

**T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI**

ERDEM BULUT

**AVRUPA BİRLİĞİNE UYUM SÜRECİNDE
TÜRK TARIMINDA YAPISAL DÖNÜŞÜM**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TEZ DANIŞMANI
Doç. Dr. MUSTAFA ACAR**

KIRIKKALE-2008

ÖZET

Geçtiğimiz yüzyılın başından itibaren hız kazanan sanayileşme sürecine geç dahil olan Türkiye, tarım sektöründe yapması gereken dönüşümleri gerçekleştirmede de geç kalmış ve sektörde var olan sorunlar artarak bu güne kadar süregelmiştir. Bugün ise AB ile yürütülen üyelik müzakereleri ve DTÖ bünyesinde gerçekleştirilen çok taraflı ticaret görüşmeleri dönüşüm çalışmalarının kaynağını oluşturmakla birlikte, ekonomi üzerinde yarattığı yük ve sosyal nedenler gibi içsel faktörler de bu alana yönelik reform arayışlarını gerekli kılmaktadır.

Bu çalışmada da öncelikli olarak, AB ülkelerinin Türkiye için yararlı olabilecek deneyimleri OTP çerçevesinde ele alınmış ve DTÖ ile yürütülen müzakerelerin geçmişte yol açtığı sonuçlar ışığında gelecekteki muhtemel gelişmelerin Türkiye'ye yükleyeceği yükümlülükler ve sağlayacağı avantajlar gösterilmeye çalışılmıştır.

Bu kapsamda, tarım sektöründeki sorunlar ele alınmış ve Türkiye ile diğer ülkelere ait veriler karşılaştırılarak Türkiye'nin tarımsal istihdam, verimlilik, destekleme ödemeleri gibi konularda ne durumda olduğu tartışılmıştır. Çalışmanın birincil amacını oluşturan çözüm önerileri ise AB ile halen devam etmekte olan üyelik müzakereleri de dikkate alınarak, ayrıntılı bir şekilde sıralanmıştır.

Ekonomik ve sosyal gelişmişliğin önemli göstergelerinden olduğu gibi dış ticarete en çok korunan sektörlerden biri olmasının sonucu olarak DTÖ'nün ilgisinin üzerinde olduğu tarım sektörünün önemi her geçen gün arttığından, Türk tarımına yönelik sorunların tespiti ve çözüm için yapılması gerekenler büyük önem arz etmektedir. Bu nedenle, dünya genelinde artan refahtan daha fazla pay almak, AB'ye üyeliği sorunsuz gerçekleştirmek, ekonomik kalkınmasını hızlandırmak ve sosyal anlamda gelişimini tamamlamak isteyen Türkiye'nin süreci hızlandırmak adına, özellikle yapısal anlamda dönüşüm çalışmalarına hız vermesi yararına olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tarım, Tarımsal Reformlar, Avrupa Birliği, Ortak Tarım Politikası, Türk Tarım Endüstrisi, Türk Tarımında Dönüşüm.

ABSTRACT

Turkey joined the industrialization process, which gained momentum at the beginning of the last century, late; the country was also slow in carrying out the transformation needed in the farming industry. Problems inherent in agriculture continued to exacerbate in the subsequent periods. While multilateral trade negotiations within the WTO and ongoing accession talks with the EU constitute a basis for the current transformation efforts, domestic factors such as the burden it places on the national economy and social reasons also necessitate efforts to carry out reforms in that area.

This study first analyzes the experiences of the EU-member states which may be beneficial to Turkey within the framework of WTO and attempts to highlights obligations to be assumed by Turkey and advantages to be provided by possible developments in light of the outcome of negotiations being conducted with the WTO.

In that context, problems in the farming industry were analyzed and data related to Turkey and other countries were compared while debating Turkey's position in terms of employment, efficiency, and subsidy payments in agriculture. Proposed solutions, which constitute the primary objective of the study, are listed in detail by taking into account of ongoing accession talks with the EU.

The WTO is closely interested in agriculture because it is one of the key indicators of economic and social development and enjoys a high level of protection in foreign trade. The farming sector is gradually gaining more importance, and identification of problems facing Turkish farmers and steps to be taken in order to resolve those problems are of crucial importance. Thus, it would be in Turkey's best interest to accelerate the reform process, particularly structural transformation as part of its efforts to get a higher share of global prosperity, achieving a smooth accession to the EU, to speed up its economic development, and to complete its social development.

Key Words: Agriculture, Agricultural Reforms, European Union, Common Agricultural Policy, Turkish Farming Industry, Transformation of Turkish Agriculture.

KİŞİSEL KABUL / AÇIKLAMA

Yüksek lisans tezi olarak hazırladığım “*Avrupa Birliğine Uyum Sürecinde Türk Tarımında Yapısal Dönüşüm*” adlı çalışmamı, ilmi ve ahlaki geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazdığımı, faydalandığım eserlerin kaynakçada gösterdiklerimden ibaret olduğunu ve bunlara atıf yaparak yararlanmış olduğumu belirtir; bunu şeref ve haysiyetimle doğrularım.

... / ... / 2008
Erdem Bulut

ÖNSÖZ

Geçmişin sadeliği fakat zorluğu, bugünün kolaylığı fakat karmaşıklığı içinde, bilimin de asli görevi olan bir şeyleri olağanca basitliği içinde ortaya koyabilmek büyük bir çaba sarf etmeyi gerektirmektedir. Bu kapsamda, ortaya konan çalışma büyük bir emeğin ürünü olmakla birlikte tek bir kişinin çabasının sonucu olduğunu söylemek şüphesiz yanlış olacaktır. Bu nedenle, tez çalışmam boyunca ve öğrencilik hayatımın her aşamasında bilgi, öneri ve yardımlarını esirgemeyerek akademik ortamda olduğu kadar beşeri ilişkilerde de engin ve bulunmaz fikirleriyle yetişme ve gelişmeme katkıda bulunan danışman hocam Doç. Dr. Mustafa Acar'a ve kendisinden bir dönemlik ders almama rağmen çok şey öğrenmekle birlikte, bir daha hiç unutmamak üzere "kestane ağacını" gösteren Doç. Dr. Ömer Demir'e sonsuz teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

Erdem Bulut
Ankara, Ağustos 2008

İÇİNDEKİLER

ÖZET	II
ABSTRACT	II
KİŞİSEL KABUL / AÇIKLAMA	IV
ÖNSÖZ.....	V
İÇİNDEKİLER.....	VI
TABLO VE ŞEKİL LİSTESİ.....	IX
KISALTMA LİSTESİ	XI
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TARIM SEKTÖRÜNÜN GELİŞİM SÜRECİ

1. 1	GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE TARIM	6
1. 2	YAKIN DÖNEM TÜRK TARİHİNDE GELİŞMELER	7
1. 3	İKTİSADİ DÜŞÜNCE SİSTEMİ İÇİNDE TARIMIN YERİ.....	8
1. 4	TARIM SEKTÖRÜNÜN ÖZELLİKLERİ.....	10
1. 4. 1	<i>Tarımsal Üretimin Doğal Koşullara Bağımlılığı</i>	<i>10</i>
1. 4. 2	<i>Üretimin Maliyeti ve Doğal Şartlar.....</i>	<i>11</i>
1. 4. 3	<i>Tarımsal Üretimin Mevsimsel Olması</i>	<i>11</i>
1. 4. 4	<i>Tarımsal Üretimde Risk ve Belirsizliğin Fazla Olması</i>	<i>11</i>
1. 4. 5	<i>Tarımsal Ürünlerin Arz ve Talep Esnekliklerinin Düşük Olması</i>	<i>11</i>
1. 5	TARIM SEKTÖRÜNÜN ÖNEMİ	12
1. 5. 1	<i>Tarım Sektörünün Besinsel İhtiyaçları Karşılama İşlevi.....</i>	<i>12</i>
1. 5. 2	<i>Tarım Sektörünün Hammadde Kaynağı Olması İşlevi</i>	<i>12</i>
1. 5. 3	<i>Tarım Sektörünün Kalkınmada Finansman Sağlama İşlevi.....</i>	<i>12</i>

İKİNCİ BÖLÜM

AVRUPA BİRLİĞİ VE ORTAK TARIM POLİTİKASI

2.1	DÜNDEN BUGÜNE AVRUPA BİRLİĞİ	14
2.2	TÜRKİYE’NİN AVRUPA BİRLİĞİ YOLCULUĞU	16
2.3	AVRUPA BİRLİĞİ ORTAK POLİTİKALARI	18
2.3.1	<i>Ortak Tarım Politikası (OTP)</i>	18
2.3.1.1	<i>OTP ve Üçüncü Ülkelerle Ticaret</i>	19
2.3.1.2	<i>OTP Harcamalarının Finansmanı</i>	19
2.3.1.3	<i>OTP’de Yapılan Reformlar</i>	21
2.4	DÜNYA TİCARETİNİ SERBESTLEŞTİRME ÇABALARI VE DTÖ	24
2.4.1	<i>Tarım Dünya Gündeminde: Uruguay Turu</i>	27
2.4.2	<i>Doha Turu ve Muhtemel Gelişmeler</i>	28

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK TARIM POLİTİKALARININ KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

3.1	DÜNYA’DA DESTEKLEME POLİTİKALARI	30
3.2	TÜRKİYE’DE DESTEKLEME POLİTİKALARI	32
3.3	TÜRK TARIM SEKTÖRÜNÜN BAŞLICA SORUNLARI	35
3.3.1	<i>Tarımsal İstihdamın Yüksek Olması</i>	35
3.3.2	<i>Verimliliğin Düşük Olması</i>	37
3.3.3	<i>Tarımsal İşletmelerin Çok Parçalı ve Küçük Ölçekli Olması</i>	40
3.3.4	<i>Destekleme Politikalarının Maliyetinin Yüksek Olması</i>	46
3.3.5	<i>Tarımda Rekabet ve Dış Pazarlara Açılma Sorunu</i>	49
3.3.6	<i>Sulama Olanaklarının Yetersiz Olması</i>	53
3.3.7	<i>Karşılaşılan Diğer Sorunlar</i>	54
3.4	TARIM SEKTÖRÜNÜN MİLLİ GELİR İÇİNDEKİ PAYI	56

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

AB'YE ÜYELİK SÜRECİNDE BAŞARILI BİR UYUM İÇİN GEREKLİ OLAN DÖNÜŞÜMLER

4.1	HANGİ ALANLARDA DÖNÜŞÜM?.....	61
4.1.1	<i>Destekleme Politikalarının Revize Edilmesi</i>	61
4.1.2	<i>Arazi Parçalanmasının Önlenmesi ve Arazi Toplulaştırılmasına Gidilmesi</i>	62
4.1.3	<i>Tarımsal Nüfusun Azaltılması</i>	65
4.1.4	<i>Tarımsal Verimliliğin Artırılması</i>	66
4.1.5	<i>Tarım Sektöründe Rekabet Edebilirliğin Sağlanması</i>	67
4.1.6	<i>Organik Tarımın Teşvik Edilmesi</i>	69
4.1.7	<i>Tarımsal İşletmelere Performans Analizi Uygulamasının Yerleştirilmesi</i>	69
4.1.8	<i>Sulama Olanaklarının Artırılması</i>	70
4.1.9	<i>Tarımsal Sanayilere Yatırımların Artırılması</i>	71
4.1.10	<i>Tarım Sektörüne Yönelik Finansal Piyasaların Geliştirilmesi</i>	72
4.2	TÜRK TARIM SEKTÖRÜNÜN AVANTAJLARI.....	73
4.3	AB İLE MÜZAKERE SÜRECİ VE OTP'YE UYUM ÇALIŞMALARI.....	74
4.3.1	<i>Yatay Konulara İlişkin Düzenlemelere Uyum</i>	75
4.3.2	<i>Kırsal Kalkınma Stratejilerinin Oluşturulması</i>	75
4.3.3	<i>Ortak Piyasa Düzenlerinin Kurulması ve Tarım Piyasalarının Etkin Biçimde İzlenmesine Yönelik Yasal Dayanak, İdari Yapılar ve Uygulama Mekanizmalarının Oluşturulması</i>	76
4.4	TARIM ALANINDA MÜZAKERELERİ HIZLANDIRABİLMENİN YOLLARI	77
4.4.1	<i>Tarım Sektörüne Yönelik Kapsamlı Bir Veritabanı Oluşturulması</i>	77
4.4.2	<i>Tarım Sektörüne Yönelik Değerlendirme Çalışmalarının Desteklenmesi</i>	78
4.4.3	<i>Müzakerelerde Teknik Olarak Yetkin Personelin Görevlendirilmesi</i> ..	79
	SONUÇ	81
	KAYNAKLAR	84
	ÖZGEÇMİŞ	96

TABLO ve ŞEKİL LİSTESİ

TABLolar

TABLO 2.1	2008 YILI AB BÜTÇESİNDE TARIM KESİMİ İÇİN HARCANAN MİKTARIN DAĞILIMI	21
TABLO 2.2	MÜZAKERELER SONUCU ÜZERİNDE ANLAŞMAYA VARILAN TARİFE İNDİRİMLERİ	26
TABLO 2.3	1870-2005 YILLARI ARASI DÜNYA İHRACAT, GSYH, TARIMSAL ÜRETİM VE İMALAT SANAYİNDE YILLIK ORTALAMA ARTIŞ	26
TABLO 3.1	2002-2008 YILLARI ARASI TARIMSAL DESTEKLEME ÖDEMELERİ	34
TABLO 3.2	SON DÖNEM İSTİHDAM DÜZEYİNDE MEYDANA GELEN DEĞİŞMELER	36
TABLO 3.3	SEÇİLMİŞ ÜLKELERDE BUĞDAY VERİMİ	38
TABLO 3.4	TÜRKİYE'DE AYÇİÇEĞİ, SOYA, KOLZA ÜRETİM-VERİM-EKİM ALANLARI	38
TABLO 3.5	AB'DE AYÇİÇEĞİ, SOYA, KOLZA ÜRETİM-VERİM-EKİM ALANLARI	39
TABLO 3.6	2001 GTS SONUCU, İŞLETME TİPLERİNE GÖRE İŞLETME SAYISI VE İŞLENEN ALAN	41
TABLO 3.7	1991 VE 2001 YILLARI TARIMSAL İŞLETMELERİN BÜYÜKLÜKLERİ VE İŞLEDİKLERİ ARAZİ MİKTARI	42
TABLO 3.8	2001 YILI TÜRKİYE VE 2003 YILI AB TARIM İŞLETMELERİNİN SAYISI VE İŞLEDİKLERİ ARAZİ MİKTARI	43
TABLO 3.9	TARIM İŞLETMELERİNDE PARÇA SAYISI	45
TABLO 3.10	YILLAR İTİBARIYLA TARIM SEKTÖRÜNE SAĞLANAN TOPLAM DESTEK MİKTARI	47
TABLO 3.11	TÜRKİYE'NİN 1996-2006 YILLARI ARASI TARIMSAL ÜRÜN İHRACATI VE TARIMSAL ÜRÜN İHRACATININ TOPLAM İHRACAT İÇİNDEKİ PAYI	50
TABLO 3.12	SEÇİLMİŞ ÜLKELERDE TARIM SEKTÖRÜNE AİT VERİLER	58

SEKİLLER

ŞEKİL 2.1	2008 YILI AB BÜTÇE HARCAMALARININ DAĞILIMI.....	20
ŞEKİL 3.1	2001 YILI TÜRKİYE VE 2003 YILI AB TARIM İŞLETMELERİNİN BÜYÜKLÜKLERİNİN DAĞILIMI.....	44
ŞEKİL 3.2	SEÇİLMİŞ ÜLKELERDE 1986–2007 YILLARI ARASI TARIM SEKTÖRÜNE SAĞLANAN DESTEK (GSYH’NİN YÜZDESİ OLARAK)	48
ŞEKİL 3.3	1998–2007 YILLARI ARASI TÜRKİYE’NİN TARIMSAL ÜRÜNLER İHRACAT VE İTHALATINDAKİ SEYİR.....	51
ŞEKİL 3.4	TARIM SEKTÖRÜNÜN GSMH İÇİNDEKİ PAYI VE SEKTÖRDEKİ BÜYÜME (1980-2006)	59

KISALTMA LİSTESİ

AAET	Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (<i>European Atomic Energy Community</i>)
AB	Avrupa Birliği (<i>European Union</i>)
ABA	Avrupa Birliği Anlaşması (<i>Agreement of European Union</i>)
ABD	Amerika Birleşik Devletleri (<i>United States of America</i>)
AET	Avrupa Ekonomik Topluluğu (<i>European Economic Community</i>)
AKÇT	Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (<i>European Coal and Steel Community</i>)
ATS	Avrupa Tek Senedi (<i>Single European Act</i>)
DGD	Doğrudan Gelir Desteği (<i>Direct Income Payments</i>)
DiE	Devlet İstatistik Enstitüsü (<i>State Institute of Statistics</i>)
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı (<i>State Planning Organization</i>)
DT	Doha Turu (<i>Doha Round</i>)
DTM	Dış Ticaret Müsteşarlığı (<i>Undersecretariat of Foreign Trade</i>)
DTÖ	Dünya Ticaret Örgütü (<i>World Trade Organization</i>)
EC	Avrupa Komisyonu (<i>European Commission</i>)
EEA	Avrupa Çevre Ajansı (<i>European Environment Agency</i>)
FAO	Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (<i>Food and Agriculture Organization</i>)
GATT	Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (<i>General Agreement on Tariffs and Trade</i>)

GOÜ	Gelişmekte Olan Ülkeler (<i>Developing Countries</i>)
GSMH	Gayri Safi Milli Hasıla (<i>Gross National Product</i>)
GSYH	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (<i>Gross Domestic Product</i>)
GTS	Genel Tarım Sayımı (<i>General Agricultural Census</i>)
IACS	Entegre İdare ve Kontrol Sistemi (<i>The Integrated Administration and Control System</i>)
İKV	İktisadi Kalkınma Vakfı (<i>Economic Development Foundation</i>)
IMF	Uluslararası Para Fonu (<i>International Monetary Fund</i>)
KİT	Kamu İktisadi Teşebbüsleri (<i>State Economic Enterprises</i>)
KOB	Katılım Ortaklığı Belgesi (<i>Accession Partnership Document</i>)
MFN	En Çok Gözetilen Ülke Kuralı (<i>the Most Favoured Nation Clause</i>)
OECD	Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (<i>Organization for Economic Cooperation and Development</i>)
OGT	Ortak Gümrük Tarifesi (<i>Common Customs Tariff</i>)
OPD	Ortak Piyasa Düzenleri (<i>Common Market Arrangement</i>)
OTP	Ortak Tarım Politikası (<i>Common Agricultural Policy</i>)
TCMB	Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (<i>Central Bank of the Republic of Turkey</i>)
TEAE	Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü (<i>Agricultural Economics Research Institute</i>)
TÖP	Tek Ödeme Planı (<i>Single Farm Payments</i>)
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu (<i>Turkish Statistical Institute</i>)

- TÜSİAD** Türk Sanayici ve İşadamları Derneği (*Turkish Industrialists' and Businessmen's Association*)
- TZOB** Türkiye Ziraat Odaları Birliği (*Union of Turkish Chambers of Agriculture*)
- UT** Uruguay Turu (*Uruguay Round*)
- yy** Yüzyıl (*Century*)

Ailem'e...
To My Family...

GİRİŞ

Geçtiğimiz yüzyıl boyunca eline geçen fırsatları çok da iyi değerlendiremeyen Türkiye'nin, gelecek yıllarda dünyanın önde gelen saygın ülkelerinden biri olma yolundaki hedefini gerçekleştirme çalışmaları, büyük ölçüde bundan sonraki yıllarda göstereceği performansa bağlıdır. Bu yüzden Türkiye'nin önünde seçimi kolay, fakat uygulaması zor olan iki alternatif vardır: ya geçmişin gölgesine sığınarak kendisini dünyadan soyutlamak, ya da daha dinamik, daha rekabetçi, daha müreffeh bir ülke haline gelmenin yollarını aramak.

Daha zengin bir dünyaya açılmanın şartı ise esas itibariyle bunun gerektirdiği standartları benimsemektir. Bu standartlar siyasi yapıdan ekonomi politikalarına kadar geniş bir yelpazeyi içermekle beraber, esas olan kapsamlı bir dönüşüm çalışmasıdır. Bu sebeptir ki geçtiğimiz yılların en popüler kelimesi olan “reform” sözcüğü, bu dönemde politika yapıcıların dilinden düşmemiştir.

Bu kapsamda üzerinde en çok tartışılan alanlardan biri tarım sektörü olmasına rağmen, bir yandan da tarım en yalnızlaştırılan ve kendi haline bırakılan sektör olmuştur. Yıllarca süren ihmalin bedeli olarak bu sektöre sağlanan destekler yaşanan ekonomik krizlerin müsebbibi olarak görülmüş ve nihayet 90'lı yılların ortalarına doğru reform yönünde adım atma teşebbüsleri olmuştur. 2000'li yıllarda ise daha doğru politikalar uygulanmaya başlanması ile birlikte gerekli dönüşümlerin altyapısı oluşturulmaya çalışılmıştır.

Yapılan dönüşümlerin kaynağını, “çiftçi kesimi yok ediliyor” eleştirileri altında, IMF, DTÖ ve AB gibi kurumlar oluşturmuştur. Nitekim DTÖ kapsamında yürütülmüş olan Uruguay Turu'nun son bulduğu tarihte, bu alana yönelik üye ülkelere bazı yükümlülükler yüklenmesi ile aynı tarihlerde Türkiye'de reform çalışmalarına başlanması bir tesadüf değildir. Sonuç olarak, Türkiye'nin tarım sektörüne yönelik yapması gerekli olan reformların ana dayanağını uluslararası kuruluşlar oluşturmaktadır. DTÖ kapsamında halen yürütülmekte olan yeni tur müzakerelere hazırlıklı olmak, sonradan oluşacak sıkıntıları erken davranarak zamana yaymak tamamen Türkiye'nin elindedir.

Bir diğer konu AB ile yurütölen müzakerelerdir. Türkiye'nin geleceğini şekillendirecek bir alan olması ve getireceği değişikliklerin hayatın her safhasında hissedilecek olması AB'ye yönelik ilgiyi her geçen gün artırmaktadır. Bu ilgi eleştiri şeklinde olabildiği gibi, tavsiye ve telkin şeklinde de olabilmektedir. Konu tarım sektörü olunca tartışmalar bir derece daha şiddetlenmektedir. Zira AB, bu sektördeki nüfusun tasfiye edilmesini ve sektörün rekabete açılmasını talep etmektedir. Belki de en önemlisi, destekleme ödemelerinin miktarının azaltılması yönündeki isteklerin çiftçileri, toplumun çiftçiler haricinde kalan büyük bir kesiminin kaybetmesi pahasına, rahatsız etmesidir. Çözüm ise gayet yakında durmaktadır. Eğer “gelecek” geçmişte bu kadar uzak görünmeseydi, istenilen alanlarda reform şüphesiz başlatılabilir ve uyum süreci sorunsuz bir şekilde, daha kısa sürede atlatılabilirdi.

DTÖ ve AB'nin tarımda dönüşüm konusundaki talepleri farklılık arz etmekle birlikte AB, DTÖ'nün kendisinden yapılmasını talep ettiği düzenlemelerin gerçekleştirilmesini Türkiye'den de istemektedir. DTÖ görüşmelerinde Türkiye'nin gelişmekte olan ülke kategorisinde müzakerelerini devam ettirmesi, AB ülkelerinin ise gelişmiş ülke kategorisinde müzakerelerini sürdürmesi, Türkiye'nin bu süreçte daha yumuşak bir geçişe tabi tutulacağı izlenimi vermektedir. Fakat AB'nin DTÖ ile yürüteceği müzakerelerde, Türkiye'nin de AB aracılığı ile DTÖ ile muhatap olacak olması bu avantajın fazla sürmeyeceğini göstermektedir. Çünkü sorunlu bir tarım sektörüne sahip olan Türkiye'nin AB aracılığıyla temsil edilmesi, ancak DTÖ'nün gelişmiş ülkelerden istediklerinin Türkiye için de tam anlamıyla gerçekleştirilmesi ile mümkündür.

DTÖ'nün istekleri genel olarak pazar fiyat desteği ve tarife gibi engellerin kaldırılarak ticaret hacminin artırılmasıdır. Geçmiş yıllarda, uygulanması tamamıyla bunun üzerine dayanan OTP ise büyük ölçüde revize edilmiş ve destekleme ödemeleri DTÖ'nün baskıları sonucu, üretimden bağımsızlaştırılmıştır. 2010 sonrası yapılacak reformlar ile de bu tip destekleme ödemelerinin tamamıyla kaldırılarak kırsal kalkınmaya yönelik ve proje bazlı desteklemelere geçilmesi planlanmaktadır. Destekleme ödemelerinin OTP ile uyumlaştırılması, hem DTÖ'nün hem de AB'nin Türkiye'den istekleri arasında yer alırken; AB, DTÖ'den farklı olarak ayrıca tarımsal istihdam, verimlilik, optimum arazi ölçeğinin sağlanması ve rekabet edilebilirlik alanlarında da politikaların kendisine uyumlaştırılmasını istemektedir.

Görüldüğü gibi bir yandan AB diğer yandan DTÖ tarım sektöründe gerekli dönüşümlerin yapılması konusunda Türkiye'den birtakım taleplerde bulunmaktadır. Türkiye'nin ise bu süreçte üzerine düşen görevleri en iyi şekilde yapması adına doğru politikalar üretilip kararlı şekilde uygulaması, hem DTÖ ile yürütülen görüşmelerin hem de AB ile yürütülen müzakerelerin daha az sancılı geçmesi anlamına gelmektedir. Bu kapsamda tarımsal nüfusu azaltıcı kırsal kalkınma politikalarının uygulanması, tarımsal sanayilere yönelik yatırımların artırılması, kapsamlı bir veritabanı oluşturulması ve çiftçilere yönelik eğitim öğretim faaliyetlerinin artırılması önem taşımaktadır. Bir anlamda, sistemin çökmesini seyretmektense riske girilmesi daha iyi olacaktır (Buchholz, 2005).

İktisadın, “toplumların sınırlı kaynaklarının sınırsız isteklerin karşılanmasını sağlamak için nasıl kullanılmalrı gerektiğini inceleyen bir bilim dalı” olarak 1932 yılında Lionel Robbins tarafından çizilen sınırları, iktisatçılar tarafından büyük kabul görmüştür ve halen iktisatçılar tarafından iktisat bilimini tanımlayan en iyi tanım olduğu düşünülmektedir. Sübjektif bir değerlendirme olarak iktisat biliminin ikinci en iyi tanımı, tercihlerin bilimsel incelemesi olmasıdır. Fakat iktisat bize neyi seçmemiz gerektiğini söylememekte, sadece seçimlerimizin bizlere neye mal olacağını anlamamıza yardımcı olmaktadır (Buchholz, 2005). Bu yüzden, başta da belirttiğimiz gibi, önünde iki alternatif tercihle baş başa olan Türkiye için tercihleri sonucu katlanacağı maliyetleri tespit etmek önem taşımaktadır.

Tarım sektöründeki yapısal bozuklukları görmezden gelerek tarım toplumu olmaya mahkûm olmak, makro göstergeleri itibariyle gelişmekte olan ülkeler kategorisinin alt ve orta gelir düzeyleri arasında gidip gelmek, en önemlisi de yapay desteklerle korunan bu sektördeki insanların gelecek kuşaklarının daha dinamik bir dünyada yer almasına engel olunarak hayallerini sınırlandırmak, geleneksel politikaları uygulama konusunda ısrar etmemiz sonucu karşılaşacağımız maliyetlerden bazılarıdır. Diğer yandan yaşanan ekonomik krizlerde küçümsenemeyecek payı olan bu sektörün, gelişimin kaynağı olmayıp yaşanacak yeni krizlere davetiye çıkarması ve büyüme-kriz-enflasyon sarmalı içinde (Yeldan, 2003) sefil ekonomi politikalarına devam etmek, karşılaşılabilecek olan bir diğer maliyettir.

Gerekli olan dönüşümlerin bir an önce uygulamaya geçirildiği durumda ise Türkiye'nin kazancı, uzun vadede çok daha büyük olacaktır. Bu kazançlar, tıpkı

gelişmiş ülkelerde olduğu gibi tarım sektöründeki istihdam ve nüfus payının düşük, verimliliğin ise yüksek olduğu, kendi ayakları üzerinde durabilen, ekonomik krizlerin kaynağı olmayıp krizleri engelleyici bir rol üstlenen, daha dinamik, daha gelişime açık, dünya ile rekabet edebilen, bu işi sadece kendi geçimini sağlamak için yapmayıp bunu profesyonelce ticarete dökabilen, refah düzeyi yüksek bir sektör yaratmak şeklinde sıralanabilir.

AB'ye uyum sürecini hızlandırarak tarım sektöründe gerekli olan dönüşümleri yapmak veya geleneksel olarak şimdiye değin yapıla gelenleri devam ettirmek gibi iki seçimle karşı karşıya olan Türkiye'nin, seçimlerinin sonucunda karşılaşılabilecek maliyetler veya kazançlar kabaca yukarıda tasvir edildiği şekildedir. Seçim son derece basittir fakat uygulama aşaması acı reçeteler içermektedir. Yapılması gerekenler zor olmasına rağmen asıl zorluk, iktisadın büyük üstadlarından J. M. Keynes'in de belirttiği gibi "insan ruhunun her köşesine dal budak salmış olan ve içimizden çoğunun da aynı formasyonu almış bulunduğu o eski düşüncelerden kurtulabilmektir."

Bu çerçevede bu çalışmada Türk tarımının sorunları ve daha rekabetçi özellikler taşıyacak geleceğin dünyasına uyum açısından bu alanda yapılması gereken reformlar incelenmiştir. Çalışmanın izleyen kısmı aşağıdaki şekilde organize edilmiştir.

İlk olarak, tarım sektörünün özellikleri ve önemi üzerinde durulmuştur. Zira tarım sektörüne yönelik geliştirilecek politikalar, tarım sektörünün özelliklerinin neler olduğunun bilinmesini gerekli kılmaktadır. "Neden tarım sektöründe dönüşüm?" şeklindeki sorunun cevabı ise bu bölümde yer alan tarım sektörünün önemi başlığı altında verilmiştir.

İkinci bölümde, Avrupa Birliği hakkında genel bilgiler verilmiş ve Ortak Tarım Politikası geçmişten günümüze analiz edilmiştir. Bu çerçevede, Dünya Ticaret Örgütü bünyesinde yürütülen müzakerelerin geçmişteki etkileri ve muhtemel gelişmeler anlatılmıştır.

Üçüncü bölümde ise Türk tarım sektörünün yaşadığı sorunlar ele alınarak mevcut veriler ışığında Türkiye ve AB'ye üye ülkelerin tarım sektörleri karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır.

Son bölüm olan dördüncü bölümde, Türk tarım sektöründe var olan sorunları gidermeye yönelik çözüm önerileri geliştirilmiştir. Aynı zamanda, Avrupa Birliği ile yürütülen müzakerelerin tarım alanında daha hızlı sonuçlandırılabilmesi için ne gibi çalışmalar yapılması gerektiği üzerinde durularak, bu süreçte Türkiye için avantaj oluşturacak hususlar incelenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

TARIM SEKTÖRÜNÜN GELİŞİM SÜRECİ

1.1 Geçmişten Günümüze Tarım

İnsanoğlunun, çeşitli ihtiyaçlarını¹ karşılama çabası onu birtakım arayışlara itmiş ve bu kapsamda insanoğlu ilk olarak açlık hissini tatmin edecek faaliyetlerle iştigal etmiştir. Başlangıçta avcılık ve toplayıcılık faaliyetleriyle göçebe olarak hayatını idame ettiren insanlık, toplumsal ve ekonomik düzendeki gelişimlere bağlı olarak yerleşik düzene geçmesi ile birlikte, tarımsal faaliyetlerin temelini atmıştır. Ortak tarımsal faaliyetlerin ve arazi kullanımının, dönemlerin egemen düşünce anlayışı içinde kaybolup, zamanla mülkiyet kavramının yaygınlaşması ve işbölümü, uzmanlaşma gibi tarımsal üretim ve çeşitliliği artırıcı faktörler, tarım sektörünün gelişimine önemli katkılar sağlamıştır.

Avcılık ve toplayıcılık aşaması, kitlesel olarak tarımsal üretime geçilmeden önceki dönemi temsil etmektedir. Bu zaman diliminde, üretim sistematik olarak yapılmadığından ve toplumda göçebe yaşam tarzı egemen olduğundan, ferdi mülkiyet anlayışının gelişmesi mümkün değildir. İlerleyen dönemlerde toprağın işlenmesi ile birlikte başlangıçta ortak mülkiyet anlayışını devam ettirme eğiliminde olan insanoğlu, ekim alanlarının sınırlı olması, artan nüfus gibi sorunlar nedeniyle bireysel mülkiyet uygulamasına geçmiştir. Bu kapsamda Aristo, mülkiyet özgürlüğünün önemine değinerek, liberal felsefenin kısmi temellerini atmıştır.

Romalılar döneminde tarımın önemi daha da artmış, Caton, Varron, Columelle gibi yazarlar tarımın mutlak zenginlik kaynağı olduğunu ileri sürmüşlerdir. İmparatorluk sınırları geliştikçe büyük toprak rejimi uygulamasına geçilmiş ve tarımsal üretimin daha da artırılmasının yolu açılmıştır (Özgüven, 1997). Roma İmparatorluğu yıkılınca Avrupa'da baş gösteren siyasi, sosyal ve ekonomik çalkantı erken ortaçağ döneminde tarım arazilerinin üretime açılmasına engel olmuş, feodal sistemin zayıflamaya başlaması ve merkezi yönetimlerin (kralların) güçlerini artırması ile birlikte

¹ İstek ve ihtiyaç kavramları benzer anlamları çağrıştırıyor gibi görünse de, istek tanımının burada kullanılmamasının nedeni, isteklerin herhangi bir kısıtlamaya tabi olmadan karşılanabilmesi varsayımına dayanmasına karşın ihtiyaçların, gerçek hayata uygun biçimde, bir kısıt dahilinde karşılanmak istemi varsayımına dayanmasıdır (Ünsal, 2005). Açlık hissini karşılanması bir isteği oluştururken bunun sınırlı olanaklarla karşılanma imkânı bulunması ihtiyaç kavramını ön plana çıkarmaktadır.

ileri ortaçağ ve geç ortaçağ döneminde, birçok gelişimin öncülüğünü oluşturacak tarımsal üretim büyük bir artış göstermiştir (Güran, 1999).

Bu gelişmeler Avrupa'daki toprak mülkiyetinde birtakım değişimler ortaya çıkarmıştır. İngiltere'de 18. yy'da çıkarılan kanun ile arazilerin çitle çevrilebilme olanağı tanınması, serbest otlak sistemi üzerine dayanan ve hayvancılığın gelişmesine büyük imkân veren sistemin çitler ile engellenmesine neden olmuş ve küçük çiftçileri zor durumda bırakmıştır. Zor durumda kalan çiftçilerin bir kısmı şehirlere göç ederek, diğer kısmı ise büyük arazilerde üretim artışı ile oluşan büyük tarımsal işletmelerde işçi olarak çalışarak sanayi devriminin temellerini atmışlardır. Bütün bu gelişmeler, İngiltere'de tarımsal yapıyı kökten değiştirmiştir. Fransa'da ise köylülerin çıkardığı isyanlar sonucunda işledikleri topraklar kendilerine verilmek zorunda kalınmış veya satılmıştır (Rehber, 1998).

Tarımsal alandaki gelişmeler sanayi devriminin itici bir gücü haline gelmiş iken, sanayi devrimi de tarımda hızlı gelişmenin kaynağını oluşturmuştur. Sanayinin tarım sektörünü geliştirici etkileri başlıca üç ana nokta etrafında toplanabilir (Rehber, 1998).

- Gelişmiş makinelerin tarımsal üretimde kullanılması;
- Biyoloji ve kimya bilimindeki gelişmelerin tarıma uygulanması sonucu tarımsal verimliliğin artması;
- Deniz ve kara ulaşımındaki gelişmelerin tarım üzerindeki ekonomik etkisi.

1.2 Yakın Dönem Türk Tarihinde Gelişmeler

Başlangıçta sıkı merkezîyetçi yönetim sistemine dayalı olan Osmanlı toprak rejimi, tımar sisteminin² üstün avantajlarını sonuna kadar kullanmıştır. Avrupa'daki feodal sisteme benzeyen tımar sisteminin ayırıcı özelliği, toprağı işleyenlerin sık sık değişmesi ve toprakların küçülerek babadan oğla geçmesi sonucu aristokrat bir sınıfın oluşmasına engel olmasıdır. İlerleyen dönemlerde, Osmanlı topraklarının çok

² Tımar sistemi, devlet mülkiyetindeki toprakların vergilerin ödenmesi karşılığında halka kiralanması yöntemidir. Bu sistemde, vergileri toplayanlar ise karşılığında merkezi yönetim için belirli sayıda asker yetiştirmekle yükümlüdür. Tımar sisteminin en temel özellikleri, köylünün ölüncüye kadar kiracı olması, çalışmayacak durumda olan veya toprağını boş bırakan köylüden toprağın alınması, toprak devrinin yasak olması gibi uygulamalardır.

genişlemiş olması, isyanlar ve Avrupa'daki gelişmeler çiftçinin durumunu kötüleştirmiş ve Osmanlı toprak siteminde bozulmalar baş göstermiştir (Dinler, 2000).

19. yy ile birlikte reform arayışları başlamış ve bu kapsamda toprağın özel mülkiyete açılması noktasında önemli gelişmeler sağlanmıştır. Bu kapsamda, tasarrufu altındaki topraklar, maliklerine tapu ile bağlanmış, toprağın devri ya da satışı serbestleştirilmiştir. Fakat aynı dönemde farklı alanlarda yapılan iyileştirmeler, tarım kesimiyle dolaylı ilişkisi bulunan alanlarda olumsuz gelişmelere yol açmıştır. Örneğin 1847 tarihli düzenleme ile toprağın parçalanmasının önü daha da açılmıştır (Cem, 2004).

Cumhuriyet'in ilk yıllarında çarpık toprak yapısını değiştirmek amacıyla, çalışmalar artan hızla devam etmiş ve bu kapsamda ilk olarak *aşar vergisi* kaldırılmış, bedelsiz toprak dağıtımı yoluna gidilmiş ve özel mülkiyete yasal çerçeve sağlama amacı ile medeni kanun kabul edilmiştir. Bu ve benzeri gelişmeler şüphesiz nüfusunun %85'i köylerde yaşayan halkı nispeten rahatlatmıştır. İlerleyen dönemlerde tarımda reform uygulamaları 1945 ve 1973 yıllarında çıkarılan kanunlar ile devam etmiştir. Reformların ana hatlarını; tarımda verimliliğin artırılarak üretimin artırılması, az toprağa sahip çiftçilerin topraklandırılması ve desteklenmesi, arazi parçalanmasının önlenmesi gibi unsurlar oluşturmuştur. Bu noktada dikkati çeken husus, Cumhuriyet tarihi boyunca bir yandan arazi parçalanmasının önlenmesi, diğer yandan az toprağa sahip çiftçilerin topraklandırılması gibi birbiriyle çelişen iki reformun bir arada yapılıyor olmasıdır.

1.3 İktisadi Düşünce Sistemi İçinde Tarımın Yeri

Ülkenin zenginlik kaynağının sadece altına ve gümüşe dayandırıldığı, zenginliğin ise birilerinin fakirleşmesi pahasına gerçekleşebileceğine inanılan merkantilist dönemde mutlak hedef sanayi ürünleri ihracını mümkün olduğunca artırmak, tüketim malı ithalini engellemektir. Sanayinin öncü sektör olarak değerlendirildiği bu dönemde, tarımın ihmal edilmesinin bir sonucu olarak tarım ürünlerinin fiyatlarında artış gözlenmiştir. Bu fiyat artışının diğer bir nedeni ise değerli maden arzı artışının yol açtığı enflasyonist baskıdır.

Bütün iktisadi okullar, bir anlamda, önceki okulların zaaflarından yararlanarak ön plana çıkmışlardır (Atamtürk, 2001). Merkantilizmin öncelikli olarak sanayi ve ticaret kesimini destekleyici politikalar üretmesi, Fransa'nın İngiltere'deki gibi tarım

kesiminde çalışan nüfusu önemli ölçüde tasfiye edemediğinden, Fransa'daki çiftçi sınıfının şikâyetlerini artırmıştır. Böyle bir dönemde, aşırı devlet müdahalesini meşru gören Merkantilist sistemi saf dışı bırakacak Fizyokratik okul fikrinsel anlamda 18. yy'da üstünlük sağlamayı başarmıştır.

Fizyokratlar, sistemi doğal bir denge içinde işleyen üç ayrı iktisadi sınıfa ayırmıştır. Ulusal hâsılının kaynağını oluşturan bu sınıflar çiftçiler, toprak sahipleri ve tacirlerdir. Sistemin temel düşüncesi, tek üretken kaynağın çiftçilik faaliyetleri yani toprağın olmasıdır. Çiftçilik faaliyeti sonucunda elde edilen çıktının, maliyeti üzerinde kalan kısmı net fazlayı temsil etmektedir. Elde edilen bu fazla ise iki amaçla kullanılmaktadır. Yaratılan fazlanın bir kısmı, fizyokratların kısır alan olarak gördüğü sanayi, tacir ve toprak sahiplerine ödenmekte, arta kalan fazla ise çiftçilerin üretim faaliyetlerini devam ettirmeleri için kullanılmaktadır (Spiegel, 1971). Fizyokratlara göre, üretken tek kaynak toprak olduğundan, vergileme de toprak üzerinden yapılmalıdır.

Fizyokratlardan büyük ölçüde etkilenen klasikler, farklı olarak, üretken kaynağın sadece toprak olmadığı,³ sanayi ve ticaretin de bir zenginlik kaynağı olduğu yönünde fikir beyan etmişlerdir. Özellikle Smith, ticareti engelleyen düzenlemelerin ticarete taraf olan her iki ülkenin de üretim potansiyeline zarar verdiğini ve merkantilist politikaların yalnızca üreticiler ve tekellilerin menfaatini ve refahını arttırdığını söyleyerek serbest ve uzmanlaşmaya dayalı dış ticaret politikasının daha zengin bir dünyaya kapı aralayacağından bahsetmiştir (Smith, 2004). Ancak Klasik iktisatçılardan biri olan Malthus, burada farklı bir yol izleyerek, aritmetik olarak artan sınırlı kaynakların, geometrik olarak artan nüfusun ihtiyaçlarını karşılamaya yetmeyeceğini ileri sürerek kötümser bir tablo çizmiştir. Malthus'un nüfustaki gelişmelere yönelik beklentileri doğru çıksa da, doğal kaynaklardaki artışa yönelik beklentisi doğru çıkmamıştır. Malthus'un gözden kaçırdığı noktalar neden yanıldığını açıklamaya fazlasıyla yeterlidir. İlk olarak, zirai faaliyetlere açılan yeni topraklar gıda arzını fazlasıyla artırmış, ikinci olarak 1920'lerde başlayan makineleşme, tarımsal verimlilikte önemli artışa yol açmış

³ Adam Smith, iktisatçılar için bağımsızlık bildirgesi niteliğinde olan *Milletlerin Zenginliği* isimli kitabında bu düşüncüyü "toprağın ürününü her ülkenin gelirinin ve zenginliğinin yegane kaynağı olarak gören sistem, bildiğim kadarıyla, hiçbir ülke tarafından kabul edilmemiştir ve halihazırda sadece Fransa'da büyük bir bilgi ve yaratıcı düşünce sahibi birkaç kişinin zihinlerine mevcuttur. Kuşku yok ki hiçbir zaman hayata geçirilmemiş ve muhtemelen de geçirilmeyecek olan bir sistemin hatalarını uzun uzadıya incelemeye pek gerek bulunmamaktadır" şeklinde eleştirmiştir (Smith, 2004).

ve tarımsal alanda uygulanan bilimsel gelişmeler gıda arzını önemli derecede artırmıştır (Jensen, 1982).

1.4 Tarım Sektörünün Özellikleri

Tarım sektörünü diğer sektörlerden ayıran farklılıklar evrensel ve kurumsal olarak ayırma tabi tutulabilir. Tarımın evrensel özellikleri, ekonominin gelişmişlik düzeyinden bağımsız olarak, her ekonomide geçerlidir. Tarımın kurumsal özellikleri ise ekonomideki farklılıklara göre değişkenlik gösterir (Kazgan, 2003). Bu başlık altında tarımın evrensel özellikleri açıklanacak olup, kurumsal özellikler ilerleyen bölümlerde ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

1.4.1 Tarımsal Üretimin Doğal Koşullara Bağımlılığı

Üretimin gerçekleştirilebilmesi için birtakım girdilere ihtiyaç vardır. Girdiler ile çıktıyı ilişkilendiren bu husus üretim fonksiyonu olarak ifade edilir.

$$Y = f(X_1, X_2, X_3, \dots, X_n)$$

“Y” sembolü ile gösterilen çıktı; emek, sermaye, doğal kaynaklar gibi girdi bileşimleri tarafından belirlenir.

Üretimi etkilediği halde üretimden etkilenmeyen doğal etkenlere dış etkenler denir (Kazgan, 2003). Bu kapsamda tarımsal üretimin iklim ve toprak durumu gibi dışsal etkenlere bağımlılığı üretim fonksiyonunun şu şekilde ifade edilmesini gerektirir.

$$Y = f(X_1, X_2, X_3, \dots, X_n, \alpha)$$

“ α ” terimi tarımsal üretimi belirleyen dışsal ve kontrol edilemeyen değişkenleri temsil eder. Bu değişkenin, üretim miktarının belirlenmesindeki birincil derecede önemi, tarım sektörünü diğer sektörlerden ayıran önemli bir husustur. Bununla beraber doğal koşullar yalnızca üretim miktarını belirlemekle kalmaz, ürün kalitesinin belirlenmesinde de rol oynar.

1. 4. 2 Üretimin Maliyeti ve Doğal Şartlar

Tarımsal ürünlerin maliyeti, diğer değişkenler sabit iken doğal koşullara göre belirlenir. Örneğin, üretime elverişli bölgelere kıyasla sıcak ve kurak bölgelerde üretim daha maliyetlidir.

Doğa koşullarının üretim düzeyi ve maliyetleri üzerindeki etkisini gösteren en çarpıcı örnek, tarımsal üretime elverişli bölgelerdeki çiftçi başına düşen tarımsal çıktının, kurak bölgelerdeki çiftçi başına düşen çıktıdan yaklaşık 300 kat fazla olmasıdır. Yine üretime elverişli fakat nispeten kurak iklime sahip bölgelerde üretim, ılıman ve yağışlı iklime sahip bölgelerdeki üretimden %15 daha azdır (Weil, 2005).

1. 4. 3 Tarımsal Üretimin Mevsimsel Olması

Üretim yıl boyunca devamlı olarak gerçekleştirilemeyeceğinden mevcut yılın üretimi ürünün dayanıklılığına göre stoklanır ve tüketim talebi yıl içinde bu stoktan karşılanır.

1. 4. 4 Tarımsal Üretimde Risk ve Belirsizliğin⁴ Fazla Olması

Tarımsal üretimin doğal koşullardaki değişime duyarlı olması üretimi etkileyen risk ve belirsizliklerin birinci derecede nedenidir. Bunun yanında yangın ve ürünlerde baş gösteren hastalıklar, risk ve belirsizliği artıran diğer nedenlerdir.

1. 4. 5 Tarımsal Ürünlerin Arz ve Talep Esnekliklerinin Düşük Olması

Tarımsal ürünlerin fiyatındaki artış veya azalışlar talep edilen miktarda, fiyattaki değişmeden daha az bir değişime yol açar. Tarımsal ürünlerin esnekliklerinin “1”den küçük olması sonucunu doğuran bu durumun nedeni tarımsal ürünlerin zorunlu mal niteliğinde olmasındandır. Buna bağlı olarak, ürün arzındaki değişimler fiyatlarda aşırı dalgalanmalara neden olmaktadır. ABD için yapılan araştırmalarda, tarımsal ürünlerin fiyat esnekliğinin 0,23 – 0,90 arasında değiştiğinin, talebin gelir esnekliğinin ise çeşitli ürün gruplarında yaklaşık 0,08 olduğunun hesaplanması (Penson, 2002) bu söylenenleri doğrular niteliktedir.

⁴ Bu noktada risk ile belirsizlik kavramları arasındaki farkların ortaya konulması yararlı olacaktır. Risk, tesadüfi bir değişkenin bilinen bir olasılık dağılımına sahip olması halinde ortaya çıkarken; belirsizlik, olasılık dağılımının bilinmemesi durumunda gündeme gelmektedir. Dolayısıyla, risk ile belirsizlik arasındaki fark, bu iki kavramın tasvir ettiği ortamlardaki farklılıklardan kaynaklanmaktadır. Risk, belirsizliğe karşı koruma sağlayan “futures” ve “options” gibi piyasaların bulunduğu; belirsizlik ise bu tip piyasaların mevcut olmadığı ortamlara ilişkin kavramlardır (Telatar, 2002).

1.5 Tarım Sektörünün Önemi

Tarımın, insanoğlunun yaşamsal ihtiyaçlarını karşılama işlevi dışında tarım sektörünün diğer sektörlerle hammadde temin etmesi ve kalkınmanın finansmanında önemli bir yeri olması gibi son derece önemli işlevleri vardır.

1.5.1 Tarım Sektörünün Besinsel İhtiyaçları Karşılama İşlevi

Tarımın birincil işlevi olan besinsel ihtiyaçları karşılama fonksiyonu tarihin başlangıcından beri hiç değişmemiştir. Bu yüzden, tarımın hayati bir vazifesi olmakla beraber, stratejik özelliği de bulunmaktadır.

1.5.2 Tarım Sektörünün Hammadde Kaynağı Olması İşlevi

Özellikle endüstri devriminden sonra üretim tarzının değişmesi ve genişleyen üretim, tarım sektörünün hammadde kaynağı olma özelliğini artırmıştır. Özellikle bu dönemde, tarımın sermaye birikimine yaptığı katkı ile diğer sektörlerde de gelişimin önü açılmıştır. Örneğin, 2002 yılı için toplam tarımsal ürünler üretimi içinde endüstriyel sektörde hammadde olarak kullanılan tarımsal ürünler, toplam tarımsal ürünlerin yaklaşık %55'i kadardır. Tarımsal ürünlerin girdi oluşturduğu en büyük sektör ise %36,9 ile imalat sanayidir.

Tarım sektörünün bazı sektörlerle hammadde temin etmesi, hammadde temin ettiği sektörlerde değişimlere, gelişimlere yol açsa da, tarımın bu öncülüğü sektörün kendisini de etkileyebilmektedir. Örneğin, artan yakıt talebine bağlı olarak biyo-yakıt üretiminin artması, biyo-yakıtın hammaddesini oluşturan tarımsal ürünlerin fiyatında yukarı yönlü bir değişim baskısı yaratmaktadır (OECD-FAO, 2007).

1.5.3 Tarım Sektörünün Kalkınmada Finansman Sağlama İşlevi

Sermaye yetersizliği çeken azgelişmiş ülkelerin modern üretim teknikleri kullanmadan, nüfusun büyük bir bölümünü bu alanda istihdam etmesi ile tarım sektörünün kalkınmada öncelikli sektör olması zordur. Endüstri devrimi öncesi Avrupa'da tarımsal üretimde gözlenen büyük üretim artışı sonucu oluşan sermaye birikimi, azgelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde gözlenen yapısal sorunlar nedeniyle tam anlamıyla sağlanamamıştır.

Tarım sektörünün önemli saydığımız işlevlerini tam olarak yerine getirebilmesi için bu alanın, yukarıda saydığımız kendine has özellikleri dikkate alınarak dünya standartlarında bir sektör yaratılması şarttır. Örneğin gıda arz güvenliğinin sağlanabilmesi veya tarımın kalkınmada öncü bir sektör olabilmesi tamamıyla gerçekleştirilecek dönüşümlere bağlıdır. Gıda arz güvenliğinin tamamıyla sağlandığı fakat tarımsal nüfusun yoğun olduğu ve verimliliğin düşük olduğu bir yerde ise bu sektörün işlevlerini tam olarak yerine getirebildiği söylenemez. Bu bakımdan sektöre daha makro planda bakılması ve bu yönde adımlar atılması şarttır.

İKİNCİ BÖLÜM

AVRUPA BİRLİĞİ VE ORTAK TARIM POLİTİKASI

2.1 Dünden Bugüne Avrupa Birliği

Avrupa kelimesi etimolojik⁵ olarak incelendiğinde, bu sözcüğün biri Yunan dilinde güneşin battığı taraf anlamına gelen Erebo'den diğeri Tyre şehrinin kralı olan Agenor'un kızının isminden geldiği yönünde iki farklı görüş vardır (Çakmak, 2002). Avrupa sözcüğünün coğrafi bir bölgeyi tasvir etmesi için kullanıldığından beri, kıta birçok çalkantılı dönem geçirmiştir. Meydana gelen savaşlar ve yıkımlar, gerçekleşme imkânı asırları bulacak bir birlik oluşturma fikrini ön plana çıkarmıştır. İlk birlik oluşturma çabaları fikirsel anlamda 14. yy'a kadar dayanmasına rağmen bu fikir ancak 20. yy'da fiiliyata geçme imkânı bulabilmiştir.⁶

İkinci Dünya Savaşının ağır sonuçları, birlik oluşturma fikirlerinin daha güçlü olarak Robert Schuman, Jean Monnet ve Alcide de Gasperi gibi devlet adamları tarafından dile getirilmesine neden olmuştur. İlk olarak altı Avrupa devleti⁷ Mayıs 1950'de Schuman Bildirgesi ile birlik olma yolunda ilk adımı atmışlardır. Başlangıç olarak, altı Avrupa devleti Paris Antlaşması (1951) ile savaşın en stratejik iki girdisi olan ve yıpranmış ekonomileri tamir için de ihtiyaç duyulan kömür ve çelik kaynaklarının bir ortak pazar örgütlenmesi çerçevesinde işletilmesini öngören Avrupa Kömür ve Çelik Topluluđunu⁸ (AKÇT) oluşturmuşlardır (Acar, 2001a). AKÇT'yi takiben aynı altı Avrupa ülkesi Roma Antlaşması (1957) ile Avrupa Ekonomik Topluluğunu (AET) ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğunu (AAET) kurmuşlardır. Birbirinden bağımsız bu üç teşkilatın müşterek amacı ortak pazar olsa da AET'yi AAET ve AKÇT'den ayıran özelliklerden biri AAET ve AKÇT'nin sektörel amaçlı olmasına karşın AET'nin genel ekonomik amaçlı olmasıdır (Bozkurt, 2004).

⁵ Dilin gramer yapısı ve kelimelerin hangi kökenden geldiklerini inceleyen bilim dalı (Acar; Demir, 2002).

⁶ Birleşik bir Avrupa fikri ilk olarak 1306 yılında Fransız Avukat Pierre Dubois tarafından ortaya atılmıştır. Daha sonraki dönemlerde Duc de Sally (1560–1641), İngiliz düşünür William Penn (1644–1718), Fransız düşünür Jean Jacques Rousseau (1712–1778), Jeremy Bentham (1748–1832) çeşitli farklılıklar ihtiva eden bu tür fikirleri dillendirmişlerdir.

⁷ Almanya, Fransa, Belçika, Hollanda, Lüksemburg ve İtalya.

⁸ AKÇT'yi kuran anlaşmanın 97. maddesi gereğince topluluk 50 yıl için kurulmuş ve bu süre 23 Temmuz 2002 tarihinde sona ermiştir (http://en.wikipedia.org/wiki/European_Coal_and_Steel_Community).

Topluluğu oluşturan üç ayrı kurum için (AET, AKÇT, AAET) 1965 yılında birleşme çalışmaları başlamış ve buna uygun olarak çeşitli organlar oluşturma kararı alınmıştır. 1987’de yürürlüğe giren Avrupa Tek Senedi (ATS) ile Avrupa Birliği’nin (AB) kurulması hedefi tekrarlanmış ve bu kapsamda bir dizi karar alınmıştır. ATS ile malların, sermayenin, kişilerin ve hizmetlerin serbestçe dolaşabildiği bir ortak pazarın oluşturulması, üye ülkeler arasındaki ilişkilerin kurumsal bir yapıya kavuşturulması amaçlanmıştır. ATS’nin getirdiği diğer açılımlar yeni ortak politikaların saptanması, mevcut olanların geliştirilmesi, Avrupa Parlamentosu’nun daha faal hale getirilmesi ve dış politika alanında sıkı işbirliğidir (İKV, 2003).

Başlangıçta kendi üyeleri arasında ticareti kısıtlayan veya engelleyen sınırlamaların ortadan kaldırıldığı, birlik dışındaki ülkelere karşı ise böyle bir yükümlülüğün bulunmadığı bir “serbest ticaret bölgesi” yaratılması fikri ile yola çıkan AET, zamanla üye olmayan devletlere karşı ortak gümrük vergisi uygulama yoluna giderek “gümrük birliğini” oluşturmuş ve ATS ile de üye ülkeler arasında emek, sermaye ve müteşebbis gibi üretim faktörlerinin serbestçe hareket edebilmelerini sağlayan “ortak pazar” olma yolunda adımlar atmaya karar vermiştir (Karluk, 2002). Daha sonraki yıllarda “ekonomik birlik” olma talepleri, Maastricht’te Avrupa Birliği Antlaşmasının (ABA) imzalanması sonucunu doğurmuştur. ABA, (1992) ekonomik ve parasal alanda, ortak dışişleri ve güvenlik politikasında, Avrupa vatandaşlığı ile adalet ve içişleri konusunda sıkı işbirliğinin yapılması gibi radikal kararlar içermiştir. ABA birlik için ne başlangıç, ne de son nokta niteliği taşımıştır. Nitekim birlik genişledikçe birçok alanda reform yapılmasına ihtiyaç duyulmuş ve bu kapsamda 1999 yılında yürürlüğe giren Amsterdam Anlaşması ve 2001’de imzalanan Nice Anlaşması ile Birliğe yeni açılımlar getirilmiştir.

1957 tarihli Roma Antlaşması ile Topluluğun temellerini atan altı Avrupa devleti ilk genişleme tecrübesini 1973’te yaşamış ve İngiltere, İrlanda ve Danimarka’nın topluluğa katılmasıyla topluluğun üye sayısı dokuz olmuştur. Daha sonraki genişleme çabaları ile birlikte üye sayısını 25’e çıkaran birlik son olarak 2007 yılında Bulgaristan ve Romanya’nın katılımıyla üye sayısını 27’ye çıkarmıştır.⁹

⁹ Diğer genişlemeler 1981’de Yunanistan, 1986’da Portekiz ve İspanya, 1995’te İsveç, Finlandiya, Avusturya, 2004’te G. Kıbrıs, Malta, Macaristan, Polonya, Slovakya, Letonya, Estonya, Litvanya, Çek

Birliğin kuruluş amaçlarından biri olan dünyada söz hakkına sahip bir ekonomik güç olma isteği, gerçekleşmiş gibi görünmektedir. 2006 yılı itibari ile 493 milyon nüfusa sahip birlik €23 700 kişi başına gayri safi yurt içi hâsılası, %2,2'lik enflasyon oranı, €1 078,2 milyar ihracatı (AB-25), €1 177,2 milyar ithalatı (AB-25) ile dev bir ekonomik birlik niteliğindedir (Eurostat, 2008; 2006).

2.2 Türkiye'nin Avrupa Birliği Yolculuğu

Türkiye'nin Avrupa'nın bir parçası olma isteği üyelik başvurusunda bulunmasının temel nedenlerinden birisidir. Bunun yanında, Yunanistan'ın Türkiye'den önce üyelik için başvurması ve Yunanistan'ın bu oluşum içerisinde yalnız bırakılmaması düşüncesi bir diğer önemli nedendir. Bu kapsamda 1959 yılında AET'ye ortak üyelik için başvurulmuştur. Türkiye, ortaklık ilişkisinin gümrük birliği üzerine kurulmasını istemiş fakat topluluk ekonomik işbirliği üzerine yoğunlaşmıştır. Görüşmeler sonunda gümrük birliğine dayalı ve üç dönemden oluşan bir ortaklık anlaşması yapılması kararlaştırılmıştır. Ankara Anlaşması ile somutlaştırılan kararlar 1963 yılında imzalanmış ve 1964 yılında yürürlüğe girmiştir.

İlk dönemi oluşturan hazırlık dönemi 5 yıl olarak planlanmış fakat 9 yıl sürmüştür. Bu dönemde Türkiye'ye tek taraflı tarife kotaları¹⁰ açılmış ve kota miktarı limiti içinde tercihli bir tarife uygulanmış, kota miktarı aşılmca normal tarife uygulanması kararlaştırılmıştır. Ankara Anlaşması uyarınca AET, Türkiye'ye Anlaşma'nın yürürlüğe girdiği tarihte tütün için 12 500 ton, kuru üzüm için 30 000 ton, kuru incir için 12 500 ton, fındık için 17 000 ton tarife kotası açmıştır (Karluk, 2007). Topluluğun ticari alanda sağladığı ayrıcalıklara rağmen bu dönem boyunca ihracat artışının %7,6'da kalması, fındık dışındaki ihraç ürünlerinde kotaların dahi doldurulamaması; işgücünün serbest dolaşımı, yerleşme hakkı gibi konularda bir gelişmenin sağlanamaması, yönetimin hazırlık döneminde yeterince başarılı olmadığını kanıtlar niteliktedir (Berksoy, 2006).

Cumhuriyeti, Slovenya ve son olarak 2007 yılında Romanya ve Bulgaristan'ın katılımıyla yaşanmıştır (Acar, 2006a).

¹⁰ Tarife kotaları, ilan edilen gümrük vergisinin ancak belli bir miktar ithalat için geçerli olması, bunun aşılması durumunda yasal vergi oranına kadar aşamalı yükseltilmesidir (Karluk, 2002).

22 yıllık süreyi öngören geçiş aşamasında, taraflar gümrük birliğini gerçekleştirmeyi hedeflemişler ve 1973'te yürürlüğe giren Katma Protokol'ün gereği olan sanayi ve tarım ürünlerinde Ortak Gümrük Tarifesi (OGT) uygulanmasını kararlaştırmışlardır. Yine Katma Protokol ile tarımsal ürünler için ortak bir tarım politikası izlenmesi kararlaştırılmıştır. OGT çerçevesinde Türkiye, 12 ve 22 yıllık süreler zarfında gümrük vergilerini kaldırmayı taahhüt etmiştir. Bu kapsamda Türkiye, tarımsal ürünler ithalatında vergileri 22 yılda sıfırlama yükümlülüğü altına girmiştir. Tarımsal ürünler ihracında elde edilen bazı ödünlere ile de 1973 yılında topluluk tarafından ithal edilen tarımsal ürünlerin %37'sine tekabül eden kısımda sıfır oranlı tarife, %33'üne ise tercihli tarife uygulanmıştır.

Ekonomi politikalarında uyumlaştırmanın sağlanacağı son dönem 12 yıl olarak öngörülmüş ve Türkiye'nin Roma Anlaşması'ndan doğan yükümlülükleri üstlenebileceği duruma geldiğinde tarafların tam üyeliği görüşebileceği kararlaştırılmıştır.

Ankara ve Roma Antlaşmasından doğan tam üyelik başvuru hakkı Türkiye tarafından 1987 yılında kullanılmıştır. 1995'de yapılan Ortaklık Konseyi toplantısında gümrük birliğine geçiş kararı alınmış ve bu karar 1996 yılında uygulanmıştır. 1999 yılında hazırlanan ilerleme raporunda Türkiye'ye adaylık statüsü verilmesi kararlaştırılmıştır. Aynı yıl içinde gerçekleştirilen Helsinki Zirvesi'nde oybirliği ile Türkiye'ye adaylık statüsü verilmiştir. Tam üye olması planlanan aday ülkelere, katılım öncesi yapması gerekenleri içeren belge olan Katılım Ortaklığı Belgesi (KOB) 2000'de AB Komisyonu tarafından açıklanmıştır. KOB ekonomik, sosyal ve siyasi birçok alanda düzenlemeler yapılmasını öngörmüştür. Türkiye'nin KOB'da yer alan koşulları nasıl yerine getireceğinin ve bu koşullara nasıl uyacağına planı olan Ulusal Program ise 2001 yılında Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilmiştir. Yine birçok alanda gerçekleştirilecek reformların plan ve programı niteliğinde olan üçüncü Ulusal Program hazırlanma aşamasındadır. Yeni Ulusal Program ile hem tarım alanında hem de diğer alanlarda var olan mevzuat güncelleştirilip AB standartlarına yakınlaştırılacak ve eksik görülen yerler giderilecektir.

Avrupa Birliği, Devlet ve Hükümet Başkanlarının 17 Aralık 2004 tarihli Zirvede aldığı karar doğrultusunda, 3 Ekim 2005 tarihinde Lüksemburg'da yapılan Hükümetler Arası Konferans ile Türkiye resmen AB'ye katılım müzakerelerine başlamıştır. 35

fasıldan oluşan AB müktesebatının en zorlu başlığı olan “Tarım ve Kırsal Kalkınma” faslı AB Konseyi’nde onaylanmış ve açılış kıstasları belirlenen fasıllar arasında yer almıştır.¹¹ Bugün için AB’nin hem siyasi hem de ekonomik anlamda Türkiye’den daha iyi bir konumda bulunması, Türkiye’nin AB’den daha iyi bir alternatifi olmadığını iyi bir göstergesidir¹² (Acar, 2001b).

2.3 Avrupa Birliği Ortak Politikaları

Birlik oluşturmanın temellerini oluşturan ortak politikalar Roma Antlaşması’nda öngörülmüştür. Ortak tarım, ulaştırma, rekabet, sanayi ve enerji politikaları bunlardan bir kaçıdır.

2.3.1 Ortak Tarım Politikası (OTP)

AB’nin ilk ortak politikası olan OTP 1962 yılında tüm üye ülkeler için uyulması zorunlu olan bir politika olarak benimsenmiştir. OTP’nin oluşturulmasının nedenleri arasında, gıda arzının güvence altına alınması, bu sektörde çalışanların gelir düzeylerinin fiyat dalgalanmaları karşısında korunması isteği ve ulusal tarım politikaları ile piyasa mekanizması arasındaki büyük farklılıkların giderilmesi yer almaktadır. Bu kapsamda OTP’nin amaçları Roma Antlaşması’nda, tarımda verimliliğin artırılması, geçimini tarım sektöründen temin eden kesimlere makul bir hayat standardı sağlanması, tarım ürünleri piyasalarında istikrarın sağlanması ve ürünlerin tüketicilere uygun fiyatlarda ulaşmasının sağlanması şeklinde sıralanmıştır (İKV, 2006). Bunun yanında OTP, besin ve dokuma elyafı üretiminden kırsal alan yönetimine, doğanın korunmasından turizme çok çeşitli işlevler üstlenmektedir (Avrupa Komisyonu Türkiye Delegasyonu, 2006).

OTP üç temel ilkeye dayanmaktadır. Bu ilkelerden ilki olan piyasa bütünlüğünün sağlanması ilkesi, AB’nin tarımsal alanda bir ortak pazar tesis etmesini ve tarımsal ürünlerin üye ülkeler arasında serbestçe dolaşabilmesinin sağlanmasını amaçlamaktadır. Dolayısıyla bu prensip, Birlik içi ticarete gümrük vergilerinin,

¹¹ <http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=65&l=1> (02.03.2008).

¹² Hukuk sistemimiz ve demokratik gelişmişlik seviyesi olduğu kadar ekonomik göstergeler bakımından da AB ülkeleri Türkiye’den çok daha ileri düzeydedirler. Örneğin, dış ticaret, enflasyon, faiz, kamu borç stoku, önceki bölümlerde de bahsedildiği üzere, ideal denilebilecek düzeydedir. Bütün bu standartlar sadece AB’yi Türkiye ile karşılaştırıldığında söz konusu olmamakta, AB ile dünyanın geriye kalan büyük bir bölümü karşılaştırdığımızda da söz konusu olmaktadır. Bu sebeple şu an için farklı alternatifler arayışına girişmek Türkiye için rasyonel olmayacaktır (Acar, 2001b).

ticaretteki diğer engellerin ve rekabeti bozabilecek sübvansiyonların kaldırılmasını ifade etmektedir. İkinci ilke topluluk ürünlerine öncelik verilmesi temeline dayanır. Bu prensip ile Birlik ürünlerinin satışına öncelik verilmesi hedeflenmiştir. Son ve üzerinde en çok tartışılan ilke olan mali dayanışma (ortak finansman) sorumluluğu, AB içinde ortak bir tarım politikasının uygulanması sonucu oluşacak yükün yine üye ülkeler arasında paylaşılmasını öngören ilkedir (Tan, 2003).

OTP'nin amaçlarına ulaşabilmesi için 1962 yılından itibaren topluluk içinde Ortak Piyasa Düzenleri (OPD) gerçekleştirilmiştir. OPD'nin amacı, üye ülkelerdeki değişik biçimlerde yapılan piyasa düzenlemeleri yerine ortak bir tarım politikası gerçekleştirmek, üye ülkeler arasındaki ticari ilişkileri gerçekleştirecek şartları temin etmek ve bu sayede mal alış verişinin serbestçe yapılabilmesini sağlamak ve AB içinde ortak bir tarımsal yapı oluşturarak, iç pazar ve Birlik üretimini üçüncü ülkelere karşı korumaktır (Tan, 2003). Günümüzde OPD, AB'deki nihai tarım ürünlerinin tamamına yakınına kapsamaktadır (İKV, 2005). OPD kapsamında yer alan tarım ürünleri için Konsey tarafından ortak fiyatlar belirlenmektedir. Bu fiyatlardan biri olan temel fiyat OPD kapsamındaki ürünlerin satılması için uygun görünen bir fiyat düzeyidir. Müdahale fiyatı ise garanti fiyat niteliği taşımakta ve piyasa fiyatı belirlenen fiyatın altına düştüğünde, ürün arz fazlası üreticilerden satın alınmakta ve depolanmaktadır. Gerekliğinde tekrar piyasaya sürülen ürünler OTP'nin yukarıda sayılan amaçlarından biri olan üreticilerin gelirlerinin ve ürün fiyatlarının istikrara kavuşturulması amacına hizmet etmektedir.

2. 3. 1. 1 OTP ve Üçüncü Ülkelerle Ticaret

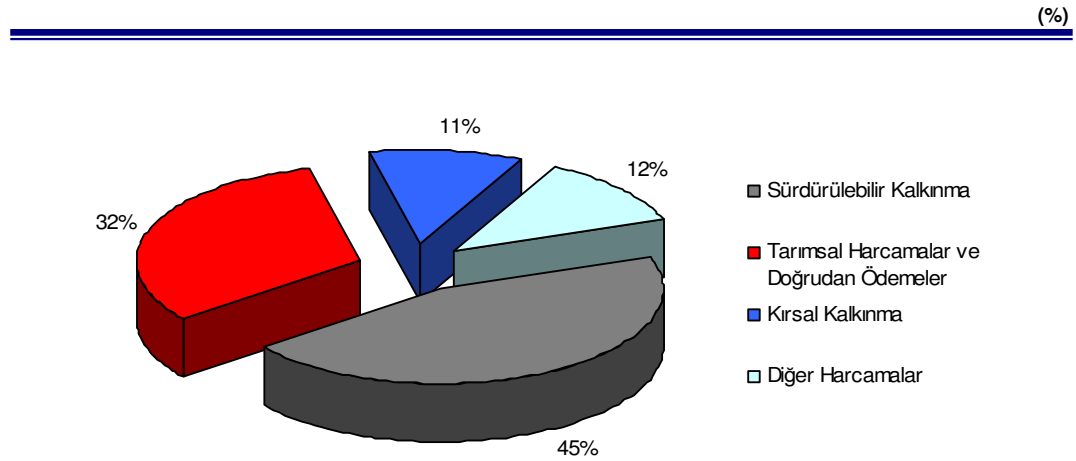
Topluluk ürünlerine öncelik verilmesi ilkesi gereğince dünya fiyatlarının üzerinde fiyatlara sahip AB tarım ürünlerinin üçüncü ülke ürünleri karşısında rekabet gücünün korunması amacıyla başta gümrük tarifeleri ve ihracat sübvansiyonları olmak üzere ithalat-ihracat lisansları gibi çeşitli koruma tedbirler geliştirilmiştir.

2. 3. 1. 2 OTP Harcamalarının Finansmanı

OTP harcamaları, 1962 yılında AB bütçesi içerisinde oluşturulan Avrupa Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu (FEOGA) ile finanse edilmektedir. 1964 yılında fon garanti bölümü ve yönlendirme bölümü olarak ikiye ayrılmıştır. Garanti bölümü, OTP çerçevesinde gerçekleştirilen ödemeler için yönlendirme bölümü ise kalkınmada

geri kalmış bölgelere yardım harcamaları için kullanılmıştır. Söz konusu uygulama 2007 itibari ile sona ermiş ve iki fon ayrılarak Avrupa Tarımsal Garanti Fonu ve Avrupa Kırsal Kalkınma Fonu'na dönüştürülmüştür.

AB bütçesinin büyük bir bölümü OTP harcamaları için kullanılmaktadır. Bu ise İngiltere, Almanya gibi bütçeye katkısı fazla fakat tarımsal nüfusu düşük ve dolayısıyla bütçeden daha az yardım alan ülkelerde rahatsızlık yaratmaktadır. 2007 yılı itibari ile €126,5 milyar AB bütçesinin yaklaşık %44'ü tarımsal harcama ve kırsal kalkınma için harcanmıştır (EC, 2007). 2008 yılı için ise toplam €132,1 milyar olarak öngörülen bütçe harcamalarının dağılımı Şekil 2.1'de gösterilmiştir.

Şekil 2.1 2008 Yılı AB Bütçe Harcamalarının Dağılımı

Kaynak: European Commission (2008).

Şekil 2.1'de de görüldüğü gibi bütçeden en büyük payı sürdürülebilir kalkınma almıştır. Bu, birlik açısından çok önemli bir gelişmedir. Çünkü 2008 yılına kadar bütçeden en fazla transfer yapılan alan, OTP kapsamında yapılan harcamalar iken bu eğilim bu yıl için kırılmıştır. Yine 2008 yılında OTP kapsamında yapılacak harcamalar alt kalemler itibari ile incelendiğinde, doğrudan ödemeler için ödenecek miktar yaklaşık €41 milyar iken bu miktar bir önceki yıla göre % 3,4 düşüş, kırsal kalkınma için ayrılan €13 milyar, 2007 yılına kıyasla %4,5 artış göstermiştir. Bir önceki yıla kıyasla 2008 yılında en büyük artış %539'luk artış ile bütçe içerisinde çok küçük payı olan, bitki ve

hayvan sağlığında gözlenmiştir (EC, 2008). Tarım kesimi için harcanması öngörülen kaynak miktarı, ödenecek alanlar itibari ile Tablo 2.1’de gösterilmiştir.

Tablo 2.1 2008 Yılı AB Bütçesinde Tarım Kesimi İçin Harcanan Miktarın Dağılımları

Doğal Kaynakların Korunması ve Yönetimi	2008 Bütçesi	
	Milyon €	%
Piyasayla İlişkili Harcamalar ve Doğrudan Ödemeler	40 876,5	74,3
Kırsal Kalkınma	12 932,7	23,5
Balıkçılık	906,8	1,6
Çevre	267	0,5
Diğer Programlar	58,2	0,1
Toplam	55 041,2	100

Kaynak: European Commission (2008).

2. 3. 1. 3 OTP’de Yapılan Reformlar

OTP’nin amaçları arasında yer alan gıda arz güvenliği büyük ölçüde sağlanmış fakat artan üretim stoklarda artışa neden olmuştur. Bu kapsamda ilk olarak 1968’de *Mansholt Planı* olarak bilinen reform çalışmaları başlamıştır. Mansholt planı ile kırsal ve tarımsal altyapının ve tarım işletmelerinin yapısının iyileştirilmesi hedeflenmiştir. Arz-talep dengesinin sağlanabilmesi amacıyla da üretim kotaları belirlenmesi ve 5 milyon hektar arazinin boş bırakılması kararı alınmıştır.

Arz fazlalığı sorununa çözüm getirilememesi ve OTP harcamalarının bütçeye getirdiği yük, topluluğu yeni reform arayışlarına itmiştir. Bu kapsamda şeker için uygulanan ortak sorumluluk vergisi, süt ürünleri ve tahıllar için de uygulanmaya başlanmıştır. Böylece bu ürünlerin üretiminde kotayı aşan üreticilerden vergi alınması yoluna gidilmiştir. Ancak ortak sorumluluk vergilerinin düşük tutulması nedeniyle istenen başarı sağlanamamıştır. Bunu takiben, Avrupa Komisyonunun 1985 yılında hazırlattırđı ve OTP’de reform üzerine birtakım düşüncelerin yer aldığı “OTP’nin Geleceği” başlıklı yeşil kitap ve *Delors Planı* olarak bilinen “Dünya Koşullarına Uyan Bir OTP” adlı rapor, OTP hakkında yapılması gereken ve tavsiye niteliği taşıyan radikal kararlar içermiştir. Bu raporlar doğrultusunda, tarım harcamalarının bütçedeki payının artırılması katı kurallara bağlanmıştır. Bunun için üç yapısal önlem belirlenmiştir (İKV, 2006).

- OPD'ye tabi ürünlerin ekildiği tarım arazisinin en az %20'sinde üretimden vazgeçen çiftçilere hektar başına prim ödemesi yapılması,
- Üretim fazlası olan ürünler yerine üretim açığı bulunan ürünleri üreten çiftçilere destek sağlanması,
- Tarımsal faaliyetleri bırakmaları karşılığında, çiftçilere erken emeklilik imkânı sağlanması.

Yapılan bu reformlara rağmen istenen başarı sağlanamamıştır. 1986 yılında başlayan ve ilk kez tarım ürünlerinin kapsamlı olarak ele alındığı Uruguay Turu'nda AB üzerinde baskılar artmış ve fiyat desteğinin azaltılması, ihracat sübvansiyonlarının kısılması ve tarımsal ürünler üzerindeki vergilerin sadece gümrük vergisi şekline dönüştürülmesi talepleri ön plana çıkmıştır.

Söz konusu dönemde, AB ekonomisinde gerçekleşen gelişmeler refah düzeyinin artması sonucunu doğurmuş ve tüketicilerin doğal koşullarda yetişmiş, organik gıda ürünleri talep etmelerine neden olmuştur. Bunun yanında çevre bilincinin gelişmeye başlaması OTP'de daha radikal değişiklikler yapılmasını gerekli kılmıştır.

GATT'ın da önerileri doğrultusunda *MacSharry Reformları* 1990'ların başında yürürlüğe konmuştur. MacSharry Reformu ile hububat müdahale fiyatının %30, sığır eti müdahale fiyatının %15 oranında aşamalı olarak indirilmesi kararlaştırılmıştır. Müdahale fiyatlarındaki indirimlerden kaynaklanacak gelir kayıplarının ise üretimden bağımsız, hektar başına doğrudan ödemeler ile telafi edilmesi planlanmıştır. Bunun yanında eşlik edici tedbirler ile de Delors Planındaki tedbirlere benzer kararlar alınmıştır. Yapılan düzenlemeler ile Uruguay Turu tamamlanmış ve GATT'ın yerini DTÖ almıştır.

Gündem 2000 ve OTP Reformu: Yapılan reformlar büyük ölçüde başarıya ulaşsa da 2000'li yıllara genişleme perspektifi ile giren AB, tarımsal nüfusun yoğun ve tarımsal altyapının daha geri olduğu 10 yeni aday ülkenin Birliğe girişi ile oluşacak sorunları hafifletmek için MacSharry reformlarını derinleştirme kararı almıştır. Reform arayışlarına temel oluşturan ikinci neden 1999 sonunda DTÖ bünyesinde yeni tur müzakerelerin başlatılacak olmasıdır. İhracatı tarım ürünlerine dayanan az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ihracat sübvansiyonlarının azaltılması, müdahale fiyatlarının

indirilmesi talebi ve Uruguay Turu'nda indirimden muaf tutulan iç desteklerin yeni tur müzakerelerde yeniden ele alınacak indirim kapsamına dâhil edilecek olması Birlik tarafından yeni sorunlara yol açacağı yönünde öngörülerde bulunulmasına neden olmuştur. AB, destek ve koruma düzeyinin kapsamlı bir şekilde azaltılması ve iç desteklerin üretimden daha bağımsız hale getirilmesi için Gündem 2000'de şu tedbirleri alma yoluna gitmiştir (İKV, 2006; Baldwin 2004).

- Tarımın desteklenmesine yönelik harcamaların toplum tarafından kabul edilebilirliğinin sağlanması için daha iyi idare edilmesi ve ekonomik olarak etkinliğinin artırılması,
- OTP'nin gıda güvenliği, hayvan sağlığı ve refahı, gıda kalitesi, tüketici hakları, kırsal kalkınma ve çevrenin korunması gibi yeni önceliklere odaklanması,¹³
- Çiftçilerin OTP'ye daha kolay uyum sağlayabilmeleri için tarım alanındaki AB mevzuatının basitleştirilmesi,
- Fiyat desteğinin ağırlığının azaltılarak doğrudan ödemelerin daha fazla yaygınlaştırılması ve bunun kırsal kalkınma ile desteklenmesi.

Gündem 2000 ile hububat müdahale fiyatlarının 2000–2002 arasında iki aşamalı olarak toplam %15 oranında indirilmesi ve çiftçilerin bu yüzden uğrayacağı kayıpların telafi edici önlemler ile karşılanması ve bu ödemelerin de %17 oranında artırılması kararlaştırılmıştır. Sığır ve dana etinde ise müdahale fiyatının 2005–2006 yıllarında %15 oranında indirilmesi ve oluşacak gelir kaybının ton başına €17,24 doğrudan ödeme ile telafi edilmesi planlanmıştır.

OPD kapsamındaki bütün ürünlere yönelik düzenlemeler yapılmış ve yatay tedbirler denilen, DTÖ kıstaslarına uygun koruma önlemleri alınmıştır. Yatay tedbirlerin odak noktasını, tarımsal faaliyetlerde çevresel faktörlerin göz önünde bulundurulması şartı oluşturmuştur.

¹³ Çetin görüşmeler sonucu kabul edilen 2007–2013 bütçesi bu hedefler doğrultusunda hazırlanmıştır. Daha önce de belirtildiği gibi 2008 bütçesinde 2007'ye kıyasla en büyük artışlar %539'luk artışla bitki ve hayvan sağlığı, %346'lık artışla çevre, %4,5 ile kırsal kalkınma ve %3,3'lük artışla balıkçılık alanlarında gerçekleşmiştir. Tarım harcamalarının en büyük kalemini oluşturan tarımsal harcamalar ve doğrudan ödemeler (%74) %3,4 azalış göstermiştir.

Gündem 2000 Sonrası: OTP’de yapılan reformların devam ettirilmesi ve Doha Turu müzakerelerinde OTP’nin en iyi şekilde savunulması amacıyla 2003 yılında yeni düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemelerden en önemlisini Tek Ödeme Planı (TÖP) oluşturulmasıdır. TÖP ile Birlik, üretimden bağımsız, doğrudan ödeme planının yerini alan fakat ödemenin daha sıkı şartlara bağlandığı ve tek seferde yapıldığı yeni bir sistem oluşturmuştur. TÖP’ün en büyük amacı çiftçilerin piyasa odaklı üretim yapmalarını teşvik etmek ve çiftçilerin girişimci yeteneklerini görmelerine izin vermektir (CAP, 2008). Bu kapsamda 1 Ocak 2005 tarihi itibarıyla üretimden bağımsız destek (gelir) politikası genel ilke olarak kabul edilmiştir. Çiftçilerin TÖP’ten yararlanabilmeleri için *çapraz uyum kurallarına*¹⁴ uygun olarak faaliyet göstermeleri, 2005–2007 dönemi için tarım arazilerinin asgari %10’luk bölümünün ekim dışı bırakılması istenmiştir. 2003 reformu kapsamında getirilen bir diğer yenilik, üreticilerin çapraz uyum yükümlülüklerine uyum sağlamalarına yardımcı olmak amacıyla Çiftlik Danışmanlık Sisteminin oluşturulmasıdır.

2003 reformları dışında kalan zeytinyağı, tütün ve pamuk sektörlerine ilişkin daha sonraki dönemlerde diğer ürünlere benzer, TÖP, kırsal kalkınma tedbirleri ve çapraz uyum ilkesinin uygulanması kararlaştırılmıştır. Pamuğa yönelik desteklerin %65’i 2006 tarihinden itibaren TÖP’e dahil edilmiş, geri kalan %35’lik kısım ise üretime bağlı bırakılmıştır. Pamuk sektörünün yapılan reformlara uyum sağlaması için 2007 yılında €22 milyon fon sağlanmıştır. Tütün için ise 2006 yılından itibaren başlayan 4 yıllık geçiş dönemi sonunda, tütündeki desteklerin üretimle bağlantısının tamamen kesilmesi kararlaştırılmıştır. Verilecek desteğin %50’si TÖP’e alınırken geriye kalan %50’si tütün üreten bölgelerde kırsal kalkınma politikası kapsamındaki yeniden yapılandırma programına ayrılacaktır. Zeytinyağı için de aynı destekleme politikası uygulaması yoluna gidilmiş ve 1999–2003 döneminde yapılan üretime bağlı ödemelerin ortalamasının en az %60’ının TÖP’e dahil edilmesi kararlaştırılmıştır (İKV, 2006).

2.4 Dünya Ticaretini Serbestleştirme Çabaları ve DTÖ

Uluslararası ticaretin önündeki en büyük engeli oluşturan tarife ve kotalar dönem dönem bir politika aracı olarak kullanılmıştır. Tarifelerin asli amacı olan hazineye gelir sağlama ve yerli üretimi koruma işlevi yanında uygulamadaki kolaylığı,

¹⁴ Çapraz uyum, ödemelerin çevre, gıda güvenliği, hayvan ve bitki sağlığı ile hayvan refahı standartlarının yanı sıra bütün çiftlik arazilerinin iyi durumda muhafaza edilmesi koşuluna bağlanmasıdır (Olgun, 2005).

uzun bir süre güncelliğini korumasına neden olmakla birlikte, kota uygulamasının uluslararası ticarete uygulanışı tarifeler kadar eskiye gitmemektedir. İlk kota uygulaması, dönemin konjonktürüne paralel olarak *Büyük Depresyon* sonrası Fransa tarafından buğday ithalatına uygulanmıştır (Oktay, 1999). Daha sonraki yıllarda ticareti kısıtlayıcı uygulamaların diğer ülkelerce de uygulanmaya başlaması dünya genelinde üretim, tüketim ve gelir dağılımı üzerinde etkinsizliklere ve haksız rekabete neden olmuştur. Küresel bir refah kaybı anlamına gelen bu husus, savaş sonrası Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası (DB) yanında uluslararası ticari işlemleri düzenleyici ve denetleyici görevleri yerine getirecek uluslararası bir örgütün kurulmasını gerekli kılmıştır. Bu kapsamda 1948 yılında yürürlüğe giren anlaşma ile ileriki yıllarda DTÖ haline dönüşecek GATT'ın temelleri atılmıştır.

GATT'ın (ve bugün DTÖ'nün) ana amacını oluşturan ticaret engellerini mümkün olduğunca azaltarak, dünya ticaretini serbestleştirme çabası, en çok gözetilen ülke kuralına (MFN) dayanmaktadır. MFN'ye göre herhangi bir ülkenin dış ticaret ile ilgili başka bir ülkeye tanıdığı ayrıcalık, diğer bütün ülkelere de tanınacak ve böylece uluslararası ticarete ülkeler arasında ayırım olmayan bir uygulamaya geçilecektir (Baldwin, 2004). Bütün bu çabaların bir sonucu olarak 1948 yılından günümüze kadar olmak üzere dokuz çok taraflı ticaret müzakeresi yapılmış ve zorlu görüşmeler sonucu, karşılıklı ödümler ile tarifelerde büyük ölçüde indirim sağlanarak ticari alanda liberalizasyon sağlanmıştır. Tablo 2.2, günümüze kadarki görüşmeler sonucunda üzerinde anlaşılan tarife indirim oranlarını göstermektedir.

Tablo 2.2 Müzakereler Sonucu Üzerinde Anlaşmaya Varılan Tarife İndirimleri

Uygulama Dönemi	Turlar	Tarife İndirim Oranı (%)	İndirimde Baz Alınan Yıl
1948	Genevre (1947)	-26	1939
1950	Annecy (1949)	-3	1947
1952	Torquay (1950-51)	-4	1949
1956-58	Genevre (1955-56)	-3	1954
1962-64	Dillon (1961-62)	-4	1960
1968-72	Kennedy (1964-67)	-38	1964
1980-87	Tokyo (1973-79)	-33	1977 (veya 1976)
1995-99	Uruguay (1986-94)	-38	1988 (veya 1989)

Not: Tarife indirimlerinde ilk beş tur için sadece ABD referans alınmıştır. Tarife indirimlerindeki ortalama oranın hesaplanması MFN ithalat değerlerine göre ağırlıklandırılmıştır.

Kaynak: World Trade Organization (2007b).

Tablo 2.2'den de görüleceği gibi özellikle son dönemde tarifelerdeki indirim oranları artış göstermiştir. Tarım sektörünün görüşmelere dahil edildiği Uruguay Turunda ise ortalama tarife düşüşünün %38 olması önemlidir.

GATT'ın nihai amacı olan ülkeler arasındaki ticaret hacmini artırarak refah kaybını azaltma ve kaynak dağılımındaki etkinsizliği giderme uğraşının bir sonucu olarak, Tablo 2.3'ten de görüleceği gibi 1950–2005 dönemi, dünya GSYH ve ihracattaki gelişmeler bakımından 1870–1912 dönemine göre büyük bir ilerleme göstermiştir. Bütün bu göstergeler GATT/DTÖ'nün amaçlarını gerçekleştirmede büyük bir yol kat ettiğini kanıtlar niteliktedir.

Tablo 2.3 1870-2005 Yılları Arası Dünya İhracat, GSYH, Tarımsal Üretim ve İmalat Sanayinde Yıllık Ortalama Artış

Dönemler	İhracat	GSYH	Tarımsal Üretim	İmalat
1870-1913	3,4	2,1	-	-
1950-2005	6,2	3,8	3,6	7,5

Kaynak: World Trade Organization (2007b).

2. 4. 1 Tarım Dünya Gündeminde: Uruguay Turu

Geçtiğimiz yüzyılın ortalarında bağımsızlıklarını ilan eden azgelişmiş Afrika ülkelerinin ekonomilerinin büyük ölçüde tarıma dayalı olması¹⁵ ve gelişmiş ülkelerin bu sektöre yüksek koruma duvarları arkasında destek olma çabası içinde olması, azgelişmiş ülkelerin şikâyetlerini artırmıştır. Bunun yanında GATT'ın tarımsal liberalizasyon konusunda pasif kalması kapsamlı bir müzakere turu yapılmasını gerekli kılmıştır. Bu amaçla GATT toplantıları içinde gerek ele alınan konu, gerek katılan ülke sayısı (125 ülke) bakımından en geniş kapsamlı müzakere süreci 1986 yılında başlatılmıştır.

Uruguay Turu (UT) ile ihracat destekleri ve tarım kesimine uygulanan iç desteklerin azaltılması ve bu desteklerin üretimden bağımsızlaştırılması sağlanmıştır. Tarife dışı engellerin tarifelere kıyasla şeffaf olmaması ve dolayısıyla öngörülemez olması, bunun yanında dünya fiyatları konusunda üretici ve tüketicileri doğru yönlendirme konusundaki yetersizliğinden dolayı (FAO, 2008) tarife dışı engellerin kaldırılması kararı alınmıştır. Piyasaya girişte de kolaylıklar sağlanmasına rağmen, özellikle tarımsal ürünlerde tarifelerin yüksek kalması ve karışık olması, beklenen gelişmelerin sağlanmasını engellemiştir. Örneğin Türkiye'de 1989 yılı için tarımsal ürünlerde uygulanan ortalama tarife oranı %50,1 iken UT sonrası 1996 yılı için aynı ürün grubuna uygulanan ortalama tarife oranı %42,2'dir. Aynı yıllar için tarımsal olmayan ürünler için ortalama tarife oranı sırası ile %45,2 ve %7,5'tir (WTO, 2007b).

UT anlaşmasında tarımsal ürünler için, 1986 yılı baz alınmak kaydıyla gelişmiş ülkelerin yapması gereken indirim oranı 6 yıl için %36, gelişmekte olan ülkeler için ise 10 yılda %24 olarak belirlenmiştir. İç destekler konusunda ise, 1986–1988 dönemi baz alınmak kaydıyla gelişmiş ülkeler iç desteklerini 6 yılda %20, gelişmekte olan ülkeler ise 10 yılda %13,33 oranında indireceklerdir. İhracat sübvansiyonlarındaki düzenleme ise sübvansiyonlardan yararlanan ürün miktarının azaltılması ve bu alana yönelik bütçe harcamalarının kısılması şeklinde olması kararlaştırılmıştır. Bu kapsamda 1986–1990 dönemi baz alınmak şartıyla gelişmiş ülkeler 6 yıl içinde bütçe harcamalarını %36, sübvansiyonlardan yararlanan ürün miktarlarını %24 oranında azaltacak; gelişmekte

¹⁵ Ekonomisi tarıma dayalı azgelişmiş Afrika ülkelerinin 2005 yılı ortalama tarımsal nüfus oranı %68, GSYH içinde tarımın payı %30'dur. Yine bu ülkelerde 1993–2005 yılları arasında tarımın kalkınmadaki payı %37'dir (World Bank, 2007).

olan ülkeler ise bütçe harcamalarını 10 yılda %24 ve sübvansiyonlarını %14 oranında azaltacaktır (Acar, 2006b).

2. 4. 2 Doha Turu ve Muhtemel Gelişmeler

UT ile birlikte başlamış olan tarım sektöründe serbestleşme sürecinin giren tarım sektörü, yeni bin yıla girildikten sonra da devam ettirilmesi ve bu alandaki reformların sürdürülmesi gereği ortaya çıkmıştır. UT sonrası üye ülkelerin uyguladıkları tarife oranları üzerinden yapmaları gereken indirimden önce, tarife oranlarını artırarak *kirli tarife* uygulamasına geçmeleri, iç desteklerin üretimden bağımsızlaştırılmasına rağmen doğrudan gelir desteğinin (DGD) büyük ölçüde kapsam dışı bırakılması ve üye ülkelerin üreticileri korumak amacıyla ticareti kısıtlayıcı alternatif destekleme politikalarına yönelmesi tarımsal reformlara direnişin tezahürleri olarak görülebilir. Bunların aşılması için reform sürecinin yakından takip edilmesi gerektiği anlaşılmıştır. Bunun yanında UT’de tam olarak çözüme kavuşturulamayan sorunlar nedeniyle UT sonrasında yeni tur müzakerelerin başlatılması kararlaştırılmıştı. UT sonrası ve Doha Turu (DT) ile birlikte gündemi, daha önce de olduğu gibi, tarımsal destekleme politikaları ve ihracat sübvansiyonları oluşturmuş, fakat bu konulara ilave olarak üye ülkeler arasında çıkacak anlaşmazlıkları çözüme bağlayacak mekanizmaların oluşturulması ve var olanların daha etkin hale getirilmesi, çevrenin korunması ve kamu kuruluşları yoluyla iç piyasaya müdahaleler gibi daha spesifik konular gündemde yer almıştır.

2001 yılında başlayan DT ile daha sonraki müzakerelere rehberlik edecek genel bir “*Tarım Anlaşması Çerçeve Metni*” yürürlüğe konması kararlaştırılmıştır. Bu metin ile ihracat sübvansiyonlarının büyük oranda kaldırılması, iç desteklerin azaltılması ve tariflerin indirilmesi gibi önlemler ön plana çıkarılmıştır. UT sonrası kararlaştırılan fiyat ve girdi destekleri ile primlerin *kırmızı kutu* destekleri kapsamında değerlendirilmesi ve bu desteklerin tamamen kaldırılması DT’de de benimsenmiştir. 2000 yılında başlatılan reformlar kapsamında Türkiye tarımsal destekleme politikalarını DGD’ye kaydırmıştır. Bunun sonucu olarak Türkiye’nin *kırmızı kutu* destekleri kapsamında ek yükümlülük altına girmesi söz konusu değildir. Destekleme biçimi üretim düzeyinden tamamen bağımsız olan ürünleri kapsayan *mavi kutu* desteklerinin toplam üretim değerinin %5’ini geçmeyecek şekilde azaltılması öngörülmüştür. İndirime tabi olmayan destekleri kapsayan *yeşil kutu* desteklerinden ise DGD, kırsal kalkınma, gıda güvenliği, tarımsal

altyapı yatırımları ve genel hizmetler gibi desteklerin herhangi bir reforma tabi tutulmadan uygulanabileceği kararlaştırılmıştır (Acar, 2006b).

2005 yılında düzenlenen Hong Kong Bakanlar Konferansı'nda "Tarım Anlaşması Genel Çerçeve Metninde" öngörülen hükümlere paralel kararlar alınmıştır. Kırmızı kutu kapsamındaki desteklerin, sektörü en fazla destekleyen AB ve ABD gibi ülkelerin daha büyük oranlarda olmak üzere indirilmesi, yeşil kutu desteklerin Gelişmekte Olan Ülkelerin (GOÜ) ihtiyaçları da göz önünde bulundurularak yeniden değerlendirilmesi kararlaştırılmıştır. Bunların yanında ihracat desteklerinin 2013 yılına kadar tamamen kaldırılması kararı alınmıştır. İlerleyen dönemlerde özellikle AB ve ABD arasındaki anlaşmazlıklar müzakerelerin kesilmesine neden olmuştur. Temmuz 2006'da askıya alınan görüşmeler 2007 yılında tekrar başlatılmış fakat halen net sonuçlar alınmamıştır¹⁶ (Tüsiad, 2007).

¹⁶ ABD Ticaret Temsilcisi Susan Schwab müzakerelerde beklenen ilerlemenin sağlanabilmesi için tarım, sanayi ürünleri ve hizmetler alanlarında gerçek anlamda bir pazara giriş beklentisi içinde olduklarını belirtmiştir. Söz konusu beklentilere cevaben AB tarafı ise tarım alanındaki indirim formülünün ABD'nin iç desteklerdeki indirimine bağlı olacağını bir kez daha dile getirmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK TARIM POLİTİKALARININ KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

3.1 Dünya’da Destekleme Politikaları

Bir toplumda ekonomik gelişmenin hızlanması ile birlikte tarım sektörünün nispi önemi azalmakta, fakat bu sektör tüm dünyada çeşitli politikalar uygulanarak hem korunmakta hem de desteklenmektedir (Karluk, 2005). Bu destekleme biçimleri ise ekonomik gelişmişlik düzeyi ve dışsal nedenlerden dolayı, dönem dönem farklılık göstermektedir. Örneğin, Cumhuriyet’in ilanından 1990’lı yıllara kadar destekleme politikalarımız destekleyici, koruyucu ve müdahaleci nitelikte iken (Acar, 2006b) 90’lı yıllardan sonra bu politikaların sürdürülebilirliğinin şüpheyle karşılanır duruma gelmesi ve IMF’e verilen taahhütler,¹⁷ destekleme politikalarının üretimden bağımsızlaştırılmasını gerekli kılmıştır. Bu amaçla, uygulanan tarım politikalarının hedefini, piyasaya doğrudan müdahaleyi gerektirmeyecek ve tamamen piyasa odaklı politika seçenekleri oluşturmuştur.

Piyasa sisteminin işleyişine müdahaleyi en az düzeyde gerekli kılabilecek tarımsal destekleme politikası olarak ön plana çıkan doğrudan gelir desteği günümüzde gerek iç dinamiklerin gerekse de uluslararası tarım politikası yürütücülerin (Dünya Ticaret Örgütü gibi) tavsiyelerinin bir sonucu olarak dünya genelinde uygulanmaktadır. DGD’nin, hangi tarım politikasına yönelik uygulanırsa uygulansın, temelde gelir dağılımını ve buna bağlı olarak yapısal koşulları iyileştirmek ve girdi-ürün piyasalarında kaynakların yanlış tahsisine yol açacak bir piyasa bozukluğu olması halinde mevcut politikaların yerine geçerek bu alanda etkinliği artırmak gibi iki tür işlevi vardır. Nitekim IMF ile yapılan ekonomik programda, Türkiye’de DGD uygulamasının esas amacı, tarım sektörüne sağlanan korumaların azaltılması veya kaldırılmasının küçük ve orta ölçekli işletmelerin gelirleri üzerinde yaratacağı negatif etkiyi kısmen dengelemek olarak belirtilmektedir (Eraktan ve diğerleri, 2004).

¹⁷ 24 Kasım 2005 tarihli niyet mektubunda hükümet, tarımsal destekler içindeki mazot, gübre ve tahıl ürünleri sübvansiyonlarını sıkı şekilde kontrol altında tutacağını taahhüt etmiştir. Bu çerçevede, aynı yıl içerisinde bahsi geçen ürünlere yönelik sübvansiyon desteğindeki artış GSMH’nın %0,1’inden daha az bir oranda gerçekleşmiştir (TCMB, 2006). Bu durum tarım politikaları üzerinde IMF gibi uluslararası kuruluşların etkisini gösterir niteliktedir.

DGD'nin uygulama alanı, AB'nin OTP uygulamasını yürürlüğe koyduğu tarihe kadar uzanmaktadır. Fakat bu dönemde DGD sınırlı olarak kullanılmış ve temel olarak maliyeti yüksek veya üretimi cazip olmayan ürünlere yönelik olarak uygulanmıştır. Bu ürünler başta makarnalık buğday, tütün, yağlı tohumlar, şerbetçi otu ve ipekböceği kozası olmakla beraber daha sonra hayvancılık sektörünü de içine alacak şekilde genişletilmiştir. DGD'de asıl genişleme 1992 McSharry reformları ve Gündem 2000 sonrası alınan kararlar ile yaşanmıştır. Gündem 2000 sonrası yapılan reformlar ile DGD'nin niteliği değiştirilmiş ve ikinci bölümde de değinildiği gibi son üç yılda alınan yardımın ortalaması kadar tek bir ödeme (TÖP) yapılması kararlaştırılmıştır. TÖP uygulamasına 2005 yılı itibari ile geçilmiş olmakla birlikte, üye devletlerden bir kısmının geçiş sürecine ihtiyaç duyması bazı ülkelerin bu sisteme 2008 yılında dahil olmasına neden olmuştur. TÖP'e dayalı DGD'nin en büyük amacı, tarım politikası uygulamalarını daha basit hale getirerek politika yönetimini kolaylaştırmak, anlaşılır ve karmaşık olmayan bir OTP ile bürokrasiyi azaltmak, büyük çiftçilere yarayan politikalar yerine daha adil bir yardım sistemi oluşturmak ve kaliteli olduğu kadar da çevresel etkileri göz önünde tutan politikalar izlemektir.

AB'de uygulanan DGD sisteminin diğer ülkelerde uygulanan DGD sisteminden farkı, son üç yılda alınan yardımın ortalaması kadar bir ödemenin çiftçilere TÖP çerçevesinde bir seferde yapılıyor olmasıdır. DGD ödemelerinde arazi genişliği ve yetiştirilecek ürünün ne olacağı önem taşımadığı için çiftçiler üretim kararlarını alırken sadece piyasa sinyallerine göre hareket etmektedir. Ayrıca, bu uygulama ile Türkiye gibi destekleme ödemelerini büyük ölçüde arazi büyüklüğüne dayandıran ülkelerde ortaya çıkan arazi fiyatlarındaki artış sorunu giderilmiş olmaktadır.

ABD'de DGD benzeri ödemeler 1990'lı yılların başında başlamış, 1996 yılında çıkarılan FAIR Kanunu ile fark giderici ödeme benzeri yardımlar büyük ölçüde tasfiye edilmiştir. Uruguay Turu sonrası ve Doha Turu müzakerelerine başlanmadan önce ABD'nin elini kuvvetlendirmek amacıyla 2002–2007 yıllarını kapsayan yeni bir tarım kanunu çıkarılmış ve destekleme ödemelerinin üç ayrı gruba ayrılması kararlaştırılmıştır. İlk grup ödemeleri oluşturan sabit ve üretimden bağımsız ödemeler DGD kapsamında değerlendirilmiş, ikinci grubu oluşturan ödemeler "Loan Rate" programı kapsamındaki ödemeleri temsil etmiş ve daha çok fark giderici ödeme sistemine dayandırılmıştır. Bu kapsamda önceden seçili ürün grupları için bu ürünlerin

fiyatları piyasa fiyatının altına düştüğünde aradaki fark üreticilere ödenecektir. Üçüncü grup ödemeler “Counter Cyclical” kapsamına alınmış ve daha çok devrevi dalgalanmalar karşısında çiftçileri korumayı amaçlamıştır. Fakat Loan Rate ve Counter Cyclical kapsamına alınmış destekleme ödemelerinin miktarı büyük oranda azaltılmıştır.

2002–2008 döneminde ABD çiftçisinin yaklaşık \$100 milyar tutarında doğrudan devlet yardımından yararlanmış olduğunun tahmin edilmesi ve 2012’ye kadar \$80 milyar daha destekleme yapılacağı planlanması (Mitra, 2002) destekleri azaltmaya yönelik politikaların çiftçiler tarafından tepkiyle karşılanmasına neden olmuş ve çiftçiler, desteklerin devam etmesini talep etmişlerdir (Eraktan ve diğerleri, 2004).

3.2 Türkiye’de Destekleme Politikaları

Müdahaleci ve korumacı bir tarım politikası belirleyen Türkiye, kuruluşundan itibaren pazar fiyat desteği politikasını ağırlıklı olarak uygulamış ve bu kapsamda yetkilendirilen kuruluşlarca belirlenen fiyattan piyasadan ürün alımı yoluna gidilmiştir. 1994 yılına kadar uygulanan bu politikanın bütçe üzerindeki aşırı yükü ve yaşanan ekonomik krizlerin nedeni olarak görülmesi, aynı zamanda IMF ve DTÖ gibi kuruluşlara verilen taahhütler, üretimden bağımsız ve piyasa odaklı bir destekleme sisteminin oluşturulmasını kaçınılmaz kılmıştır. İlk olarak 1994 yılında destek kapsamına alınan ürün sayısı azaltılmış ve aşamalı olarak piyasa odaklı destekleme politikalarına geçilmiştir. Bunun yanında çiftçilere kredi, gübre, tohum-fidan, sulama desteği verilmesi yoluna gidilmiş ve bu desteklere ilaveten teşvikler ve prim ödemeleri gibi alternatif destekleme politikalarına başvurulmuştur.

Uygulanan destekleme politikalarının reforma tabi tutulması ihtiyacının nedenleri şu şekilde sıralanabilir (Eraktan ve diğerleri, 2004):

- Tarıma yönelik yardımların hedef kitlelerin eline ulaşmaması,
- Yapılan destekleme ödemelerinin bütçe üzerinde ciddi bir yük oluşturması,
- Türkiye’nin GSYH’ında tarıma yapılan harcamaların yüksekliği,
- Devlet politikalarının fırsatçı yaklaşımlara dayandırılması nedeniyle ihtiyaca yönelik bir tarım politikası oluşturma geleneğinin yerleştirilememiş olması,

- Yapay destekler yüzünden üreticilerin sadece piyasa sinyallerini algılamada zaafa uğramakla kalmayıp, buna bağlı olarak kaynakları etkin kullanamayışları,
- Bu politikaların bir sonucu olarak bazı ürünlerde ürün fazlası sorunu oluşurken, bazı ürünlerde arz açığının görülmesi,
- Ve belki de en önemlisi, üreticilerin devlet politikaları yüzünden dünya ile rekabet etme kapasitesine erişememeleri ve sonuçta geleneksel tarım desteklerinin devamını beklemeleri.

Bütün bu nedenlerin bir sonucu olarak 2000 yılında DGD projesi, pilot illerde uygulanmış ve 2001 yılında bütün ülke çapında uygulamaya konulmuştur. Yayınlanan tebliğler ile DGD'nin uygulanmasına ilişkin esaslar özetle; çiftçi kayıt sisteminin oluşturulması, DGD'nin uygulanmasına esas oluşturacak “tarım arazisi,” “tarımsal faaliyet” ve “çiftçi” tanımlarının yapılması, ödemelerin ise tarımsal üretimle işigal eden ve kayıt altına alınan çiftçilerin işledikleri tarım alanlarının büyüklüğüne göre¹⁸ yapılması şeklinde hükme bağlanmıştır (Narin, 2004).

Tablo 3.1, DGD çerçevesinde yapılan ödemelerin büyük bir artış göstermediğini fakat kısa bir geçmişi olan bu destekleme biçiminin destekleme ödemeleri içinde en büyük paya sahip olmasını göstermesi açısından önemlidir. Tablodan da görüleceği üzere aynı dönem içerisinde, bir başka destekleme biçimi olan hayvancılık destek ödemeleri de önemli bir artış göstermiştir. OTP ile paralel biçimde kırsal kalkınma desteklerinde önemli bir artış olmakla birlikte ilk kez 1993 yılında uygulamaya konulan prim ödemeleri¹⁹ bütçe içerisinde hâlâ büyük bir alanı kaplamaktadır. 2006 yılı itibariyle TL950 milyon prim ödemesi yapılırken 2007 yılı itibariyle bu tutar yaklaşık TL1 milyar seviyesine ulaşmıştır.

¹⁸ 2008 yılı için Bakanlar Kurulu kararı ile, 16.02.2007 tarihli ve 26436 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan Doğrudan Gelir Desteği Ödemesi Yapılmasına Dair Tebliğ (Tebliğ No:2007/14) kapsamında Çiftçi Kayıt Sistemine dahil olup, doğrudan gelir desteği ödemesinden faydalanacak olan çiftçilere; dekar başına TL7 temel doğrudan gelir desteği ödenmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca, söz konusu çiftçilere toprak analizi yaptırdıkları arazileri için dekar başına TL1, organik tarım yapılan arazileri için dekar başına TL5 ilave doğrudan gelir desteği ödemesi yapılmasına karar verilmiştir (<http://rega.basbakanlik.gov.tr/eskiler/2008/04/20080416-3.htm>).

¹⁹ Prim ödemeleri pamuk, zeytinyağı, ayçiçeği, soya fasulyesi, kanola ve dane mısra verilmektedir.

Tablo 3.1 2002-2008 Yılları Arası Tarımsal Destekleme Ödemeleri *

Cari Fiyatlarla, Milyon TL							
Tarımsal Destekleme Ödemeleri	2002	2003	2004	2005	2006	2007 ¹	2008 ²
Doğrudan Gelir Desteği ³	1 877	2 530	2 480	2 352	2 653	2 567	2 554
Hayvancılık Destek Ödemeleri	75	126	209	345	660	710	731
Tarım Reformu Uygulama Projesi	84	51	31	29	14	36	69
Kırsal Kalkınma Destekleri	0	0	0	0	50	90	93
Tarım Ürünleri Sigortası	0	0	0	0	2	50	55
Toplam	2 036	2 707	2 720	2 726	3 379	3 453	3 502

* 2002-2006 yılları arası Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı bütçesi kesin hesap verileridir.

¹ Tahmin

² Program

³ DGD ödemelerinin 2003, 2004 ve 2005 yıllarında sırasıyla 310, 327 ve TL410 milyonu mazot; 2005 yılında TL274 milyonu gübre desteği olarak verilmiştir. 2007 yılı DGD ödemelerinin ise TL492 milyonunun mazot, TL364 milyonunun gübre desteği olarak verilmesi öngörülmüştür.

Kaynak: DPT (2007, 2008).

DGD sisteminin net sonuçlarını ortaya koyabilmek için daha çok erken olmakla birlikte ilk kez bir çiftçi kayıt sisteminin oluşturulmaya çalışılması, desteklerin önceden öngörülebilir bir şekilde kavuşması ve bütçe üzerindeki destekleme yükünün azalmaya başlaması sistemin olumlu yönlerinden bir kaçıdır. DGD sisteminin belki de en önemli sonucu, tarımsal desteklerin azalma eğilimine girmesi ile birlikte, tarım kesiminde istihdam edilen nüfusun sanayi ve hizmetler gibi diğer sektörlerle kaymasına neden olmasıdır (Acar, 2006b; Eraktan, 2004).

Desteklemelerin toprak büyüklüğüne dayandırılarak yapılması sonucu arazilerin olduğundan büyük gösterilmesi çabası içerisine girilmesi ve asıl mesleği çiftçilik olmayan kişilerin de sisteme dahil olması ve bunun denetimini yapacak yeterli bir örgütlenmenin mevcut olmaması DGD'nin olumsuz yanlarını oluşturmaktadır. Yine bunların yanında sisteme kaydın gönüllük esasına dayandırılması ve hayvancılık, balıkçılık gibi sektörlerde çalışan kesimin sisteme dahil edilmemesi, DGD'nin amaçladığı ülke genelinde üreticilerin kayıt altına alınmasını sağlamak ilkesinin tam anlamıyla faaliyete geçmesine engel oluşturmaktadır (Acar, 2006b; Eraktan, 2004).

Az gelişmiş ülkelerde 1980 yılında tarım sektörü için harcanan tutarın toplam kamu harcamaları içindeki payı %6,9 iken 2004 yılında bu oran %4'e düşmüş, GOÜ'ler için 1980'de %14,3 olan bu oran 2004'te %7 seviyesine gerilemiştir. Gelişmiş ülkelerde ise tarımsal harcamaların toplam kamu harcamaları içindeki payı %8,1'den %2,7

düzeyine inmiştir (World Bank, 2007). Bütün bu göstergeler, tarım sektöründe yaşanan sorunların makro ve mikro dengeler kurulmadan yalnız tarımsal destekleme miktarlarının azaltılarak veya artırılarak çözülemeyeceğini ispatlar niteliktedir. Yüksek vergi sonucu yüksek girdi fiyatları, ulusal paranın değerlenmesi sonucu ithalatın cazip hale gelmesi (ihracatın zorlaşması), azalarak da olsa nüfusun artması, özellikle Türkiye gibi ülkeler için sorunların destekleme politikaları ile çözülmesinde engel oluşturmaktadır. Makro faktörlerde iyileşme sağlanmadan ise mikro ekonomik politikaların başarıyla uygulanması beklenemez (Akder, 2005). Bu bakımdan öncelikle makro ekonomik anlamda istikrarın sağlanması şarttır. Özellikle son yıllarda Türkiye’de sağlanan istikrarın tarım sektörü üzerindeki etkisi ise, ileriki bölümlerde de göreceğimiz gibi, geleceğe yönelik olarak umut verir niteliktedir.

3.3 Türk Tarım Sektörünün Başlıca Sorunları

Türk tarımında geçmişten gelen yapısal sorunların çokluğu nedeniyle zaman zaman reform arayışlarına gidilmiş fakat yapılan reformların derinliğinin olmaması ve sorunlara kısa vadeli çözüm önerileri getirmesi nedeniyle başarı sağlanamamıştır. Akla gelen ilk sorunlar, tarımsal nüfusun yüksek olması, düşük verimlilik, tarımsal rekabetin tam anlamıyla tesis edilememesi nedeniyle dış pazarlara açılma konusunda yaşanan problemler, tarımsal işletmelerin optimum ölçek büyüklüğünde faaliyet göstermemesi, arazi parçalanmaları ile yoğun şekilde karşılaşılması, sulama olanaklarının yetersizliği ve yüksek destekleme politikaları şeklinde sıralanabilir.

Bu başlık altında esas itibariyle Türk tarım sektörünün öncelikli sorunları ele alınacak olup, diğer bölümlerde var olan bu sorunların en az maliyetle ne şekilde çözüleceği üzerine yoğunlaşılacaktır.

3.3.1 Tarımsal İstihdamın Yüksek Olması

Ülkelerin gelişmişlik düzeyini ölçmede kullanılan temel göstergelerden biri tarımsal istihdamın toplam istihdam ve tarımsal üretimin milli hasıla içindeki payıdır. Nitekim azgelişmişlik ülkelerde bu oranlar çok yüksek seviyelerde olmakla birlikte, Tablo 3.2’den de görüleceği gibi, ülkemizde tarımın istihdam içindeki payı azalan bir seyir izlemektedir. Özellikle, son yıllarda uygulanan doğru politikalar ile bu azalan seyir hızlanarak 2007 yılı itibariyle tarımsal istihdam %25 seviyesine düşmüştür. Tarım kesiminde çalışanların toplam istihdam içindeki payının özellikle son yıllarda büyük

düşüş göstermesinin nedenleri arasında, gelişen ve değişen ekonomik koşullar gösterilebilir. İmalat sanayinde ve turizm sektöründe yaşanan olumlu gelişmeler emek gücünün tarım keminden bu alanlara kaymasına neden olmuştur. Diğer yandan 2000 yılında hanehalkı işgücü araştırmasında meydana gelen çeşitli değişiklikler istatistikî verilerin biraz da olsa aşağı yönlü olarak değişmesinde pay sahibi olmuştur (EC, 2003). Tablo 3.2’de son yıllarda uygulanan doğru politikaların tarımsal istihdamı oransal olarak azaltıcı etkisini net bir şekilde görmek mümkündür.

Tablo 3.2 Son Dönem İstihdam Düzeyinde Meydana Gelen Değişmeler

Bin Kişi					
Yıllar	Kurumsal Olmayan Sivil Nüfus	İşgücü	İstihdam Edilenler	Tarım Sektöründe İstihdam Edilenler	Tarımın Toplam İstihdam İçindeki Payı (%)
2000	66 187	23 078	21 581	7 769	36
2001	67 296	23 491	21 524	8 089	37
2002	68 393	23 818	21 354	7 458	35
2003	69 479	23 640	21 147	7 165	34
2004	70 556	24 289	21 791	7 400	33
2005	71 611	24 565	22 046	6 493	29
2006	72 606	24 776	22 330	6 088	27
2007	73 792	25 208	22 750	5 884	25

Kaynak: TÜİK (2008).

Meydana gelen düşüş tarımın istihdam içindeki yükünün hâlâ çok yüksek seviyede olmasına engel oluşturmuyorsa da, 1927 yılında aynı oranının %75,7 ve 1980 yılında %57,1 olduğu düşünülürse, meydana gelen hızlı düşüş geleceğe yönelik umut verir niteliktedir.

Tarımın istihdam içindeki payı diğer ülkelerle karşılaştırıldığında AB–25 ortalamasının yaklaşık %5, AB–15 ortalamasının ise yaklaşık %3,8 seviyesinde olduğu görülmektedir. Yine tarım sektöründe çalışan 9 800 bin işgücüne sahip olan AB içerisinde en fazla tarımsal nüfusa sahip ülkeler %17,6 ile Polonya, %16,3 ile Litvanya ve %12,1 ile Portekiz’dir (Eurostat, 2008; EC, 2006a). Bu rakamlar da göstermektedir ki AB’ye üye olmak isteyen bir ülke için tarımsal nüfus ülkemizde hâlâ çok yüksektir.

Tarımsal nüfusun azaltılabilmesi amacıyla yapılması gerekenler, destekleme ödemelerinin mümkün olduğunca kısıtlı disiplin altına sokularak, tarım sektöründe faaliyette bulunmayı özendirici uygulamaların terk edilmesi ve makro ekonomik alanda yapılacak iyileştirmeler ile bu alandaki nüfusun sanayi ve hizmetler sektörüne kaydırılması şeklinde sıralanabilir. Kırsal alanda tarıma dayalı küçük ve orta ölçekli tesisler kurularak, tarımsal üretimden bir kısım çalışanın buraya transfer edilmesi suretiyle istihdam sağlanması, kısa vadede çiftçilik faaliyetlerinin daha profesyonelce yapılmasına imkân vermesiyle birlikte uzun vadede kırsal nüfusun azaltılmasına olanak verecektir (Işık ve diğerleri, 2005). Bu ise devletin piyasa mekanizması içerisinde daha az etkin olduğu bir ortam ve özel sektörün yatırım yapmasına engel bütün zorlukların kaldırılıp küçük ve orta ölçekli işletmelerin desteklenmesi ile mümkündür.

3. 3. 2 Verimliliğin Düşük Olması

Türk tarımının diğer sorunlarından biri verimliliğin düşük olmasıdır. Tarım sektörünün istihdam içindeki payı, daha önce de değinildiği gibi, AB-25 için yaklaşık %5 iken yine tarım sektörünün GSYH (sabit fiyatlarla) içindeki payı AB-25 için %2,5'tir (Eurostat, 2006). Aynı oranlar Türkiye açısından değerlendirildiğinde 2007 yılı için tarımın istihdam içindeki payı %25 dolaylarında iken yine tarımın GSYH (sabit fiyatlarla) içindeki payı %8,9'dur (TÜİK, 2008). Yani aktif AB-25 nüfusunun %5'i GSYH'nın %2,5'ini üretirken, Türkiye'nin aktif nüfusunun %25'i GSYH'nın yaklaşık %8,9'unu üretebilmektedir. Verimlilik açısından yapılan karşılaştırmalar daha mikro düzeyde ele alındığında, Tablo 3.3'ten de görüleceği gibi, Türkiye'de dekar başına buğday üretimi ABD'nin ve dünya ortalamasının gerisindedir. Üye olmak istediğimiz AB'de ise dekar başına buğday üretimi 540 kg iken Türkiye'de dekar başına üretim ancak 226 kg'dır.

Tablo 3.3 Seçilmiş Ülkelerde Buğday Verimi

	Kilogram/Dekar						
	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005*
Dünya	275	272	275	270	270	292	291
AB-25	-	-	-	-	-	591	540
Almanya	754	730	790	690	650	820	740
ABD	290	290	270	240	300	290	282
Türkiye	192	223	203	210	210	226	226

* Geçici Veri

Kaynak: FAO (2006).

Tablodan çıkarılacak bir diğer sonuç 7 yıllık dönemde dünya, AB-25, Almanya ve ABD’de dekar başına buğday verimi inişli çıkışlı bir seyir izlerken Türkiye’de 2001 yılı hariç buğday verimi bir önceki yıla göre sürekli artmıştır. Bunda uygulanan doğru politikaların etkisi olmakla birlikte, dekar başına üretim hâlâ dünya ortalamasının gerisindedir.

Türkiye’nin verimlilik açısından karşılaştığı sorunlar sadece buğday ile sınırlı kalmamakta mısır, soya ve süt gibi diğer tarımsal ürünlerde de söz konusu olabilmektedir. Tablo 3.4 ve 3.5 sırası ile Türkiye ve AB’nin ayçiçeği, soya ve kolza üretiminde 11 yıllık üretim verileri karşılaştırmalı olarak gösterilmektedir.

Tablo 3.4 Türkiye’de Ayçiçeği, Soya, Kolza Üretim-Verim-Ekim Alanları

Yıl	AYÇİÇEĞİ			SOYA			KOLZA		
	Alan (Ha)	Verim (t/Ha)	Üretim (t)	Alan (Ha)	Verim (t/Ha)	Üretim (t)	Alan (Ha)	Verim (t/Ha)	Üretim (t)
1995	585 000	1,5	900 000	31 000	2,4	75 000	7	1,3	9
1996	575 000	1,4	780 000	20 500	2,4	50 000	2	2,5	5
1997	560 000	1,6	900 000	19 000	2,1	40 000	10	1,0	10
1998	586 000	1,5	860 000	23 000	2,6	60 000	115	2,6	300
1999	595 000	1,6	950 000	24 000	2,8	66 000	187	1,8	330
2000	542 000	1,5	800 000	15 000	3,0	44 500	82	2,3	187
2001	510 000	1,3	650 000	17 000	2,9	50 000	290	2,2	650
2002	550 000	1,6	850 000	25 500	2,9	75 000	550	2,7	1 500
2003	545 000	1,5	800 000	27 000	3,1	85 000	2800	2,3	6 500
2004	550 000	1,6	900 000	14 000	3,6	50 000	1700	2,7	4 500
2005	566 000	1,7	975 000	8 600	3,4	29 000	700	1,7	1 200

Kaynak: TEAE (2006).

Tablo 3.5 AB'de Ayçiçeği, Soya, Kolza Üretim-Verim-Ekim Alanları*

Ha: Hektar, t: Ton									
Yıl	AYÇİÇEĞİ			SOYA			KOLZA		
	Alan (Bin Ha)	Verim (t/Ha)	Üretim (Bin t)	Alan (Ha)	Verim (t/Ha)	Üretim (Bin t)	Alan (Bin Ha)	Verim (t/Ha)	Üretim (Bin t)
1995	2 502	1,3	3 329	315 876	3,3	1 036	2 854	2,9	8 216
1996	2 429	1,6	3 918	330 083	3,3	1 097	2 616	2,7	7 119
1997	2 256	1,8	3 958	421 065	3,5	1 462	2 805	3,1	8 720
1998	2 209	1,6	3 589	491 013	3,2	1 581	3 097	3,1	9 553
1999	2 026	1,6	3 231	369 829	3,2	1 197	3 550	3,2	11 427
2000	1 907	1,8	3 390	351 432	3,3	1 149	2 997	3,0	8 955
2001	1 880	1,6	3 031	377 364	3,3	1 250	2 988	3,0	8 874
2002	1 625	1,7	2 774	244 085	3,3	816	3 066	3,0	9 309
2003	1 739	1,5	2 685	251 624	2,3	582	3 195	3,0	9 477
2004	2 194	1,9	4 183	274 776	2,9	808	4 488	3,4	15 306
2005	2 022	1,9	3 898	280 116	3,3	921	4 732	3,2	14 979

* 1995–2003 yılları arası AB 15, 2004–2005 yılları arası AB 25.

Kaynak: TEAE (2006).

Verimlilik konusunda Türkiye ile AB arasındaki uçurum Tablo 3.4 ve 3.5'ten daha net görülmektedir. En büyük uçurum kolza üretimde yaşanmaktadır. 2005 yılı itibarıyla hektar başına kolza üretimi AB'de 3,2 ton, Türkiye'de ise hektar başına 1,7 tondur. Tabloya göre, ayçiçeğinde 11 yıllık AB ortalaması hektar başına 1,7 ton iken Türkiye'de bu miktar 1,5 tondur. Soya ve kolza üretiminde ise bu fark daha da artmaktadır. Soya ve kolza üretiminde hektar başına 11 yıllık ortalama üretim AB'de sırasıyla 3,17 ve 3,05 ton iken, Türkiye'de aynı ürünlerin ortalama üretim miktarı hektar başına sırasıyla 2,83 ve 2,10 tondur. Ayçiçeği üretiminde 11 yıllık dönemde hektar başına önemli bir üretim artışı olmamakla birlikte, soya üretiminde hektar başına üretimde AB standardı hemen hemen sağlanmış durumdadır.

Tarımsal verimlilik farklarının bu derece büyük olması genel olarak bilinçsiz tarım uygulamaları ve yetersiz altyapıdan kaynaklanmaktadır. Bunun yanında gübre kullanımı, mekanizasyon, sulama ve ilaçlama verimlilik farklılıklarına neden olan önemli faktörlerdendir. Örneğin; Türkiye'de hektar başına 82,5 kg kimyasal gübre kullanılırken AB'de en yüksek olarak İrlanda'da 648,7 kg/hektar; en düşük Portekiz'de 95 kg/hektar gübre kullanılmaktadır. Yine Türkiye'de her 100 hektara 3,9 traktör düşerken, Avusturya'da 100 hektara 25,2 traktör düşmekte, İspanya'da ise 100 hektara

6,4 traktörün düşmesi ile Türkiye bu alanda sonuncu sırada yer almaktadır. Benzer durumlar sulama olanakları ve ilaç kullanımında da geçerlidir (Aysu, 2006).

Emek verimliliğinin hesaplanmasında kullanılan AB-25 bazlı endekse göre²⁰ 2005 yılı için Türkiye'nin emek verimliliği 43,9'da kalmaktadır. Aynı oran Fransa için 119,2 İngiltere için 106,7 Macaristan için 69,1 ve Polonya için 62,2'dir (Eurostat, 2006). Bu ise Birliğe üye ülkeler içerisinde Türkiye'nin emek verimliliği en düşük ülkelerden biri olduğu anlamına gelmektedir.

3.3.3 Tarımsal İşletmelerin Çok Parçalı ve Küçük Ölçekli Olması

Sanayi ve teknolojide gelişmiş ülkelerin tarım sektöründe de gelişmiş olduğu ve bu ülkelerdeki tarımın yapısı incelendiğinde; tarımsal nüfusun tek haneli rakamlarla ifade edildiği, tarımsal işletme sayılarının az fakat ortalama işletme büyüklüklerinin en rantabl olacak şekilde oluşturulduğu, birim alandan daha fazla ürün elde edildiği ve böylece ülkelerin ekonomilerine azami katkı sağladıkları görülmektedir. Günümüz dünyasında ise tarımsal işletmelerin gelişmiş ülkelerde olduğu gibi tam anlamıyla modernize edilmediği ve üretim yönteminin geliştirilmediği durumda, ekonomi içerisinde tarımın yüksek paya sahip olduğu ülkelerde sorunlar kökleşerek devam edecektir (Babagiray, 2006).

Türkiye'de 2001 yılında yapılan genel tarım sayımı²¹ (GTS) tarımsal işletmelerin sayısı ve yapıları hakkında genel bilgiler vermesi açısından önemlidir. 2001 yılı GTS kitabında tarımsal işletme "yasal durumu ne olursa olsun, sahip olduğu ortakçılık, yarıcılık ya da kiralama şeklinde işlediği arazinin büyüklüğüne bakılmaksızın kendi adına bitkisel üretim yapan ya da küçükbaş veya büyükbaş hayvan besleyen yahut hem bitkisel üretim hem hayvancılık yapan tek yönetim altındaki ekonomik birim" olarak tanımlanmıştır (DİE, 2004). Yapılan sayımın sonuçlarından yola çıkarak tarımsal işletmelerde uzmanlaşmanın yaygın olmadığı, genelde hayvansal ve bitkisel üretimin birlikte yapıldığı karma işletme tipinin ağırlıklı olarak görüldüğü ve bunların büyük

²⁰ AB-25=100 kabul edilmekte ve bu değer 100'ün üstüne çıktığında söz konusu ülkenin emek verimliliğinin AB-25 ortalamasının üstüne çıktığı; 100'ün altına düştüğünde ise emek verimliliğinin AB-25 ortalamasının altında kaldığı varsayılmaktadır.

²¹ Yasa gereğince TÜİK, sonu 1'le biten yıllarda tam kapsamlı tarım sayımı yapmaktadır. Bu çerçevede en son yapılmış olan kapsamlı tarım sayımı 2001 sayımıdır. Dolayısıyla Türkiye'de tarımsal araziler ve işletmelerin yapısına ilişkin eldeki en son veriler 2001 yılına ait verilerdir (Acar, 2006). AB ise sonu 3 ile biten yıllarda tam kapsamlı tarım sayımı yapmaktadır (Selenius, 2006). Dolayısıyla AB'de tarımsal araziler ve işletmelerin yapısına ilişkin eldeki son veriler 2003 yılına ait verilerdir.

çoğunluğunun da aile tipi işletmelerden meydana geldiği söylenebilir (Bayraç ve diğerleri, 2005). Nitekim Tablo 3.6 incelendiğinde, bitkisel üretim ve hayvancılık yapan işletmelerin 2 074 439 adet olduğu görülecektir.

Tablo 3.6 2001 GTS Sonucu, İşletme Tiplerine Göre İşletme Sayısı ve İşlenen Alan

Tarımsal İşletme Tipleri	Ad: Adet, Da: Dekar			
	İşletme		İşlenen	
	Sayısı (Ad.)	%	Alan (Da.)	%
Hem Bitkisel Üretim Hem de Hayvancılık Yapan İşletmeler	2 074 439	67,4	133 438 277	72,4
Yalnız Bitkisel Üretim Yapan İşletmeler	929 582	30,2	50 477 939	27,4
Yalnız Hayvancılık Yapan İşletmeler	72 629	2,4	432 014	0,2
Toplam	3 076 650	100	184 348 230	100

Kaynak: DIE (2004).

Yalnız hayvancılık yapan işletmelerin toplam tarımsal işletmeler içindeki payı %2,4 gibi son derece düşük bir orana tekabül eder ki, hayvancılık yapan işletmelerin diğer tarımsal işletmelerden çıkarıldığında bulunacak rakam olan 3 004 021, bitkisel üretim ve hayvancılık yapan işletmeler ile yalnız bitkisel üretim yapan işletmelerin sayısını verir. Bulunan rakam TÜİK'in yayınladığı GTS kitabında 3 022 127 olarak verildiğinden çalışma boyunca tarımsal işletme sayısı 3 022 127 olarak alınacaktır. Tablo 3.6'da göze çarpan diğer bir husus, bitkisel üretim ve hayvancılık yapan işletmelerin toplam işlenen alanın %72,4'ünü işlediği, yalnız bitkisel üretim yapan işletmelerin ise toplam işlenen alanın %27,4'ünde faaliyet gösterdiği.

Tarımsal işletmelerin büyüklükleri ve işledikleri arazi miktarı göz önünde tutulduğunda, Tablo 3.7'den de görüleceği gibi, 2001 GTS'de 1991'e göre gerek işletme sayısı gerekse de işlenen arazi miktarı bakımından düşüşler yaşanmıştır. 10 yıllık dönemde işletme sayısı 944 675 adet, işlenen alan ise 50 162 770 dekar azalmıştır. Bir başka deyişle işletme sayısında %24, işlenen alanda %27 küçülme yaşanmıştır.

Tablo 3.7 1991 ve 2001 Yılları Tarımsal İşletmelerin Büyüklükleri ve İşledikleri Arazi Miktarı

Da: Dekar

İşletme Büyüklüğü (Da.)	1991 Yılı Genel Tarım Sayımı				2001 Yılı Genel Tarım Sayımı			
	İşletme Sayısı	%	Arazi (Bin Da.)	%	İşletme Sayısı	%	Arazi (Bin Da.)	%
-5	251 686	6,34	667	0,28	178 006	5,98	481,9	0,26
5-9	381 287	9,61	2 511	1,07	290 461	9,61	1 952,4	1,06
10-19	752 156	18,96	10 042,5	4,28	539 816	17,86	7 378	4,00
20-49	1 274 609	32,13	38 668,9	16,49	950 840	31,46	29 531,6	16,02
50-99	713 149	17,98	46 750,6	19,94	560 049	18,53	38 127	20,68
100-199	383 323	9,66	49 216,6	20,99	327 363	10,83	43 884,3	23,81
200-499	173 774	4,38	46 487,4	19,82	153 685	5,09	42 075,4	22,82
500-999	24 201	0,61	14 982,5	6,39	17 429	0,58	1 121,8	6,09
1000-2499	10 266	0,26	13 856,6	5,91	4 199	0,14	5 476,9	2,97
2500-4999	1 930	0,05	6 538	2,79	222	0,01	695,5	0,38
5000+	441	0,01	4 789,4	2,04	57	0,00	3 526,1	1,91
Toplam	3 966 822	100	234 510,9	100	3 022 127	100	184 348,2	100

Kaynak: DİE (1994, 2004).

Tablo 3.7, 1991 ve 2001 yılları tarımsal işletmelerin büyüklükleri ve işledikleri arazi miktarını karşılaştırmalı olarak vermesi açısından önemlidir. Tabloya göre, işletme büyüklüğü 5 dekardan az olan işletmeler, 1991’de 251 686 adet (%6,3) iken 2001’de 178 006 âdete (%5,9) düşmüş; bunların işledikleri alan ise yine sırasıyla 667 059 (%0,28) dekardan 481 987 (%0,26) dekara düşmüştür. 1991 senesinden 2001 senesine işletme büyüklüğü küçük tarımsal işletme sayısının ve işledikleri alanının azalmasına rağmen, işletmelerin yoğunlaştığı grupta fazla bir değişme olmamıştır. 1991 senesinde 20–49 dekar büyüklüğündeki işletme sayısı 1 274 609 iken 2001 senesinde bu sayı 950 840’a düşmüş fakat yoğunlaşma açısından bir değişiklik söz konusu olmamıştır. 100–199 dekar büyüklüğündeki işletmeler, hem 1991 hem de 2001 yıllarında toprağı en fazla işleyen işletmeler olmuştur. 1991 senesinde bu oran %21 iken 2001 senesinde yaklaşık %24 olmuştur.

Tarımsal işletmelerin büyük ölçüde orta alt grupta yer alması (yaklaşık %83’ü) bu işletmelerin ölçek ekonomilerinin sağladığı avantajlardan yararlanamadığı anlamına gelmektedir. 1000 dekar ve üzeri işletme büyüklüğüne sahip işletme sayısının toplam işletmeler içindeki payı 1991 yılında %0,32 iken 2001 yılında %0,14’te kalmıştır. Büyük ölçekli işletmelerin sayısındaki azalmaya paralel olarak işlenen arazi büyüklüğünde de azalışlar gözlemlenmiştir. Bunun nedenleri arasında miras

hukukundan kaynaklanan arazi parçalanmaları ve devletin büyük ölçekli tarımsal işletmeleri destekleyici faaliyetlerin son derece sınırlı kalması gösterilebilir.

Tablo 3.7’den çıkarılacak bir diğer sonuç; 1991 GTS sonuçlarına göre ortalama işletme büyüklüğünün 59,1 dekar olmasına rağmen 2001 yılında bu rakamın 61 dekar olmasıdır. Ortalama işletme büyüklüğündeki artış sevindirici olsa da, AB ile karşılaştırıldığında, Tablo 3.8’den de görüleceği gibi, bu oran hâlâ çok düşük seviyelerdedir.

Tablo 3.8 2001 Yılı Türkiye ve 2003 Yılı AB Tarım İşletmelerinin Sayısı ve İşledikleri Arazi Miktarı

	İşletme Sayısı (Ad.)	İşletme Alanı (Da.)	Ortalama (Da.)
Türkiye¹	3 022 127	184 348 223	61
AB-15²	5 050 000	1 214 250 000	240,5
AB-25²	6 558 000	1 484 220 000	226,3

¹ 2001 yılı genel tarım sayım sonucu

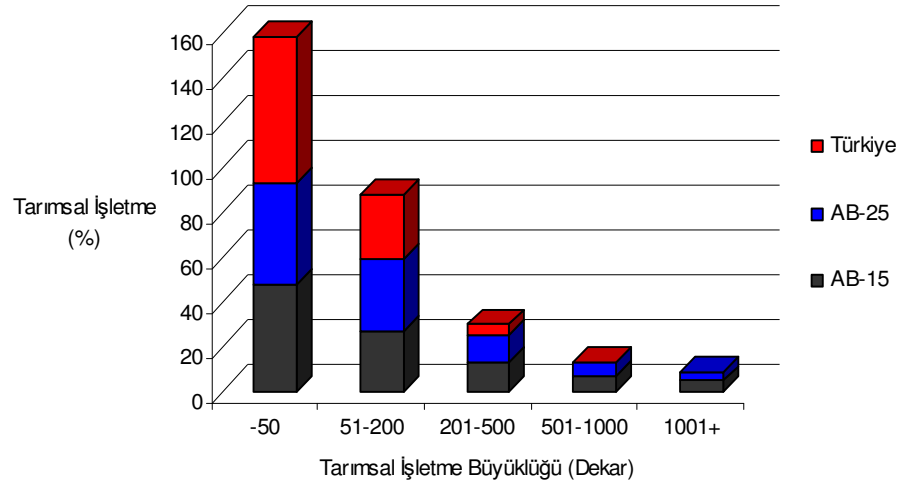
² 2003 yılı itibari ile

Kaynak: DİE (2004), European Commission (2006a), Babagiray (2006).

Tarımsal işletme alanı Türkiye’den yaklaşık sekiz kat büyük olan AB-25’in tarımsal işletme sayısı ise yine Türkiye’den yaklaşık 2 kat fazladır. Bu ise işletme büyüklüğü bakımından, AB ortalamasının çok yüksek seviyelerde olduğunu gösterir. Nitekim Türkiye’de işletme başına düşen arazi büyüklüğü 2001 yılında 61 dekarken, AB-25 için bu büyüklük 2003 yılında 226,3 AB-15 için ise 240,5 dekadır. Tarımsal üretimde etkinliğin sağlanabilmesi için işletmelerin belli bir ölçek büyüklüğünü tesis etmeleri gerektiğinden Türkiye ile AB arasındaki 4 kata varan fark, Türkiye’nin en azından kısa vadede optimum işletme büyüklüğünü tesis ederek üretimde etkinliği sağlayabilmesinin mümkün olmadığını göstermektedir.

Tarımsal işletmelerin yüzde ne kadarının hangi işletme büyüklüğünde yer aldığı Türkiye açısından Tablo 3.7’de verilmişti. Buna göre Türkiye’deki tarımsal işletmelerin %64,8’i 2001 yılı itibariyle 50 dekarın altında faaliyetini sürdürürken, %29,1’i 51–200, %5’i 201–500, %0,1’i 501–1000 dekar arasında üretime devam etmektedir. Ülkemizde 1001 dekarın üstünde alana sahip işletme ise mevcut değildir. Şekil 3.1’de aynı durum 2003 yılı için ele alınmış ve AB-25’in içerisinde yer alan 6 558 000 işletmenin

%45'inin 50 dekarın altında faaliyetine devam ettiği gösterilmişken, %32'sinin 51–200, %12'sinin 201–500, %6'sının 501–1000 ve %4'ünün 1001 dekar üzerinde üretimine devam ettiği gösterilmiştir (Babagiray, 2006).

Şekil 3.1 2001 Yılı Türkiye ve 2003 Yılı AB Tarım İşletmelerinin Büyüklüklerinin Dağılımı

Kaynak: DIE (2004), European Commission (2006a), Babagiray (2006).

Türk tarım sektöründe karşılaşılan bir diğer sorun, tarımsal işletme başına düşen arazi parça sayısıdır. Kısaca *arazi parçalılığı* diye ifade edilebilen bu husus, tarımsal işletmelerin maliyetlerinde artışa neden olarak üretimde etkinliğin bozulmasına sebebiyet vermektedir. Miras hukukundaki hükümlerden kaynaklanan bu husus geçtiğimiz yıllarda yapılan çalışmalarla kısmen de olsa çözülmüş fakat sorun tam anlamıyla giderilememiştir. 2003 yılında yürürlüğe giren yeni medeni kanun ile tarımsal taşınmazların hepsinin yetenekli olan mirasçıya özgülenmesi (TMK. 659) kuralı getirilmiştir. Ancak, işletmenin değerinde azalma olmaksızın birden çok tarımsal işletmeye bölünebilecek durumda olan işletmenin, birden fazla mirasçıya ayrı ayrı özgülenecek olması (TMK. 659) kanununun arazi parçalanması için getirdiği bir handikaptır. Zira burada sadece işletme değerinden yola çıkılarak sorunun giderilmeye çalışılması fotoğrafın sadece bir bölümünün görüldüğü izlenimi vermektedir. Yine aynı yasanın ilgili hükümlerinde mirasçılar arasında paylaşımına açık olan ve her bir mirasçının araziden pay almak istediği durumlarda arazinin nasıl paylaşılacağı Tarım

ve Köyişleri Bakanlığı tarafından çıkarılacak yönetmeliğe bağlanmış olmakta (Öztaş, 2005) ve bu konu bürokrasinin eline teslim edilerek bir anlamda çözümsüzlüğün temeli oluşturulmaktadır.

Geçmişten gelerek kökleşen²² bu sorunun son yıllarda yapılan düzenlemelerle ne ölçüde giderildiği 1991 ve 2001 GTS sonucu verilerinin karşılaştırılması ile anlaşılır bir nitelik kazanacaktır. 2001 yılı GTS sonuçlarından derlenen veriler Tablo 3.9'da gösterilmiştir.

Tablo 3.9 Tarım İşletmelerinde Parça Sayısı					
Ad: Adet, Da: Dekar					
Parça Sayısı (Ad.)	2001 GTS			Ortalama	
	İşletme Sayısı (Bin Ad.)	Parça Sayısı (Bin Ad.)	İşlenen Alan (Bin Da.)	Parça Büyüklüğü (Da.)	İşletme Büyüklüğü (Da.)
1	588,7	588,7	19 766,7	33,6	33,6
2	634,1	1 268,2	26 778,2	21,1	42,2
3	485,3	1 456,0	27 374,2	18,8	56,4
4-5	615,3	2 722,0	39 424,5	14,5	60,1
6-9	484,5	3 449,7	42 910,0	8,4	88,6
10-15	171	1 973,4	19 481,2	9,9	114
16+	43,1	865,1	8 613,3	9,9	200
Toplam	3 022,1	12 323,4	184 348,2	14,9	60,1

Kaynak: DİE (2004).

Tablo 3.9'a göz atıldığında işletmelerin %56'sının 1-3 parça üzerinde faaliyet gösterip toplam işlenen alanın %40'ını işledikleri, geriye kalan %44'ün 4 ve üzeri parçada faaliyet gösterdikleri ve toplam işlenen alanın yaklaşık %60'ını işledikleri görülecektir.

1991 yılı GTS sonuçlarına göre, Tablo 3.7'de de gösterildiği gibi, Türkiye'de toplam 3 966 822 adet işletme vardır. Aynı yıl için tarım yapılan parça sayısı 21 601 272 olduğu hesaba katılırsa, işletme başına düşen ortalama parça sayısının 5,44 olduğu görülür. Yine Tablo 3.7'de gösterildiği üzere 1991 GTS sonucuna göre işlenen toplam

²² Birinci bölümden de hatırlanacağı üzere, 1847 yılında miras hukuku alanında yapılan reform toprak parçalanmasının önünü açmıştır. Daha sonraki dönemlerde, özellikle 1970'li yıllarda, arazi toplulaştırması çalışmaları yapılmaya başlansa da, politik açıdan yaşanan sorunlar ve popülist politika uygulama anlayışı devam ettiği için arazi parçalanmalarının önüne zamanında geçilememiştir.

alan 234 510 993 dekaradır. Aynı yıl için tarım yapılan parça sayısı 21 601 272 olduğu hesaba katılırsa parça başına düşen arazi miktarı ise 10,85 dekar olur.

Bu değerler 2001 GTS sonuçları ile kıyaslanırsa, Tablo 3.7’de de görüleceği gibi, Türkiye’de toplam 3 022 127 adet işletme vardır. Aynı yıl için tarım yapılan parça sayısı 12 323 405 olduğu hesaba katılırsa, işletme başına düşen ortalama parça sayısının 4 olduğu görülür. Yine Tablo 3.7’de gösterildiği üzere 2001 GTS sonucuna göre işlenen toplam alan 184 348 232 dekaradır. Aynı yıl için tarım yapılan parça sayısı 12 323 405 olduğu hesaba katılırsa, parça başına düşen arazi miktarı ise 14,9 dekar olur. 1991 ve 2001 GTS sonuçlarına göre gerek işletme başına düşen parça sayısı (5,44–4) gerekse de parça başına düşen arazi miktarı (10,85–14,9 dekar) bakımından iyileşmeler sağlanmıştır. Fakat meydana gelen iyileşme yeterli seviyede değildir.

Arazi parçalılığı açısından 10 yıllık dönem değerlendirildiğinde 9 277 867 adet parçanın bu arada yok olduğu görülecektir. Arazi parçalarındaki bu azalmanın nedeni olarak iki husus ön plana çıkmaktadır. İlk olarak, arazi toplulaştırma faaliyetlerinin bu azalmada bir unsur olarak yer aldığı söylenebilir de gözden kaçırılmayacak diğer bir unsur, bu dönemde işlenen alanın 50 162 761 dekar küçülmüş olmasıdır.

Tablo 3.9’dan çıkarılacak bir diğer sonuç, parça sayısı arttıkça ortalama parça büyüklüğünün küçüldüğü buna karşın işletme büyüklüğünün arttığıdır. 2001 yılı GTS sonuçlarına göre Türkiye’de ortalama işletme büyüklüğü 60,1 dekar ve işletmeler ortalama 4 parça işlemektedirler. Bu bakımdan tarımsal işletmelerin, optimum işletme büyüklüğünün altında faaliyet göstermeleri, arazi parçalanmasına yol açacak uygulamalar revize edilerek engellenmelidir.

3.3.4 Destekleme Politikalarının Maliyetinin Yüksek Olması

Tarım sektöründe karşılaşılan bütün sorunların kaynağı niteliğinde olan destekleme politikalarının istikrara kavuşturulamaması problemi Türkiye için halen çözüm bekleyen bir problemdir. Tarım sektörünün yapısal ve dışsal etkilere açık durumu diğer sektörlerle göre farklılık arz ettiğinden gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomilerde destekleme politikaları zorunluluk olmakla birlikte önemli olan bu destekleme politikalarının miktarı ve şeklidir (Tunç, 2006). Bu kapsamda 2001 yılında ülke genelinde uygulanan DGD ile destekleme biçimi değişmiş fakat miktar itibari ile çarpıcı bir değişim olmamıştır. Nitekim OECD tarafından yapılan bir pilot çalışmada

piyasa fiyat destekleri, üretime bağlı olarak yapılan ödemeler, girdi destekleri ve ekim alanına göre yapılan doğrudan gelir ödemelerinin etkisi değerlendirilmiş ve doğrudan gelir ödemelerinin, üretime bağlı olarak yapılan ödemelere (ve diğer destekleme uygulamalarına) kıyasla, üretim ve net ticaret üzerindeki etkisinin daha düşük düzeyde olabileceği, bütçe harcamaları üzerinde aynı etkiyi gösterdiği ve çiftçi gelirleri üzerinde etkisinin daha yüksek olabileceği ifade edilmiştir (Babacan, 1999). Türkiye için 2002–2008 yılları arası destekleme harcamalarının bütçeye yükü, Tablo 3.10’da gösterildiği üzere azalarak artmıştır.

Tablo 3.10 Yıllar İtibariyle Tarım Sektörüne Sağlanan Toplam Destek Miktarı

Cari Fiyatlarla, Milyon TL							
Yıllar	2002	2003	2004	2005	2006	2007 ¹	2008 ²
Toplam Destek Miktarı	2 276	3 015	3 084	3 707	4 747	5 576	5 400

¹ Tahmin

² Program

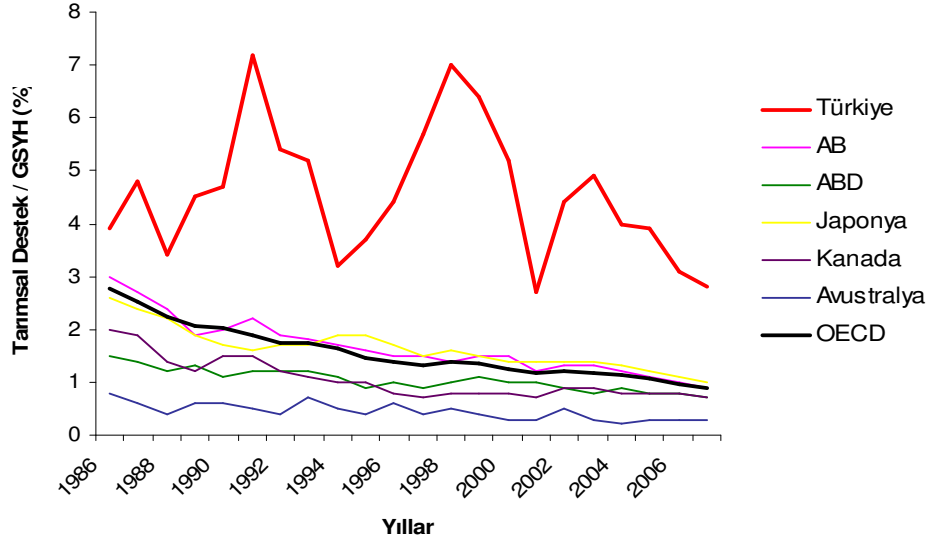
Kaynak: DPT (2007, 2008).

OECD verilerine göre 1998 yılında üretici destek tahmini AB’de \$15 625 ABD’de \$13 275 iken, Türkiye’de \$1 400 civarındadır. Hektar başına verilen üretici destek tahmini OECD genelinde \$360 iken Türkiye’de \$196 civarındadır (Acar, 2007). Ancak gelişmiş ülkelerin gerek gelir düzeylerinin yüksek olması gerekse tarımsal nüfusun oransal olarak yüksek olmaması nedeniyle destekleme konusundaki mutlak rakamlı karşılaştırmalar hatalı yorumlara neden olabilecektir. Bütçeden, tarımsal destekler için ayrılan pay GSYH’ya oranlandığı zaman, durumun pek de Türkiye için iç açıcı olmadığını söylemekte fayda vardır. Çünkü Şekil 3.2’den de görüleceği gibi, 2007 yılı için OECD’ye üye ülkelerin destekleme harcamalarının GSYH’ya oranının ortalaması %0,89 iken Türkiye’de bu oran %2,8’dir.²³ Geçmiş yıllara kıyasla (örneğin, Türkiye’de 1998 yılında tarımsal destekler için ayrılan payın GSYH’ya oranı %7, OECD ortalaması ise %1,37) son yıllardaki düşüş trendi sevindirici olmakla birlikte 2007 yılı için Türkiye’deki %2,8’lik oran, diğer gelişmiş ülkelere göre hâlâ yüksek seviyededir. Bu bakımdan Şekil 3.2’den çıkarılacak en iyi sonuç, Türkiye’de tarımsal desteklerin azaltılması gerektiğinin gündeme getirildiği dönemlerde, bütçeden tarıma

²³ OECD ortalamasının hesaplanmasında, Türkiye’ye ait veriler de hesaplara dahil edildiğinden tarımsal desteklerin GSYH içindeki payı, OECD ortalaması için olduğundan yüksek görülebilir. Bu yüzden, OECD ortalaması hesaplanırken Türkiye’nin hesaplama dahil edilmemesi durumunda tarımsal destek ödemelerinin GSYH içindeki payı olan %0,89 daha düşük bir değer olarak karşımıza çıkacaktır.

ayrılan mutlak payların diğer ülkelerle karşılaştırılması suretiyle desteklemenin devam etmesi gerektiğinin öne sürüldüğü tezlerin temelsiz olduğunun gösterilmesidir.

(%)

Şekil 3.2 Seçilmiş Ülkelerde 1986–2007 Yılları Arası Tarım Sektörüne Sağlanan Destek (GSYH'nın Yüzdesi Olarak)

Kaynak: OECD (2008).

Destekleme politikalarının yaratacağı sorun, tarım kesimindeki istihdamın diğer sektörlere aktararak bu sektörün tasfiye edilmesi sürecini geciktirmesinin yanı sıra, bütçe kanalıyla diğer makro ekonomik değişkenler üzerinde de etkili olabilmektedir. Özellikle DGD sitemine geçilmeden önceki dönemde KİT'lere (Kamu İktisadi Teşebbüsü) verilen destekleme alım görevleri, plansızlıktan dolayı bütçede büyük yük oluşturmuştur. 1991 yılında TMO, TŞFAŞ, ÇAYKUR ve TEKEL için toplam TL1 253 milyon olarak gerçekleşen görev zararı, 2001 yılında TL1 981 milyona çıkmış ve bu alanda yapılacak reformlar kaçınılmaz olmuştur (Aydoğuş, 2002).

Yine destekleme ödemelerindeki yüksek seviyelerin, kamu finansmanı, etkinlik, verimlilik, gelir bölüşümü ve teknoloji kullanımı konusunda olumsuz etkilerinin olduğu ekonometrik olarak ispatlanmıştır (Sayan, 2002). Özellikle sağlam finansmana dayanmadan yapılan destekleme ödemeleri sonucu, enflasyon sorunu gündemdeki yerini korumuş ve tarım sektöründeki istihdamın diğer sektörlere aktarılması yönündeki

en büyük umut olan şehirlerdeki yatırım düzeyinin artırılması amacı, enflasyondaki artış eğiliminin korunması ile baltalanmıştır.

Bu kapsamda Türkiye'nin üzerine düşen, 2000 yılında başlanan destekleme politikalarında revizyona gitme çalışmalarını kararlı biçimde devam ettirmektir. Nitekim bütün dünyada bu yönde bir hareket gözlenirse de, esas zorlayıcı faktör tarımla ilgili politika yapıcılardan olan DTÖ gibi kuruluşların destek, tavsiye ve baskılarından kaynaklanmaktadır. Uruguay Turu bunun için bir ön ayak olsa da, Uruguay Turu sonrası radikal ve somut adımlar atılamamış; fakat Uruguay Turu'nun Doha Turu'na bir ön ayak oluşturduğu gibi Doha Turunun da diğer büyük adımlara imkân vermesi yönünde beklentiler oluşturmuştur (Tangermann, 2003).

3. 3. 5 Tarımda Rekabet ve Dış Pazarlara Açılma Sorunu

Günümüz dünyasında herhangi bir ürünün ihracata yönlendirilmesi veya üründen maksimum faydanın sağlanabilmesi, ürünün üretim aşamasından başlayarak zincirin son halkası olan tüketici tatminine kadar bütünleşmiş bir sistem içinde ele alınması zorunluluğunu gündeme getirmiştir. Bu bağlamda, tarım ürünlerinin ihracat potansiyeli belirlenirken, sektörün üretim aşamasından başlayan altyapı sorunlarının göz ardı edilmesi, tarım sektöründe yaşanan rekabet ve dış pazarlara açılma güçlüğünün devam edeceği anlamına gelmektedir (Altınalev, 2004). Tarımda yabancı menşeli ürünlerle rekabet edebilme ve dış pazara açılabilme konusunda üretim-pazarlama zincirinde en büyük sorunlar olan kirli üretim,²⁴ istikrarsız üretim ve kalite standardının sağlanamaması, Türk tarım sektörünün önündeki en büyük engeldir (Eröcal, 2004).

Diğer yandan dünya tarım ve gıda ticaretinde belirleyici öneme sahip diğer unsurlar nüfus ve gelir, su kaynakları ve tarıma elverişli topraklar, çevre sorunları ve biyoteknolojidir (Oğuz, 2005). Tarım sektörünün dışsal yardımlara gerek kalmadan faaliyetlerine devam edebilmesi için ihracata ağırlık verilmesi gerektiği açık iken; yapılması gereken, yukarıda sayılan iç ve dış kaynaklı sorunları çözmek yolunda çaba sarf etmektir.

²⁴ Ülkemizde üreticilerin bilinç düzeyinde gerekli iyileşmenin sağlanamaması nedeniyle girdi kullanımında, özellikle gübre, hormon ve zirai ilaç kullanımında aşırıya kaçılabilmekte, ambalajlama ve depolama sırasında hijyen koşullarına uyulmamakta, bu da ürün kalitesini olumsuz yönde etkilemektedir. Bu durum, gelişmekte olan ülkelerin bir taraftan nitelikli ürün ithal etme, diğer taraftan da yerli üreticileri korumak amacıyla başvurduğu yeni korumacılık önlemleri nedeniyle de rekabet gücünü olumsuz yönde etkilemektedir (Eröcal, 2004).

Konuya ülkemiz açısından baktığımızda, planlı dönemin başından bu yana tarımın milli gelir içindeki payının düşmesi ülkenin kalkınmışlık göstergesi olarak ele alınabilse de, sektörün dış ticaret içindeki payının giderek düşüş göstermesi ve bu potansiyelin rasyonel bir şekilde gıda sanayisine aktarılamaması, sektör içinde üretim, pazarlama ve organizasyon sorunlarının çözümüne yönelik ciddi bir tarımsal politika eksikliğinin göstergesidir (Altınalev, 2004).

Konu istatistikî veriler ışığında ele alındığında 2000 yılı itibari ile tarımın²⁵ ihracat içindeki payı %11 iken, bu oran 2007 yılında %3,8'e gerilemiştir. Tarımın ihracat içindeki payı, 2005 yılında AB-25 için ise ortalama %6'dır. Tarımsal istihdamın toplam istihdam içindeki payının %25 dolaylarında olduğu Türkiye'de tarımsal ürün ihracatının toplam ihracat içindeki payı son derece düşük olmasına rağmen tarımsal istihdamın %5 olduğu AB ülkelerinde tarımsal ürün ihracatının toplam ihracat içindeki payı Türkiye'ye göre çok yüksektir. Bunun temel nedenleri ise yukarıda sayılan sorunların yanında, verimliliğin çok düşük olmasıdır. Tablo 3.11'den daha net görülecek bu husus Türk tarım sektöründe karşılaşılan yapısal sorunların sonuçlarından sadece biridir.

Tablo 3.11 Türkiye'nin 1996-2006 Yılları Arası Tarımsal Ürün İhracatı ve Tarımsal Ürün İhracatının Toplam İhracat İçindeki Payı

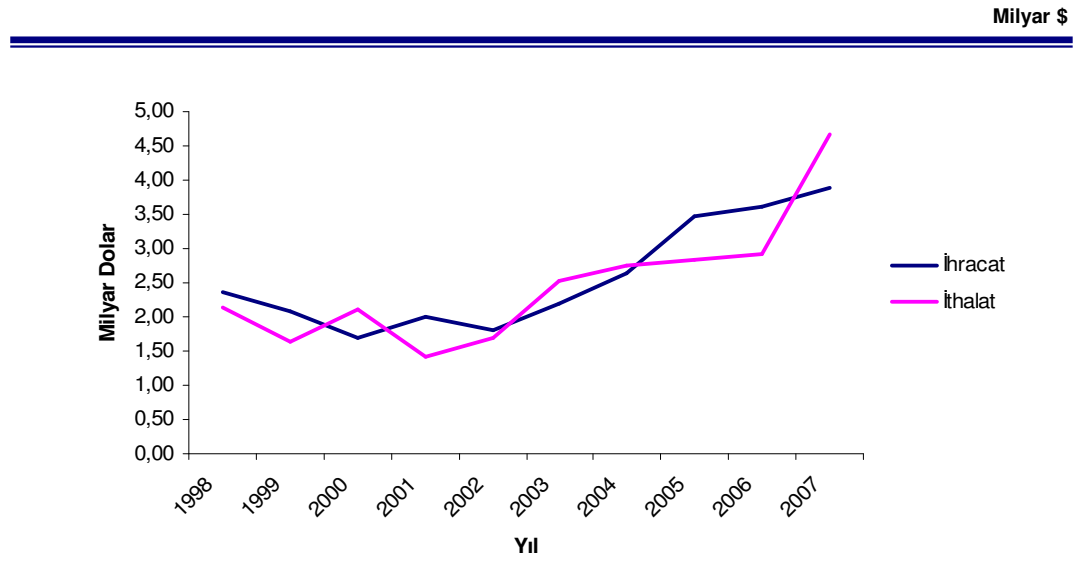
		Milyar \$
	Tarımsal Ürünler İhracatı ¹	Toplam İhracat İçindeki Pay (%)
1996	3,938	17,0
1997	4,511	17,2
1998	4,192	15,5
1999	3,591	13,5
2000	3,094	11,1
2001	3,563	11,4
2002	3,249	9,0
2003	4,162	8,8
2004	5,246	8,3
2005	4,914	6,7
2006	4,842	5,4

¹ Verilen değerler Şekil 3.3 ile uyumlayabilir. Bunun nedeni, Şekil 3.3'ün işlenmiş gıda ürünleri ihracatını içermeyen Tablo 3.11'in bu grup mal ihracatını içermesinden kaynaklanmaktadır.

Kaynak: DTM

²⁵ Tarım ormancılık ve balıkçılık faaliyetlerini kapsamaktadır.

Tarımsal ürünlerin ihracat ve ithalat değerleri karşılaştırıldığında ise son 20 yıllık dönemde, istikrarın sağlanamamış olduğu gözlemlenmektedir. Şekil 3.3'ten açıkça görülecek bu hususun temel nedeni mevsimsel etkiler ve dış kaynaklı faktörler olup, planlı bir ihracat stratejisinin benimsenmemiş olması da bir diğer önemli nedendir. Bütün bunlara rağmen 2002 yılından itibaren tarımsal ihracatta büyük bir artış sağlanmıştır. 2002–2008 yılları arasında tarımsal ürünler ihracatında yaşanan artış %115 gibi rekor sayılabilecek bir seviyededir²⁶.

Şekil 3.3 1998–2007 Yılları Arası Türkiye'nin Tarımsal Ürünler İhracat ve İthalatındaki Seyir

Not: Veriler Tarım, Ormancılık ve Balıkçılık faaliyetlerini içermektedir.

Kaynak: TÜİK (2007).

Şekil 3.3'ten çıkarılacak bir diğer sonuç, tarımda kendi kendine yeterlilik diye bir olgunun söz konusu olmamasıdır. Geçmiş dönemlere de göz atıldığında zaman zaman ihracatın ithalatın üstünde zaman zaman da ithalatın ihracatın üzerinde bir seyir izlediği görülecektir. Aynı durum AB Ülkeleri ve gelişmiş diğer ülkeler için de geçerlidir. Buradan yola çıkarak, bugünün dünyasında, içe kapalı ve korumacı dış ticaret

²⁶ Yine de bu rakam abartılmamalıdır; çünkü aynı dönemde Türkiye'nin toplam ihracatı yaklaşık olarak %190 artmıştır.

politikalarının izlenmesini istemek gibi çağdışı bir fikrin, kendi kendine yeterlilik²⁷ retoriği altında pazarlanmasının anlamsız olduğu söylenebilir.

Tarım ürünleri dış ticareti ürün grupları itibari ile ele alındığında, 2006 yılında gıda maddeleri açısından ihracattaki en büyük paya sahip grubun %54 ile sebze ve meyveler olduğu, bu grubun ardından da hububat ürünlerinin geldiği görülmektedir. Meyve ve sebze ürün grubu içerisinde ihracatı yapılan en önemli ürünler fındık, kuru meyveler, turunçgil ve domates ile sebze ve meyvelerden hazırlanmış konserveledir. Hububat ve ürünleri grubunda ise un ve hububat pelletleri ile ekmekçilik ve pastacılık ürünleri ile makarna en önemli paya sahip ürünlerdir. Tarımsal hammaddeler ihracatındaki en önemli ürünler sentetik lifler ile pamuk ve türevleridir. Önemli ölçüde arz açığı bulunan hayvansal/bitkisel yağlar ve yağlı tohumlar ise gıda maddeleri içerisinde en fazla ithalat payına sahip ürün gruplarıdır (TEAE, 2008).

Tarımın ihracat odaklı üretim faaliyetlerini sürdürmesi bir yandan çiftçi gelirlerinin artarak çiftçilerin devlete daha az bağımlı hale gelmelerine yol açarken, diğer yandan destekleme ödemelerinde azalmaya neden olarak desteklerin bütçe üzerindeki yükünü hafifletmektedir. Örneğin, 2007 yılında bütçe açığının GSYH'ya oranı %3,9 olarak gerçekleşmiş, aynı yıl için bütçeden tarımsal destekler için ayrılan pay GSYH'nın %2,8'ini bulmuştur. Tarım ürünlerindeki ihracatın artması sadece yukarıda sayılan iyileşmelere yol açmayacak, döviz girdisinde artışa yol açarak ödemeler bilançosunun diğer kalemlerde meydana gelen açıkların finansmanı için kullanılacaktır. Tarımsal üretimdeki artışın diğer en önemli etkisi ise Kuznets, Kalecki, Singer gibi iktisatçıların da belirttiği gibi, tarımsal kalkınma ile endüstriyel kalkınma arasındaki bağlantının ve sanayileşmeyi teşvik edici tarımsal potansiyelin varlığıdır (Saraçoğlu ve diğerleri, 2004). Fakat tarımsal potansiyel, Türkiye'de tarımın istihdam ve GSYH içindeki payı çok yüksek seviyelerde olduğu dönemlerde bile etkin olarak

²⁷ Bir ülkenin kendine yeterliliğini göstermek için bazı ölçümler yapılmaktadır. Birinci ölçüm yöntemi, bizim de yukarıda yaptığımız gibi, ithalatın ihracata oranlanmasından ibarettir. Bu oranın 1 ya da daha büyük çıkması kendine yeterliliğin kaybolduğunu ve içindeki tüketimin üretimden fazla olduğunu göstermektedir. Ters durumda, yani hesaplanan değer birden düşük çıkması durumunda kendine yeterliliğe erişildiği hatta aşıldığı anlaşılmaktadır. Fakat bu ölçüm yöntemi eksik sonuçlar verebilmektedir. İkinci ölçüm yöntemi ise birinci ölçüm yöntemine göre daha doğru sonuçlar verebilmektedir. Bu ölçüm yöntemi "*Tüketim = Yurt İçi Üretim - İhracat - Stoklar + İthalat*" şeklinde edilebilir. Türkiye'de kendine yeterlilik bu ölçüm yöntemine göre hesaplandığında pirinç, bitkisel yağ ve hayvansal ürünlerde kendine yeterliliğin sağlanamadığı görülmüştür (TEAE, 2008).

kullanılmadığından sanayileşmeyi teşvik edici tarımsal üretim gerektiği gibi kullanılmamıştır.

Dünya Bankası ve OECD'nin yaptığı çalışmalar, dış ticaretin liberalleştirilerek piyasaları rekabete açmanın, üretim ve tüketim etkinliğinde optimuma yaklaşılarak, doğuracağı refah artışının büyük olacağını göstermektedir. Kısaca, oluşacak refahın pay almanın tek şartı piyasaya yapılan müdahaleleri mümkün olduğunca azaltmaktır. Yine Dünya Bankasının kurduğu ekonometrik modeller ile liberalleşme sonucunda en büyük yararın en fazla müdahale yapmış olan gelişmiş ülkelere döneceği ispatlanmıştır. Ancak gelişmekte olan ülkelerin ortaya çıkacak refah artışından daha fazla pay alması beklenmektedir. Piyasalarda liberalizasyonun sağlanması ile refah artışının nasıl en çoklaştırılacağı ise pazara erişimin kolaylaştırılması, bir başka deyişle gümrük vergilerinin düşürülmesiyle mümkün olduğu yine yapılan çalışmalar ile kesine yakın bir sonuçla ortaya konmuştur (Akder, 2006). FAO'nun raporunda da ticaretin serbestleştirilmesi sonucunda yıllık refah artışının yüksek gelirli ülke kategorisinde yer alan yüksek gelirli ülkeler için \$110 milyar yine yüksek gelirli ülke kategorisinde yer alan fakat nispeten daha düşük gelire sahip ülkelerde ise \$12 milyar şeklinde olacağı hesaplanmıştır. Düşük gelirli ülkelerin serbestleşmeden alacağı pay ise toplam \$43 milyardır. Oluşacak toplam \$165 milyar kazançtan pay almanın tek şartı, piyasaları müdahaleden arındırmak ve dışarıya açmaktır. Yapılan bir diğer çalışmada, yalnız tarımsal desteklerde %50 oranında meydana gelecek bir düşüşün 2010 yılında dünya GSYH'sını \$53 milyar artıracığı hesaplanmıştır. GSYH'da meydana gelecek artış sadece tarım sektöründeki liberalizasyondan kaynaklanmakta, diğer sektörlerde yaratacağı gelir ilavesi bu hesaplama dahil edilmemektedir. Bu yüzden serbestleşme yolunda atılacak adımların yaratacağı gelir artışı görüldüğünden çok daha fazladır (Bruinsma, 2003).

3. 3. 6 Sulama Olanaklarının Yetersiz Olması

Su, canlılar için vazgeçilmez bir doğal kaynak olup, eksikliği bitkisel üretimi kısıtlayan çok önemli bir gelişim etmenidir. Tarım alanlarının genişletilmesi yavaş yavaş azalma eğilimine girmekle birlikte, birim alandan daha fazla ürün almanın yolu ancak sulamayla mümkün olabileceği hesabı netlik kazanma paralelinde, suyun yönünü tarlalarla çevirme ve ekonomik kullanma artık kültürel bir yapıya dönüşmektedir (TZOB, 2006). Bu bakımdan suyun önemi her geçen gün artmaktadır. Özellikle tarımsal

verimlilik açısından sorunlar yaşayan Türkiye gibi ülkeler için verimlilik ile sulama arasında büyük bir ilişki olduğundan suyun önemi daha da artmaktadır.

Türkiye ve AB için sulama olanaklarının karşılaştırılmasına baktığımızda Türkiye, 2001 GTS sonuçlarına göre, yaklaşık 218 milyon dekarlık arazisinin %23'ünü sulayabilmektedir. 2005 yılında Yunanistan için bu oranın %51, İtalya için %41, Hollanda için %36 ve Portekiz için %30 olduğu düşünülürse, Türkiye benzer iklime sahip Akdeniz ülkelerinin oldukça gerisindedir (Eurostat, 2007). Tarımsal işletme bazlı değerlendirildiğinde Türkiye'de 3,022 milyon işletmenin 1,295 milyonu sulama yapan işletme kapsamında değerlendirilmektedir.

Sulama ile verimlilik arasında doğrudan bir bağlantı olduğu gibi sulama yönteminin de verimlilik üzerinde büyük etkisi vardır. Yağmurlama ve özellikle damla sulamanın diğer sulama yöntemlerine göre verimliliği artırıcı ve su kullanımında tasarruf sağlayıcı etkilerinin büyük olduğu düşünüldüğünde, çiftçilerin bu sulama metotlarına doğru teşvik edilmesi gerekmektedir. Örneğin, şekerpancarı üretiminde yağmurlama sulamaya geçilmesi durumunda verimin %20 dolaylarında artacağı gösterilmiştir. Bunun yanında salma sulama yönteminde bitkinin 1 m³'lük su ihtiyacı yerine 2-3m³ su harcanarak hem toprağın kalitesini düşürmesine neden olunmakta hem de kaynakların daha verimli kullanılmasına imkân verilmeyerek tarımsal üretimde etkinsizliğe neden olmaktadır (TZOB, 2006).

Türkiye'de sulama yapan 1,295 milyon tarımsal işletmenin 1,147 milyonu salma sulama yöntemini, 110 bini yağmurlama sulama yöntemini ve sadece 37 bini ise damla sulama metodunu kullanmaktadır. Bu verilerden yola çıkarak, sulama yapılan alanların %80'inin üzerinde bir bölümünün salma sulama yöntemi kullanılarak sulandığı sonucuna ulaşabiliriz. Tarım sektöründe düşük verimlilik ve kıt su kaynaklarına sahip olmak gibi iki büyük sorunla karşı karşıya olan bir ülke için su yönetiminin önemi verilen bu bilgilerden sonra bir kez daha ön plana çıkmaktadır.

3. 3. 7 Karşılaşılan Diğer Sorunlar

Tarımda sektöründe var olan diğer sorunlar esas itibari ile başlangıçta anlatılan problemlerin sebebi ve sonucu niteliğindedir. Bu sebeple düşük verimlilik, tarımsal istihdamın yüksekliği, arazi parçalanmasının yoğun olarak yaşanması ve tarımsal işletmelerin küçük ölçekli olması gibi sorunların çözümü öncelikle tarımsal hizmetler

sunmakla görevli kurum ve kuruluşların tek elde toplanması, var olan çiftçi kayıt sisteminin genişletilerek uygulanması ve tarım kesiminde çalışanların geleceğe daha güvenle bakmalarını sağlayacak sosyal güvenlik sisteminde gerekli dönüşümlerin yapılması ile mümkündür.

AB'ye katılım sürecinde yürütülecek müzakereler ve OTP'ye uyum çalışmaları AB ve Türkiye arasında koordineli çalışma zorunluluğunu gündeme getirmektedir. Aynı durum Türkiye içindeki çeşitli kurumlar arasında da geçerli iken tarımın yönetiminde yirmiyeye yakın kurum ve kuruluşun yetkili olması, hem uyum çalışmalarını hem de Türkiye'nin AB'den bağımsız, üzerine düşen görevleri yapma yükümlülüğünü yerine getirmeyi zorlaştırmaktadır. IMF, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü ile yürütülen müzakerelerde alınan kararların uygulanması sırasında karşılaşılan sorunlar da yine yetki karmaşasının bir sonucudur. Bu durum yetki karmaşasının yanında hizmetlerin doğru ve düzenli yürütülmesine de engel oluşturmuştur (Aysu, 2006). Bu bakımdan tarım sektöründe var olan sorunların zamanında tespit edilmesi ve sorunları giderici çözümlerin geliştirilmesi ancak tarımda kamunun çok başlılığının ortadan kaldırılması ile mümkündür.

Etkin politika geliştirebilmenin şartlarından en önemlisi güncel ve doğru veri sistemine sahip olmaktır. Bunun tersi bir uygulamanın nasıl sonuçlar doğurduğunun en güzel örneği 1929 büyük buhranıdır.²⁸ Bu bakımdan tarımsal işletme, tarımsal nüfus, hayvan varlığı, tarımsal alan ve ürün çeşitliliği konularında kayıt sistemimiz yeterli seviyeye eriştirilmeli ve güvenilir kılınmalıdır. 2000 yılında uygulamaya konulan ve 2001 yılından itibaren tüm ülke çapında uygulanan DGD ile çiftçilik faaliyetleriyle uğraşan kesimin kayıt altına alınması yolunda önemli adımlar atılsa da, daha önce de değinildiği gibi, sisteme kaydın gönüllük esasına dayanması, kayıt altına alınanların hayvancılık ve balıkçılık faaliyetleriyle uğraşanları kapsamaması ve sistemin çiftçilik ile uğraşmayanlar tarafından suiistimal edilmesine açık olması doğru ve güvenilir bilgiler edinme yolunda engeller oluşturmaktadır.

²⁸ Milton Friedman ve Anna Schwartz'ın 1963'te yayınladığı "*ABD'nin Parasal Tarihi*" isimli kitapta 1929 ekonomik krizinin asıl sebebi olarak Amerikan Merkez Bankası Fed'in 1929-1933 yılları arası para miktarı konusunda istatistik yayınlamamış olmasını göstermektedir. Söz konusu dönem içerisinde ABD'de para stoku üçte birden daha fazla düşmüştür (Skousen, 2003). Dünya tarihinde yaşanmış olan en derin ekonomik krizin asıl sebebi, veri eksikliği ve veri eksikliğinden kaynaklanan doğru politika geliştirememe sorunu iken benzer şekilde tarım kesiminde var olan veri ve gösterge eksikliğinden dolayı bu alana yönelik doğru politikaların geliştirilebilmesinin olanağı yoktur.

Tarım kesiminde çalışanların yarısından fazlası ücretsiz çalışan aile işçisi olmakla birlikte bunların sosyal güvencesi bulunmamaktadır. Bu ise tarım kesiminde çalışan grubun daha kalitesiz hayat standartlarına yaşamalarına neden olan bir faktördür. AB’de ise tarım kesiminde çalışanların sosyal güvenceleri yasalar ile düzenlenmiş ve güvence altına alınmıştır (Aysu, 2006). Sosyal güvenlik sisteminde yapılan değişikliklerle Türkiye’de bu sorun bir nebze olsun hafifletilebilse de, tarımsal nüfusun çok yüksek olması bu alanda yapılacak reformları engelleyici niteliktedir. Bu yüzden önemli olan çözüm arayışlarının uzun vadeli olarak planlanmasıdır. AB’de olduğu gibi kooperatifler yolu ile çiftçilerin örgütlenmesinin sağlanması, önceki başlıklar altında sayılan tarım arazilerinin birleştirilerek ölçek büyüklüğünün artırılması ve çiftçiye eğitim, danışmanlık hizmetlerinin verilerek tarımsal faaliyetlerin daha profesyonelce yapılmasının sağlanması, tarım kesiminde çalışanların geleceğinin daha öngörülebilir hale gelmesine ve bu kesimin hayat standartlarının artmasına neden olacaktır.

Bütün bu sorunlara ek olarak, Türkiye topraklarında erozyon sorunu bulunmaktadır. Rüzgâr ve yağmur ile topraklarımızın verimli üst tabakaları nehirlere, denizlere ve barajlara taşınmaktadır. Bu olumsuz gelişme barajların verimliliğini ve hizmet ömrünü de kısaltmaktadır. Yine üretim faaliyetlerinin çevre, gıda güvenliği, hayvan ve bitki sağlığı göz önünde tutularak devam ettirilememesi, telafisi imkânsız sonuçlar doğurabilmektedir. Son yıllarda OTP’de yapılan reformlar ile destekler çapraz uyum kurallarına bağlanmıştır. Bu yüzden, OTP’ye uyumu bir an önce gerçekleştirmek isteyen Türkiye, gerek çiftçi bilgilendirme programlarını gerekse desteklerin AB’de olduğu gibi çapraz uyum şartlarına bağlanması şeklinde bir sistemi gündemine almalıdır.

3.4 Tarım Sektörünün Milli Gelir İçindeki Payı

Tarım sektörünün ekonomi içerisindeki payı, ülkelerin gelişmişlik seviyesini ölçmede kullanılan bir göstergedir. Bu yüzden de ekonomileri içerisinde tarımın payının çok fazla olduğu az gelişmiş ülkeler tarım ülkesi olarak nitelendirilmektedir. Bu ülkelerde ayrıca tarımın toplam istihdam ve toplam ihracat içindeki payı çok yüksek seviyelerdedir. Bir anlamda, bir zamanların asli üretim kaynağı olan tarım, günümüz dünyasında az gelişmişlik olgusu ile birlikte anılır hale gelmiştir.

Gelişmiş ülkelerin deneyimi göstermiştir ki, iktisadi kalkınma ilerledikçe tarımın GSYH içindeki payı giderek azalmakta, işgücünün sektörel dağılımı ise tarım aleyhine değişmektedir. Bunun nedeni, iktisadi kalkınma ile artan işbölümü sonucunda tarımın, kimi fonksiyonlarını öbür ekonomik kesimlere bırakmasıdır (Savaş, 2002). Tarımın milli gelir içerisindeki payının azalmasının bir başka nedeni dış ticaret hadlerinin tarım ürünleri aleyhine değişmesidir. Örneğin AB-25 içerisinde 1995-2000 yılları arasında, üreticiler için tarımsal ürün fiyatları ortalama %2,7, 2000-2005 yılları arasında ise ortalama %1,6 düşmüştür.²⁹ Fiyatlarda yaşanan düşme ise çiftçiler için gelir kaybı anlamına gelmektedir. Tarımsal faaliyetlerden elde edilen gelirden meydana gelen değişme ölçüldüğünde ise AB-15 için 2000 senesinin taban yıl olarak alındığı durumda (2000 = 100) 2005 yılında bu endeksin 97,2'ye düştüğü görülmüştür (Eurostat, 2006). Meydana gelen %2,8'lik düşüş önemli değilmiş gibi görünse ekonomisi büyük ölçüde tarıma dayanan az gelişmiş ülkeler için net bir kayıp anlamına gelmektedir.³⁰

Geçtiğimiz yüzyılın başında, günümüzün gelişmiş ülkelerinde tarımın milli gelir içindeki payı %50 dolaylarında iken bu oran Tablo 3.12'den de görüleceği üzere bugün %1-2 seviyelerindedir. Yukarıda sayılan nedenlere bağlı olarak tarım sektörü küçülmüş olmakla beraber, teknolojik gelişme sonucu yaşanan verimlilik artışı, nüfusunun sadece %3-4 gibi çok küçük bir bölümünü bu alanda istihdam ettiren ülkelerin kendine yeterliliği sağlamasına ise engel oluşturmamıştır.

²⁹ 1995 = 100 endeksli tarım ürünleri fiyatlarına göre 2005 yılı itibariyle buğdayın fiyatı 86, pirincin fiyatı 90, şekerin fiyatı 81, mısırın fiyatı ise 80 olmuştur. Bu dönemde en büyük fiyat artışı sığır eti fiyatlarında (2005 = 137) yaşanmıştır (WTO, 2007a).

³⁰ Bu noktada, az gelişmiş ülkelerin yaşadığı ikileme dikkat çekmektedir. Az gelişmiş ülkelerin ekonomisi tarıma dayalı olduğundan tarımsal ürünlerin fiyatındaki düşüşler ekonomiyi olumsuz yönde etkilerken, tarımsal ürünlerin fiyatlarındaki yükselişler, son dönemde de gözlemlendiği gibi, bu gibi ülkelerde açıklık sorununu yaratmaktadır.

Tablo 3.12 Seçilmiş Ülkelerde Tarım Sektörüne Ait Veriler

(%)

	GSYH içinde Tarımın Payı	Tarımsal İstihdam ¹	Tarım Sektöründe Ortalama Büyüme ²	Tarımın Toplam İhracat İçindeki Payı ³
Türkiye	13	27	1,1	8,0
ABD	1	1,9	3,5	8,5
İngiltere	1	1,3	0,1	3,7
Almanya	1	2,4	0,8	3,9
İtalya	2	2,0	1,2	5,6
Fransa	2	4,2	1,1	8,8
Polonya	5	18,6	1,3	8,7
Macaristan	4	5,7	0,3	6,6
Romanya	11	34,6	0,2	3,1
Bulgaristan	9	9,9	2,6	9,8
Japonya	2	4,6	-0,7	0,5
Brezilya	5	20,8	4,1	27,7
Çin	12	44,1	3,7	3,8

¹ Türkiye için 2006 yılı, diğer ülkeler için 2002–2004 yılları arası ortalama değer

² 1990–2005 yılları arası ortalama değer

³ 2003–2005 yılları arası ortalama değer

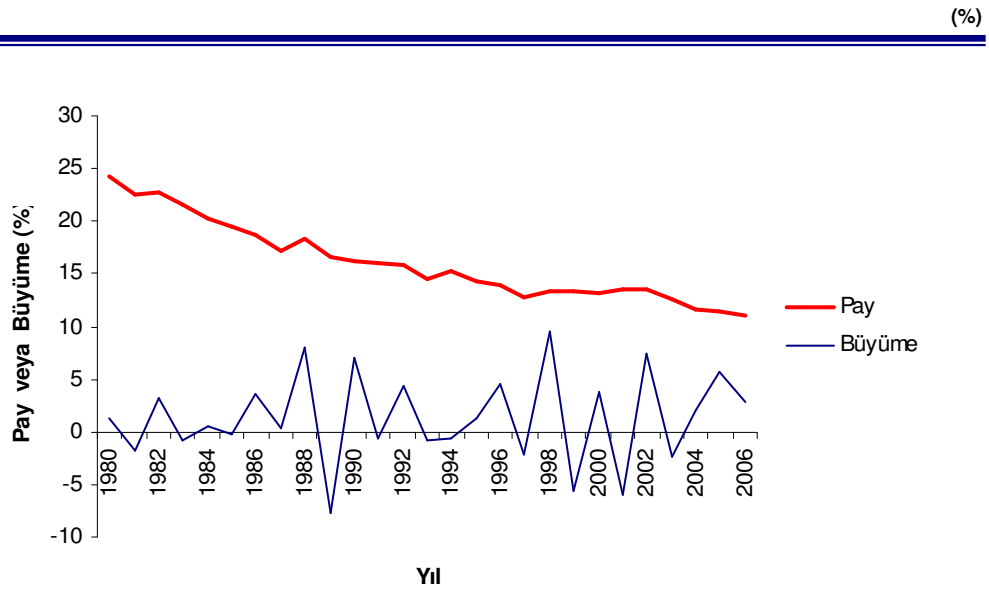
Kaynak: World Bank (2007).

Tablo 3.12’den de görüleceği gibi gelişmiş ülkelerde tarımın GSYH içindeki payı son derece düşüktür. ABD, İngiltere, Almanya gibi ülkelerde bu oran %1 dolayında seyrederken 2005 yılında AB’ye üye olmuş Polonya’da %5, Macaristan’da %4’tür. 2007 yılında AB’ye kabul edilen Romanya ve Bulgaristan’da ise tarımın GSYH içindeki payı nispeten yüksektir. Yeni üye olan ülkelerde tarımın GSYH içindeki payı diğer AB ülkelerine göre yüksek olsa da en yüksek pay üyelik müzakerelerini yürüten Türkiye’ye aittir.

Gelişmekte olan ülkeler kategorisinde yer alan Brezilya ve Çin gibi ülkelerde ise ekonomi içerisindeki tarımın payı, bir başka gelişmekte olan ülke kategorisinde yer alan Türkiye ile benzer nitelikler göstermektedir. Çin’de göze çarpan farklı unsur ise nüfusunun hemen hemen yarısını bu sektörde istihdam eden bir ülke için tarımın GSYH içindeki payının %12 gibi düşük bir değerde olmasıdır. Tarımsal verimlilik açısından sorun yaşadığı söylenebilen Çin’in, tarım ürünleri ihracatının toplam ihracat içerisinde az bir paya sahip olmasından dolayı bu veriler, nüfusun tarım ile uğraşan kısmının genel olarak kendi geçimini sağlayacak kadar ürün ürettiği şeklinde yorumlanabilir.

Sanayileşme sürecini tamamlamış olan ülkelerde ise beklendiği gibi tarımın GSYH içindeki payı %1–2 gibi çok düşük seviyelerdedir. Tarım sektörünün GSYH içindeki payının ve tarımın istihdam içindeki payının çok düşük olmasına rağmen bu ülkelerin yaptıkları ihracatın toplam ihracatları içindeki payı en az diğer ülkelerdeki kadardır. Yani tarımın milli hasıla içindeki payının düşük olması bu ülkelerin kendine yeterlilik açısından sorunlar yaşadığı anlamına gelmemektedir. 2003–2005 yılları arası ortalama \$62 milyar tarımsal ürün ihraç eden ABD aynı yıllarda ortalama \$57,5 milyar tarımsal ürün ithal etmiştir. \$35,3 milyar ithalat \$33,1 ihracat yapan Fransa da yine tarımsal ürünler açısından net ihracatçı konumdadır (World Bank, 2007).

Türkiye’de tarımın GSMH içindeki payı Şekil 3.4’ten de görüleceği gibi 1980–2006 yılları arası azalma eğilimi göstermiştir. Ülkenin gelişmesine paralel olarak ortaya çıkan bu durumda, ekonominin itici gücünü tarım yerine sanayi ve hizmetler sektörü oluşturmuştur. Tarım sektöründeki büyüme hızı ise tarımın GSMH içindeki payının düşmesi gibi istikrarlı bir yapı göstermemiştir. Bunun nedenleri arasında mevsimsel etkiler gösterilebileceği gibi, destekleme politikalarındaki üretimi teşvik edici rolün kırılması ve iç ekonomik gelişmeler gösterilebilir.

Şekil 3.4 Tarım Sektörünün GSMH İçindeki Payı ve Sektördeki Büyüme (1980-2006)

Kaynak: TÜİK (2007).

Üyelik süreci devam etmekte olan bir ülke için tarım konusunda hemen hemen bütün göstergeler Türkiye'nin aleyhinedir. Bu durum sadece Birliğe kabul için dezavantaj oluşturmamakta, kalkınmışlık göstergesi olan tarım sektörünün bazı değişkenler içindeki payının yüksek oluşu ile de Türkiye'nin imajına zarar vermektedir. Belki de en önemlisi, Türkiye nüfusunun ¼'ü, farkında olunmasa da, uygulanan yanlış politikalar ile bu alanda yaşamlarını idame ettirmeye teşvik edilmektedir.

İktisatçılar için çok şey ifade eden "fırsat maliyeti" kavramı, tarımsal nüfusun toplam istihdam içindeki payı açısından değerlendirildiğinde, Türkiye'nin ekonomik anlamdaki kaybı bir başka açıdan göze çarpmaktadır. Bilindiği üzere tarım sektöründe gizli işsizlik oranı çok yüksek seviyelerdedir. Bununla birlikte bu kesimde istihdam edilen nüfusun ekonomik anlamda yarattığı değer ve kazanç diğer sektörlerle nispeten düşüktür. Tarım sektöründeki atıl ve katma değer açısından eksik emek gücünün diğer sektörlerde istihdam edilmesi, ülkenin üretim potansiyelini artırarak refah düzeyini yükseltecektir. Buna en iyi örnek, son dönemde Türkiye'de yaşanan gelişmelerdir. Ekonomideki genişlemeye paralel olarak işsizlik oranı düşmemiş, %9-11 aralığında seyretmiştir. 2001-2007 yılları arası tarımsal istihdamda ise yaklaşık 2,5 milyon kişilik bir azalma yaşanmıştır. Yani bu dönem içerisinde tarım sektöründen kopan nüfus diğer sektörlerde çalışma imkânı bulmuştur. Bu bakımdan son altı yıllık dönemde meydana gelen yıllık ortalama %6'luk büyüme performansının kısmi kaynağını tarım sektöründen ayrılan işgücü oluşturmuştur.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

AB'YE ÜYELİK SÜRECİNDE BAŞARILI BİR UYUM İÇİN GEREKLİ OLAN DÖNÜŞÜMLER

4.1 Hangi Alanlarda Dönüşüm?

Bir önceki bölümde görüldüğü gibi tarım sektörünün birçok alanında çözülmesi sıkı ve planlı bir çalışmayı gerektirecek problemleri vardır. Bu sorunlar, müzakere sürecinde karşımıza çıkabileceği gibi, çok taraflı ticaret görüşmeleri sırasında da karşımıza çıkabilmektedir. Örneğin, tarım sektörüne sağlanan desteklerin azaltılması AB'nin üyelik kıstaslarından biri olduğu gibi, DTÖ gibi kuruluşların çalışmalarının bir sonucu şeklinde de olabilmektedir. Bu bakımdan, hem AB ile yürütülecek müzakerelere hazırlık hem de DTÖ kapsamında yürütülecek görüşmeler sırasında Türkiye'nin elini kuvvetlendirmek olduğu kadar ülke içinde gerekli dönüşümleri sağlamak açısından çözüm önerilerinin bir an önce değerlendirilip faaliyete geçirilmesi gerekmektedir. Yapılması gereken reformlar ise ana başlıklar halinde destekleme politikalarının gözden geçirilmesi, tarımsal nüfusun azaltılması, tarımsal verimliliğin artırılmasına yönelik politikalar geliştirilmesi, çiftçilerin organik tarıma yönlendirilmesi, tarımsal sanayilere yatırım yapılması, sulama olanaklarının ve tarım sektörünün rekabet edebilirliğinin artırılması şeklinde sıralanabilir.

4.1.1 Destekleme Politikalarının Revize Edilmesi

Destekleme politikalarına yönelik olarak yapılan son yıllardaki reformlar, ülke tarihi boyunca fiyat düzeyine doğrudan müdahaleleri³¹ gerektirecek diğer destekleme politikalarına göre büyük bir değişim geçirse de, destek miktarı fazla değişmemiş, sadece şekli değişikliklerle yetinilmiştir. Örneğin halen destekleme ödemelerinin GSYH içindeki payı AB ülkelerinin ortalamasının 3 katından fazladır (OECD, 2008). Üretime bağımlı ve fiyat belirleyici konumda olan destekleme politikalarından DGD gibi üretimden bağımsız destekleme biçimlerine geçilmesinin fazla bir öneminin olmadığını

³¹ Fiyat destekleri konusundaki şu ironi anlatılmaya değerdir. Amerikan nüfusunun sadece 0,0002'sini temsil eden şeker yetiştiricileri lobisi ABD şeker fiyatlarını dünya şeker fiyatının üç katı üzerinde tutmayı başarmıştır. Sadece kendileri bundan faydalanmamış, aynı zamanda mısır tatlandırıcısı üreticileri (şeker ikamesi) yapay olarak yüksek tutulan şeker fiyatlarıyla rekabet ederek tatlı bir kâr elde etmişlerdir. Bilimsel çalışmalar bazı yapay tatlandırıcıların laboratuvar farelerinde kansere neden olabileceğini göstermiştir. Yapay fiyat destekleri ulusun politik vücudunda kansere sebep olabilir (Buchholz, 2005).

söylemek şüphesiz yanıltıcı olacaktır. Çünkü bu dönemde üretici kesimin, piyasa koşullarını göz önünde tutarak, piyasa odaklı üretim yapmalarının yolu açılmıştır. Bu ise rekabeti getirmiştir. Rekabet ise piyasa ekonomisinde daha iyiyi daha ucuza üretmenin anahtarıdır (Acar, 2005a). Daha şeffaf bir fiyatlama politikası aynı zamanda uzun dönemde sadece üreticiye kazandırmamakta, tüketiciye de hem kısa, hem de uzun dönemde kazandırmaktadır.

DGD'ye yönelik son yıllarda yapılan reform çalışmalarının başında ödemelerin araziye değil ürüne yönelik olarak yapılması gelmiştir. Bu ürünler ise tarımsal ithalatta önemli paya sahip yağlı tohumlar ile Türkiye'nin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu stratejik ürünlerdir. Girdi sübvansiyonları ve bazı ürünlere yönelik sübvansiyonlar ile ihracat sübvansiyonlarının bütçe üzerindeki yükü önemli derecede azaltılsa da (OECD, 2002) DTÖ bünyesinde gerçekleştirilen görüşmeler sürecinde, dünyadaki gelişmelere paralel olarak hem destekleme ödemelerinin hem de destekleme kapsamındaki ürün miktarının azaltılması gündeme gelecektir. Bu kapsamda, Türkiye'nin bu alanda yapacağı dönüşümler hem DTÖ hem de AB ile yürütülen veya yürütülecek müzakerelerde Türkiye'nin elini güçlendirecektir.

Destekleme ödemelerinin azaltılması ile çiftçi gelirlerinde meydana gelecek kaybın, alternatif politikalar ile desteklenmesi sosyal anlamda meydana gelecek kaybı telafi edebileceğinden, tarımsal sanayi veya turizm gibi sektörlere ağırlık verilmesi doğru bir uygulama olabilir. Yine alternatif DGD ödemelerine başvurulmak suretiyle uzun vadede hem tarımsal nüfusu azaltacak hem de desteklerin bütçedeki yükünü hafifletecek politikalar geliştirilebilir. Örneğin 1980 ve 90'lar boyunca AB'nin uyguladığı belli bir miktar toprağı boş bırakma karşılığı yapılan ödemeler veya bizim de gündemimizde olan başka ürünler yetiştirme karşılığı yapılan ödemeler, kısa vadede destek miktarında bir değişiklik yaratmayacaksa da, uzun dönemde hem tarımsal istihdam hem de destekleme miktarı konusunda olumlu gelişmelere yol açabilecektir.

4.1.2 Arazi Parçalanmasının Önlenmesi ve Arazi Toplulaştırılmasına Gidilmesi

Arazi parçalanmasının temelinde hukuk sisteminden kaynaklanan sorunlar yer almaktadır. Bu durum tarımsal işletmelerin ölçek avantajından yararlanamamasına neden olduğu gibi, tarımsal işletmelerin daha profesyonelce üretim faaliyetlerinde

bulunamamasına da neden olmaktadır. İkinci bölümden de hatırlanacağı üzere tarımsal işletme başına düşen arazi miktarı Türkiye’de ortalama 61 dekar iken AB’de yaklaşık 230 dekadır. Bu nedenle uyum sürecinde yaşanacak sorunları hafifletmenin yolu, özellikle miras hukuku sistemimizde yapılacak değişikliklerden geçmektedir. Miras hukukunda yapılacak değişiklikler ile arazi parçalanmalarının ileriye dönük engellenecek olması sorunun çözümünde yeterli olmamakta, geçmişe yönelik düzenlemeler yapılmasının da önü açılmalıdır. Bu kapsamda parçalanmış arazilerin toplulaştırılmasına yönelik yasal düzenlemeler yapılması, tarımsal verimliliğin artırılması gibi diğer sorunların çözümünde etkili olacaktır.

AB ülkelerinin arazi parçalanmasının önüne geçmek için ne gibi tedbir aldıkları Türkiye açısından yol gösterici olabilir. Bu konuda ilk göze çarpan husus ilgili ülkelerin bu işe Türkiye’den çok önce başlamış olmalarıdır. Örneğin Adam Smith Milletlerin Zenginliği’nde (1776) 18. yüzyıl İngiltere’sinde arazinin parçalanmasını önleyici yasaların varlığından söz etmektedir. Almanya bu konuda 1919’da düzenlemelere başlamış, bunu 1947 yılında miras hukukunu düzenleyen yasa ve 1953 tarihli toprak toplulaştırması ile ilgili yasa takip etmiştir. Belçika’da küçük miraslarla ilgili düzenleme 1900 yılında yapılmış, 1970 yılında çıkarılan yasa ile arazi toplulaştırılmasına gidilmiştir. Almanya ve Belçika gibi ülkelerde arazi parçalanmalarının önüne geçmek için düzenlemeler kanunla yapılmış Yunanistan gibi ülkelerde ise toprak reformu uygulaması anayasa ile güvenceye bağlanmıştır. Yunanistan Anayasası’nda devlete, toprak toplulaştırması yapmak, parçalanmayı önlemek, işlenmeyen toprakları tarıma açanlara haklar tanımak gibi yetkiler veren hükümler mevcuttur. Yukarıda sayılan ülkelerde uygulanan mülkiyet yasaları benzer biçimde İsviçre’de de uygulanmaktadır. Medeni Kanunumuzu aldığımız bu ülkede böyle bir uygulama varken Türkiye’de böyle bir uygulamanın olmamasının nedeni İsviçre’nin federatif özelliğinden kaynaklanmaktadır. İsviçre Medeni Kanununun, toprağın küçük parçalara bölünmesini yasaklamak yetkisini kantonlara veren maddesi, Türkiye’de federatif yapı olmadığından alınmamıştır (Sumaytaoğlu, 2006).

Medeni hukuk ve toprak mülkiyetinin düzenlenmesi açısından AB ülkeleriyle aynı hukuk ilkelerden hareket etmemize ve aynı hukuki aileden olmamıza rağmen Birlik üyesi ülkeler ile Türkiye arasında tarım hukuku alanında ülkemiz aleyhine büyük boşluklar bulunmaktadır. Ayrıca topluluk üyesi ülkelerde tarımla ilgili pek çok konu

medeni hukuk alanından çıkarılarak giderek kamu hukuku alanında düzenlenmektedir. Ülkemizde tarımı ilgilendiren çok önemli konularda hâlâ medeni yasa ve borçlar yasası kuralları ile yetinilmesi, Birlik üyesi ülkelerle aramızdaki mesafenin daha da açılmasına yol açmaktadır (Sumaytaoğlu, 2006).

Arazi parçalanması yanında var olan bir başka sorun mülkiyet problemidir. Türkiye’de arazilerin, hatta üzerinde tarımsal faaliyet yapılan arazilerin bile büyük çoğunluğu devlet mülkiyetinde bulunmaktadır. Devletin mülkiyeti altındaki arazilerin tarımsal faaliyette bulunan kişilere verilmesi, hem atıl olarak bulunan bir kaynağın üretime kazandırılması ile refah artışına neden olacak hem de küçük arazilere sahip çiftçilerin daha büyük arazilere sahip olması ile büyük ölçekli alanlarda profesyonelce üretim yapılması imkânı doğacaktır. Bu noktada özel mülkiyete geçilmesi kadar önem taşıyan bir diğer konu özel mülkiyetin korunmasıdır. Yapılan empirik çalışmalar mülkiyet özgürlüğü ile refah düzeyi arasında büyük bir ilişki olduğunu göstermiştir.³² Devlet mülkiyeti altındaki topraklar, paraya çevrilip sermaye olarak kullanılmayan büyük bir zenginlik kaynağını temsil ederken, az gelişmiş ülkelerde mülkiyet özgürlüğünün sağlanamamış, gelişmiş ülkelerde ise mülkiyet özgürlüğünün tam anlamıyla tesis edilmiş olması bir tesadüf değildir (De Soto, 2005). Örneğin tarımsal mekanizasyonun eksik olduğu Türkiye gibi ülkelerde tarımsal verimliliği ve kaliteyi büyük oranda artıracak makineleşmenin sağlanmasının en büyük yolu arazi ipoteği karşılığı finansman sağlamak iken, bu olanak arazi mülkiyetinin tesis edilememesi nedeniyle kullanılamamaktadır.

Arazi parçalanmasını önleyici ve arazi toplulaştırılmasını gerektirecek tedbirlerin alınması politik açıdan zor bir seçim olsa da, fatura daha da ağırlaşmadan gerekli düzenlemeler yapılmalıdır. Zira zaman ilerledikçe sorunun çözümü zorlaşmakta ve içinden çıkılmaz hale gelmektedir. 1960’lı yıllardan hatta daha erken yıllardan itibaren bu sorunu çözmeye yönelik projeler geliştiren AB ülkelerinin deneyimleri bizim için örnek oluşturmakla beraber, sadece tarımsal anlamda dönüşümün sağlanması değil ekonomik anlamda refahın sağlanması adına da, bu alanda yapılacak düzenlemeler kaçınılmazdır.

³² Mülkiyetin korunması ile refah arasındaki ilişki dünya üzerindeki 150 ülkede hesaplanan kişi başına GSYH ile hesaplanabilir. Satın alma gücü paritesine göre hesaplanan kişi başına GSYH, ortalama olarak, mülkiyet haklarının sıkı bir şekilde korunduğu ülkelerde (\$23 769), mülkiyet hakkının sıkı bir şekilde korunmadığı ülkelere (\$13 027) oranla yaklaşık iki kat fazladır (O’Driscoll ve Hoskins, 2004).

4. 1. 3 Tarımsal Nüfusun Azaltılması

Türkiye'nin çözüm bekleyen en acil sorunlarından biri, yüksek tarımsal nüfustur. Üstelik tarımsal nüfusu düşürmeye yönelik politikaların kısa dönemde önemli bir etkisinin olmayacağını düşündüğümüzde, AB'nin beş katına varan tarımsal istihdam fazlalığının azaltılması bir derece daha önem kazanmaktadır. Bu sebeple öncelikli olarak sağlam ve tutarlı politikalar oluşturularak tarımsal nüfusu azaltmaya yönelik uygulamalar hayata geçirilmelidir.

Yüksek tarımsal nüfusun azaltılması tarım sektöründe karşılıklı bir sebep sonuç ilişkisinin bulunduğu diğer sorunların çözümünde de önemli bir rol oynayacaktır. Örneğin destekleme harcamalarının bütçedeki yükü hafifleyecek, kişi başına düşen üretim artacak ve arazi parçalanmalarının önüne geçilebilecektir. Ayrıca sosyal anlamda sanayi devriminde yakalayamadığımız şehirleşmişlik olgusunu hızla yakalayıp bilgi toplumuna doğru yol alan dünyayı yakalama imkânımız daha da artacaktır. İkinci bölümde de bahsedildiği üzere, tarım kesiminde çalışan nüfusun ekonomik anlamda daha verimli alanlarda istihdam edilmesinin yaratacağı ek katma değer yüksek tarımsal nüfusun azaltılmasının yaratacağı ayrı bir olumlu gelişmedir. Bütün bu gelişmelerin sağlanabilmesi için öncelikli koşul ekonomik ve siyasi istikrarın sağlanarak yatırım düzeyinin artırılması ve şehirlerin tarım sektöründe var olan nüfusu kaldırabilecek bir yapıya kavuşturulmasıdır. Yaşanan ekonomik krizlerin tarım sektöründe çalışan nüfus üzerindeki en güzel örneği yaşadığımız son 2001 krizidir. 2000 yılında tarım kesiminde çalışanların toplam istihdam içindeki payı %36 iken, bu oran 2001 yılında %37'ye çıkmıştır. Bu dönem içerisinde yaklaşık 320 bin kişi tarım sektörüne ilave olmuştur. 2002 yılından 2007 yılına kadar geçen 5 yıllık dönemde ise tarımsal istihdam %12 gibi büyük bir oranda düşmüştür. Buradan yola çıkarak, önümüzdeki 10 yıllık dönemde tarımsal istihdamı %10'dan da daha düşük seviyelere indirmek gibi bir hedefin çokta gerçek dışı olmadığını söylemek gerekir.

Tarım kesiminde yaşam tarzı, eldeki eğitim ve sağlık imkânları ile teknolojik olanakların yetersizliğine bağlı olarak oluşan ve bulduğuyla yetinmeye, azla idare etmeye, yeni maceralara atılmayı göze alamamaya, doğduğu yerde yaşayıp ölmeye, etrafta olup biteni fazla sorgulamamaya, topluma yön verecek karar alma süreçlerine fazla müdahil olmamaya dayalı bir yaşam tarzıdır. Oysa bilgi çağını hedefleyen modern şehir toplumu daha hareketli, sorgulayan, risk almaya hazır, yeni maceralara atılmaktan,

yeni yöntemler denemekten çekinmeyen, daha çok üretip daha çok kazanmaya ve rekabete dayalı daha dinamik bir yaşam tarzıdır. Dolayısıyla teknolojik ve ekonomik bakımdan ilerleyip kalkınmak, gelişmiş ülkelerin standartlarını yakalamak ve insanlarına daha konforlu bir yaşam sunmak isteyen toplumlar hızla tarım toplumu olmaktan kurtulmak zorundadırlar (Acar, 2005b).

AB'nin geleceğe yönelik önem verdiği konulardan birisi de kırsal kalkınmadır. Nitekim 2008 bütçesinde kırsal kalkınma için ayrılan pay 2007 yılına göre yaklaşık %5 artmıştır. Özellikle 2008 yılından sonra başlayacak programlar ile üye ülkelerin bütçeden kırsal kalkınma için alacağı payların artacağı beklenmektedir. Bu kapsamda önümüzdeki dönemde Birlik, doğrudan gelir desteği gibi ödemeleri azaltıp proje bazlı desteklemelere geçmeyi amaçlamaktadır. Türkiye'nin gerek müzakere sürecinde ve gerekse üyeliğe kabul edildiği sırada daha az doğrudan yardım alması anlamına gelen bu durumda; kamu kuruluşlarının, yerel yönetimlerin, üniversitelerin ve sivil toplum kuruluşlarının tarım sektörünü kalkındırıcı ve tarımsal nüfusu azaltıcı proje üretimine teşvik edilmesi gerekmektedir.

Tarımsal nüfusun azalmasına neden olabilecek bir diğer faktör, kırsal alanlarda eğitim faaliyetlerinin yaygınlaştırılmasıdır. Eğitim olanaklarının geliştirilmesi ile gelecekte bu sektöre ilave olacak nüfusun diğer sektörle kaydırılması mümkün hale gelebilecektir.

Tarım kesiminde var olan nüfusu azaltmaya yönelik politikalar, yukarıda da görüldüğü gibi, uzun bir süre gerektirmektedir. Bunun yanında, uygulanacak politikaların sadece tarım sektörü ile ilişkili olmaması, bu alanda yapılacak reformların zorlu olması anlamına gelirken, müzakere sürecini hızla geçmek ve gerekli dönüşümleri bir an önce yapmak isteyen bir ülke için sözü geçen uygulamaların öncelikli olarak yapılması Türkiye'nin yararına olacaktır.

4. 1. 4 Tarımsal Verimliliğin Artırılması

Tarımsal verimlilik açısından AB ülkelerinden çok geride olan Türkiye için öncelikle yapılması gerekenler tarımsal mekanizasyonun artırılması, sulama olanaklarının geliştirilmesi ve çiftçiler için üretim teknolojilerinin gelişimini yakından takip edecek bir bilgilendirme sisteminin kurulmasıdır. Bunun yanında, arazi parçalanmasının önlenerek arazi ölçeğinin artırılması daha düşük maliyetle ürün

alınmasını mümkün kılacaktır. Verimliliği artırmaya yönelik politikalar birim alandan daha fazla ürün elde etmeye olanak sağlayacağından, bu durum çiftçilerin gelirlerinde artışa yol açarak ve böylece çiftçilerin destekleme ödemeleri aracılığıyla bağlı olduğu devletin üzerindeki yük hafifleyecektir.

Görüldüğü üzere, tarımsal verimliliğin artırılmasına yönelik olarak yapılacak çalışmalar daha önceki başlıklar altında incelediğimiz Türk tarımına ait sorunların çözülmesinden geçmektedir. Bu bakımdan öncelikli yapılması gereken, var olan diğer problemleri azaltmaya yönelik politikalar izlemektir.

Tarımsal verimliliğin Türkiye’de neden düşük olduğunu göstermek açısından gübreleme ve tarımsal mekanizasyon olanaklarının diğer ülkeler ile karşılaştırılması yararlı olacaktır. Örneğin 2003 yılında her 1000 hektara düşen traktör sayısı Almanya’da 80, Yunanistan’da 95, Polonya’da 109, İtalya’da 211 iken Türkiye’de 43’tür. Fakat şunu da belirtmek gerekir ki bu oran ABD, Romanya ve Bulgaristan’da Türkiye’ye göre düşük seviyededir. ABD’de 1000 hektara düşen traktör sayısı 27, Romanya’da 18 ve Bulgaristan’da 10’dur (FAO, 2006). Bu bakımdan, kısa vadede tarımsal verimliliği artırabilmenin yolu, tarım sektöründe mekanizasyon ve gübreleme imkânlarının mümkün olduğunca geliştirilerek, sulama olanaklarının artırılmasından geçmektedir. Tarımda verimliliği artırabilmenin bir başka yolu da, sulama şeklinin değiştirilmesidir. Bu nedenle sulama olanaklarının artırılması kadar, *salma sulama* yönteminden *damlı sulama* yöntemine geçilmesi de büyük önem arz etmektedir.

4. 1. 5 Tarım Sektöründe Rekabet Edebilirliğin Sağlanması

AB’nin nihai hedefi olan ortak pazar kurma çabası tarım ürünlerini de kapsamaktadır. Fakat kısa dönemde henüz hazır olmayan ülkeler için bunun sonuçları ağır olacağından Birlik bunu aşamalı olarak gerçekleştirmek istemektedir. Örneğin başlangıçta uygulanan fiyat desteklerinden gelir desteklerine geçilmesi ve şimdi de kırsal kalkınma desteklerine önem verilmeye başlanması bunun göstergeleridir. Bu kapsamda ileriki dönemlerde AB ve Türk çiftçisini daha rekabetçi piyasa şartları beklemektedir. Başka bir anlamda, AB’ye son dönemde üye olan ve daha önceden üye olmuş ülkelerin tarım sektörlerini OTP’ye uydurmak için AB ile yürüttükleri ilişkiler bundan sonraki dönemde, yani Türkiye’nin üyelik müzakerelerini yürüteceği ve belki de üye olacağı dönemde aynı olmayacaktır.

Gelecekte karşılaşılabilecek sorunların bugünden daha ağır olacağı öngörülmekte iken, Türkiye'nin yapay fiyat desteklerini bir an önce tamamıyla sıfırlaması, diğer destekleme ödemelerinin ise aşamalı olarak azaltılması gerekmektedir. Zira rekabete hazır bir sektör ancak yapay desteklerin kaldırılması ile sağlanabilir. AB'ye üyelik süreci dışında DTÖ'nün de bu yönde kararlar alıp, üye ülkelere gerekli adımları atmak için telkinlerde bulunması, hazır olmayan bir Türkiye'yi çok zor durumda bırakacaktır.

Tarım sektörünü rekabet edebilirliğe hazırlamanın yollarından birisi, çiftçileri kaliteli ve dünya standartlarında ürün yetiştirmeye teşvik etmektir. Bunun için öncelikle yurt içinde tarımsal ürünlerin kalite sınıflandırmasının ve standardizasyonunun yapılması gerekmektedir. Tarımsal ürünlerin kalite sınıflandırmasının yapılması ve belli standartlara göre üretilmesi gıda endüstrisinde, aynı zamanda, işlem ve fiyat etkinliğinin sağlanmasına katkıda bulunacaktır. Böyle bir sistemin kurulması, alıcı ve satıcılar için araştırma ve işlem maliyetlerini düşürücü etki yaratarak daha etkin bir fiyat mekanizmasının uygulanmasını teşvik etmenin yanı sıra, tüketici taleplerindeki değişimle birlikte üreticilerin hangi ürünü ne şekilde üretmesi gerektiği yönünde piyasa sinyallerinin oluşmasına yardımcı olacaktır (Kohls ve diğerleri, 2002). Bununla beraber, uluslararası ticarete sertifikalı ürün uygulaması gibi yeni tür korumacılık önlemleri uygulanması, kalite ve sağlık açısından belli bir standardın sağlanmasını denetleyici kurumların oluşturulmasını gerekli kılmaktadır.

Yabancı üreticilerle rekabet edebilmenin yollarından biri, tarımsal ürünleri belli bir standarda kavuşturarak kaliteyi artırmak olduğu gibi, dış pazarlara erişim olanağının artırılarak gelir yaratma potansiyelinin de yükseltilmesidir. Türkiye, dış pazar oluşturma bakımından jeostratejik bir öneme sahip olduğu kadar bölgesinde yaşanan istikrar bozucu gelişmeler nedeniyle bu avantajı zora sokulmaktadır. Türkiye'nin üç tarafının denizlerle çevrili olmasından dolayı ürünleri dünyanın herhangi bir bölgesine taşınması, denizlerle bağlantısı olmayan Polonya, Avusturya, Çek Cumhuriyeti ve Macaristan gibi ülkelere göre çok kolaydır (Hamar, 2006).

Görüldüğü üzere, tarım sektöründe rekabeti artırma konusunda öncelikli görev, devlete düşmektedir. Gerek pazar yaratma kapasitesinin artırılması, gerekse de tarımsal ürünlerin belli bir kalite ve standarda kavuşturulması bu amaçla yapılması gereken öncelikli uğraş alanıdır. Bunun yanında, koruma duvarlarının tedrici olarak azaltılması

her ne kadar kısa dönemde üreticilerin aleyhine olsa da, uzun dönemde, bu alanın rekabete açılmasının bir sonucu olarak, üreticilerin lehine bir gelişme olacaktır.

4.1.6 Organik Tarımın Teşvik Edilmesi

Ekolojik dengeyi korumaya, tarımın çevre üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmaya, üreticinin sosyo-ekonomik düzeyini artırmaya yönelik olarak ve dünyadaki gelişmeler paralelinde ülkemizde de organik tarım üretimi giderek önem kazanmaktadır. 1980'li yılların ortasında ihracata yönelik olarak 8 ürünle başlayan organik tarım üretimi, 2005 yılında 205 ürüne ulaşmıştır. 2005, 2006 ve 2007 yılı verilerine göre, Türkiye'de organik tarım yapılan alan yaklaşık 204 bin hektar düzeyinde olup, bu rakamın toplam tarım alanına oranı %0,8'dir. 2008 yılı için bu oran yine %0,8 olarak tahmin edilmektedir (DPT, 2007; 2008).

AB-15'te ise 2002 yılı için organik tarım yapılan alanın (4,8 milyon hektar) toplam tarım alanına oranı %3,8'dir. Bu alanın 1998'de %1,8 olduğu göz önünde tutulursa, dört yıllık dönemde organik tarım için ayrılan alan yaklaşık olarak %112 artmıştır (EEA, 2005). AB ülkeleri içinde organik tarımı en yoğun şekilde yapan ülke %9,5 ile Avusturya, %7 ile İtalya, İsveç ve Finlandiya'dır. Organik tarıma Türkiye'den daha az toprak ayıran ülkeler ise Polonya, Kıbrıs ve İrlanda'dır (EC, 2006).

Gelecek yıllar içinde organik ürünlere yönelik talebin önemli ölçüde artacağı beklenirken, organik tarıma Türkiye'nin AB-15'ten yaklaşık 5 kat daha az toprak ayırması Türkiye için bir dezavantaj teşkil etmektedir. Bu nedenle çiftçilerin bu alana yönlendirilmesi, hem dünya ile yarışabilmeleri açısından hem de gelir portföylerini çeşitlendirmeleri açısından önemlidir. Geleceğe yönelik olarak, kimyevi madde bulaşmamış toprakların korunması ve bu alanların organik tarıma ayrılması, daha önce bahsedilen çapraz uyum kurallarına uyularak AB'den fon temin edilmesine olanak sağlaması yönüyle de, ayrıca önem taşımaktadır.

4.1.7 Tarımsal İşletmelere Performans Analizi Uygulamasının Yerleştirilmesi

İşletmelerin gelecek ile ilgili öngörülerinin şekillenmesinde finansal tabloların önemi büyüktür. Özellikle sağlıklı karar alma, planlama ve denetim işlevlerinin etkin biçimde yürütülebilmesi, düzenli aralıklarla finansal analiz yapılmasını gerekli kılmaktadır. Bu nedenle finansal performansın ölçülmesi ve analizi işletme

yöneticilerinin en önemli sorumlulukları arasında yer almaktadır. Bu sorumluluğun başarılı bir şekilde yerine getirilebilmesi için ise işletmenin performansını doğru şekilde yansıtabilecek verilerin neler olduğu, bunların nasıl toplanabileceği ve toplanan verilerin nasıl değerlendirilmesi gerektiğinin bilinmesi gerekmektedir (Acar, 2003).

Rekabet düzeyinin her geçen gün arttığı bir dünyada finansal tablo analizlerinin önemi daha da ön plana çıkmaktadır. Gelecekte, özellikle rekabetin önündeki engellerin yok edilmeye çalışıldığı tarım sektöründe, ayakta kalabilmenin yolu, doğru ve güvenilir verilere dayalı bilgilerden ve büyüme stratejilerinden geçecektir. Bünyesinde 3 milyondan fazla tarımsal işletme barındıran Türkiye için bu konunun önemi daha da artmaktadır.

İşletmelerin finansal ve reel performansını sağlıklı bir şekilde ortaya koyabilmek için işletmelerin varlıkları ve yükümlülüklerindeki gelişmeleri izlemeyi mümkün kılan muhasebe kayıtlarına ve performans analizlerine ihtiyaç vardır. Gerek işletme sahibinin gerekse üçüncü kişilerin işletme üzerindeki değerlendirmeleri finansal tablolara dayandığından, bu gibi bilgilerin tarımsal işletme sahipleri tarafından düzenli tutulması büyük önem taşımaktadır. Bu sayede işletme, nakit durumu, borç alacak durumu ve öz kaynaklarının yeterliliği durumu gibi konularda bilgi sahibi olacak ve faaliyetlerine buna göre yön verecektir.

Bu ve benzeri bilgilerin ortaya konması tarımsal işletmelerin durumlarını daha net görmelerine yardım edecektir. Diğer işletmelere kıyasla ne durumda olduğunun bilinmesi, güçlü ve zayıf yönlerinin tespit edilerek güçlü noktaların daha da geliştirilmesi, zayıf noktaların ise giderilmesi finansal analizler yapılarak büyük ölçüde geliştirilebilir. Bunun yanında, finansal analizlerin yapılarak performans düzeyinin gösterilmesi, çiftçilerin finansal kurumlardan daha kolay kredi temin etmesine yardımcı olarak, fon yetersizliğinden kaynaklanan sıkıntıların (tarımsal mekanizasyon gibi) azalmasına olanak verecektir.

4.1.8 Sulama Olanaklarının Artırılması

Tarımsal verimliliği artırmanın en kestirme ve en sağlıklı olan yolu sulama olanaklarının artırılmasıdır. Bu kapsamda atıl olarak bulunan su havzalarının tarım odaklı üretim için kullanılması, öncelikle büyümeyi, ikinci olarak tüketici ve üretici refahını artırmayı hedeflemesinden dolayı (Akder ve diğerleri, 1999) büyük önem

taşımaktadır. Sulama olanaklarının artırılmasına yönelik yapılacak çalışmalar yüksek maliyetler gerektirdiğinden, bu konuda üstlenebileceği rol büyüktür. Maliyeti yüksek olan projelerin uygulanması aşamasında ise fayda maliyet analizi çok dikkatli yapılmalı ve sulama sonucu birim alandan en fazla çıktıyı vermesi beklenen alanlara sulama imkânlarının öncelikli olarak götürülmesi gerekmektedir.

4. 1. 9 Tarımsal Sanayilere Yatırımların Artırılması

Tarımsal ürünlerin işlenmesi en az işlemeden önceki süreç kadar önemlidir. Bu sayede ortaya çıkan iş olanakları hem ekonomide üretkenliğin artırılması hem de istihdamın artırılmasına olanak sağlayacaktır. Özellikle, tarımsal politikaların tarımsal istihdamı azaltmaya yönelik uygulandığını düşünürsek, istihdam kapasitesinin diğer sektörlerde artırılması büyük bir önem taşımaktadır. Diğer yandan tarımsal ürünlerin yurt içinde işlenmesi, dışarıdaki gelişmelerden en az düzeyde etkilenecek bir gıda piyasasının oluşmasına neden olacaktır. Yapılacak yatırımların, sadece tarımsal ürünler üzerine değil, gübre ve tarımsal araçlar gibi alanlar üzerine çalışan sektörlerle de yapılması veya yapılmasına teşvik edilmesi, istihdam yaratıcı bir başka unsurdur (Acar, 2006b).

Yatırım artışı büyük ölçüde ekonomideki istikrara bağlı olmakla birlikte, kamunun bu alana yönelik yapacağı yatırımlar iktisadi koşullardan kısmen bağımsızdır. Bu sebeple devletin üzerine düşen yükün hafifletilmesi adına, bir yandan özel sektörü teşvik edici, diğer yandan ekonominin sağlam temellere dayandırılmasına yönelik adımları atması gerekmektedir. Kamunun girişimci olarak yer alacağı durumlarda ise yatırımların popülizmden uzak ve rasyonel bir şekilde yapılması gerekmektedir.

Türkiye’de ulaşım olanaklarının son derece yerinde olması ve tarımsal sanayi oluşturulmasına yönelik büyük bir potansiyelin var olması Türkiye için büyük bir avantajdır. Bu avantajın en iyi şekilde kullanılması ise ancak doğru politikalar uygulanması ile mümkün olabilmektedir. Gelecekte, tarımsal nüfusun azalmasından kaynaklanacak işgücü fazlasının emilmesinin tek yolunun bu alana yönelik doğru politikalar uygulanmasının olduğu açıktır.

4. 1. 10 Tarım Sektörüne Yönelik Finansal Piyasaların Geliştirilmesi

Ülkemizde, doğal, ekonomik, sosyal ve politik risklerle karşı karşıya bulunan tarım sektörünün finansal piyasalar aracılığı ile korunmasından yeterince yararlanamadığı bir gerçektir. 2005 yılında İzmir’de açılan Vadeli İşlemler Borsası bu yönde atılmış güzel bir adım olsa da, üreticiyi oluşacak çeşitli risklerden asıl koruyacak unsur, tarımsal sigortalardır.

Sert hava koşulları, iklim değişiklikleri, tarım ürünlerinin ve çiftlik hayvanlarının telef olması ve giderek yükselen kalite standartları, karşı karşıya kalınan tarımsal risklerden bazılarıdır. Karşılaşılan bu riskleri yok edebilmek için Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planında tarımsal sigorta sisteminin oluşturulması öngörülmüş ve 2006 yılında Tarım Ürünleri Sigortaları Sistemine geçilmiştir. Üreticiyi ve üretim düzeyini risklere karşı korumak amacıyla uygulanan bu sistemde, 2006 yılında çiftçilere bütçeden TL2 milyon ödenirken 2008 yılı programında TL55 milyon ödeme yapılması beklenmektedir (DPT, 2008). Kısa sürede büyük bir artış gösteren sigortalama yönteminin, gerek finansal piyasaların derinleşmesi, gerekse çiftçilerin gelirlerindeki değişmelerin telafi edilmesi açısından daha da artış göstermesi çiftçilerin yararına olacaktır.

Ülkemizde zirai sigortalar isteğe bağlı olup; devlet, sigorta primlerinin ödenmesine katkıda bulunmakta ve vergi muafiyeti gibi birtakım avantajlar sunmaktadır. AB’de ise tarımsal sigortacılık alanında belli bir standarda erişilememiş olmakla birlikte, bu alana yönelik çalışmalar devam etmektedir. Tarımsal sigorta uygulaması devletler bazında incelendiğinde, İtalya, Fransa, Avusturya ve Almanya’da özel nitelikli sigorta uygulaması yapıldığı göze çarpmaktadır. Bu ülkeleri birbirlerinden ayıran özellik Almanya’nın çiftçilerine prim sübvansiyonu vermemesi, İtalya’nın ise büyük ölçüde prim sübvansiyonu vermesi şeklindedir. İspanya ve Portekiz’de tarımsal sigorta sistemi kamu-özel ortaklığına dayandırılırken, Yunanistan’da sistemde tamamen kamu hâkimiyeti mevcut olmakla birlikte, bu ülkelerde de prim sübvansiyonu³³ uygulaması uygulanmaktadır (Kubilay, 2004).

³³ DTÖ, tarım konusunda Uruguay Turu Müzakere Anlaşması bünyesinde, sigorta sübvansiyonlarını ve afet yardımlarını, belirli koşullar altında, yeşil kutu kapsamında değerlendirmiş ve indirim taahhütlerinden muaf tutmuştur (Kubilay, 2004).

4.2 Türk Tarım Sektörünün Avantajları

Tarım sektöründe var olan sorunları çözenin en iyi yolu, sektörün avantajlarını kullanarak, durumu müzakere sürecinde Türkiye'nin lehine çevirmekten geçmektedir. Bu kapsamda, sadece mevcut bulunan problemler göz önünde tutularak çözüm önerileri geliştirilmemeli, sektörün avantajları da dikkate alınmalıdır. Tarım sektöründe avantaj olarak niteliğini koruyan unsurların korunarak geliştirilmesi diğer çözüm önerilerine kıyasla, gerekli olan dönüşümlerin daha az maliyetle sağlanabilmesi açısından önemlidir. Örneğin, Türkiye'de kimyasal gübre kullanımının az olması organik tarım yapmak için bir avantajdır. Türk tarımı için avantaj oluşturabilecek diğer hususlar şu şekilde sıralanabilir (Işık, 2005):

- Türkler için çiftçilik ve üreticilik geleneksel bir yaşam biçimidir. Bu yüzden faaliyetin devamlılığında bir sorun yoktur.
- Tarımsal üretimin tamamına yakını çevreye uygundur, diğer dünya ülkelerine göre kimyasal madde kullanımı az ve organik sayılabilecek yapıdadır.
- Tarımsal alan verimliliği ve hayvan başına verim hızla artış göstermektedir.
- Dış pazar organizasyonu dinamik, dünya standartları donanımlı ve hızla gelişen bir yapıdadır.
- Türkiye, bir yılda dört mevsimin birden yaşandığı ve mikro klima bölgelerinin oldukça fazla olduğu nadir ülkelerden birisidir. Ürün çeşitliliği oldukça fazladır.
- Türkiye tarım ve işlenmemiş tarım ürünleri pazarlamasında Ortadoğu, Balkanlar ve Türk Cumhuriyetleri için bir köprü konumundadır. Dünyadaki önemli tüketim bölgelerinden birisinin ortasında yer almaktadır.

Özellikle müzakere sürecinde Türkiye'nin süreci daha rahatlıkla yürütmesine neden olacak bu ve benzeri avantajlar doğru şekilde kullanıldığında üyelik süreci çok daha sorunsuz bir şekilde sonlanacaktır. Tarım sektöründeki sorunlara çözümler üretilirken mevcut avantajların doğru şekilde okunması ve politikaların bu kapsamda hazırlanması Türkiye için doğru bir strateji olacaktır.

4.3 AB ile Müzakere Süreci ve OTP'ye Uyum Çalışmaları

AB ile tarımla ilgili yürütülecek müzakereler esas itibariyle üç ana fasılda toplanmaktadır. Bunlar, 1) tarım ve kırsal kalkınma, 2) gıda güvenliği, veterinerlik ve bitki sağlığı ve son olarak, 3) balıkçılıktır. Ana başlıklar bunlar olmakla birlikte tarım sektörü ile bağlantısı bulunan diğer başlıklarda da düzenleme yapılması kaçınılmaz görünmektedir. Bunlar, çevre, gümrük birliği ve hattâ istatistik faslı olarak ön plana çıkmaktadır. Her bir fasıl ile ilgili çıkarılması gereken çok sayıda kanun olduğu göz önünde bulundurulursa, sürecin pek de kolay olmayacağı anlaşılacaktır. Örneğin tarım ve kırsal kalkınma alanında sadece 2007–2008 yasama döneminde çıkarılmasında yarar görülen kanun sayısı yaklaşık elli adettir.³⁴

Daha önce de bahsedildiği üzere, 2003 yılında OTP'de yapılan reformlar ile AB tarımı, destekleme ödemelerini üretimden bağımsızlaştıran, kaliteyi artıran, çevreyi ve hayvan refahını koruyan bir şekle bürünmüştür. AB, 2009 yılında yapılması beklenen yeni reformlar ile de tarım sektörünü şekillendiren 35 ayrı AB Tüzüğü yerine 4 ayrı AB tüzüğü³⁵ getirerek mevzuatı azaltmayı ve sadeleştirmeyi planlamaktadır. Özellikle bu dönemde yapılacak reformlar, 2014 sonrası yeniden şekillenecek olan OTP'nin temellerini oluşturacaktır. Bütün bu değişikliklerin Türk ve dünya tarımını nasıl etkileyeceğinin çok iyi etüd edilmesi ve buna göre gerekli tedbirlerin bugünden alınması faydalı olacaktır. AB kendisi için yaptığı bütün bu değişiklikleri, DTÖ kurallarını ve DTÖ'de oluşan eğilimleri dikkate alarak yapmaktadır (Mermer, 2007). Türkiye de, tarım sektörüne zamanında yapmamış olduğu düzenlemeleri bir an önce yaparak, aradaki farkı mümkün olduğunca kapatmalıdır.

Tarım ve kırsal kalkınma alanında yapılması gerekli olan düzenlemelerde geç kalınmış olması, bundan sonraki dönemde dönüşümün hızlı bir şekilde yapılmasını teşvik edici bir rol oynasa da tarım sektörümüzdeki istihdamın yüksekliği ve düşük verimlilik gibi sorunlar hızlı dönüşümü engeller niteliktedir. Bu sebeple, AB ile yürütülecek müzakereler süresince gerekli olan dönüşümler için altyapının oluşturulması amacıyla uyum programı, kısa, orta ve uzun dönemde yapılması

³⁴ http://www.abgs.gov.tr/files/Mukteseabat_Uyum_Programi/11_TarimveKirsalKalkinma.pdf (13.02.2008).

³⁵ Bu tüzükler, doğrudan ödemeler, kırsal kalkınma, OTP'nin finansmanı ve tek ödeme planı şeklinde ayrılmıştır.

gerekenler olmak üzere üç bölüme ayrılmıştır. Bunun haricinde, tarım ve kırsal kalkınma faslında yapılması öngörülen düzenlemeler, yatay konulara ilişkin düzenlemelere uyum, veterinerlik mevzuatına uyum, bitki sağlığı mevzuatına uyum ve gerekli kurumsal kapasitenin oluşturulması, ulusal kırsal kalkınma ve ormancılık stratejilerinin oluşturulması, gıda güvenliği ve kontrolü, ortak piyasa düzenlerinin kurulması ve tarım piyasalarının etkin biçimde izlenmesine yönelik yasal dayanak, idari yapılar ve uygulama mekanizmalarının oluşturulması şeklinde altı alt başlığa ayrılmıştır.

4. 3. 1 Yatay Konulara İlişkin Düzenlemelere Uyum

2003 yılı KOB'da Türkiye'nin, "Entegre İdare ve Kontrol Sisteminin kilit unsurlarından biri olan hayvan kimlik sistemini tamamlaması ve arazi-parseli tanımlama sistemi gibi diğer unsurlar için hazırlık çalışmalarına başlaması" kısa vadeli; "Entegre İdare ve Kontrol Sistemini (IACS) oluşturması" da orta vadeli öncelikler arasında belirtilmiştir. Bu kapsamda AB'deki IACS benzeri bir sistemin oluşturulması amaçlanmış ve 2001 yılında başlatılan Çiftçilere Doğrudan Gelir Desteği - Arazi ve Çiftçi Kayıt Sistemi Projesi kapsamında, değişik kararname ve tebliğler ile çiftçilere doğrudan gelir desteği uygulamasına başlanmıştır. Bir önceki bölümde bahsedilen DGD'ye yönelik eleştiriler ise AB'deki IACS uygulamalarından ayrılan noktalar olmakla beraber, sistemin AB ile uyumlaştırılması kaçınılmazdır. IACS'nin bir diğer unsuru olan hayvan kimlik sisteminin kurulması büyükbaş hayvanlar için büyük ölçüde tamamlanmış, fakat küçükbaş hayvanlar için henüz tamamlanamamıştır.

Orta vadede geliştirilmesi öngörülen bir diğer konu Çiftlik Muhasebe Veri Ağı sistemi ile piyasaların etkili gözetimi ve ortak piyasa düzenlerinin oluşturulmasına ilişkin yasal esasların, idari yapıların ve uygulama mekanizmalarının benimsenmesidir. Bu konuda yapılan çalışmalarda sistemin uygulanması için gerekli altyapının bulunduğu, fakat ulusal bazda uygulamanın ciddi bir kaynak gerektirdiği belirtilmiştir.

4. 3. 2 Kırsal Kalkınma Stratejilerinin Oluşturulması

Müzakere süresince reform yapılması öngörülen bir diğer konu, geniş kapsamlı bir kırsal kalkınma stratejisinin oluşturulmasıdır. Ulusal Program'da bu stratejinin oluşturulması kısa vadeli öncelikler arasında iken, AB kırsal kalkınma politikası

stratejisinin uygulanması için gereken idari yapıların oluşturulması orta vadeli öncelik olarak değerlendirilmiştir.

Türkiye'nin, Tarım ve Kırsal Kalkınma Özel Programı gibi kırsal alanlara yönelik sağlanan fonlardan yararlanabilmesi için bu konuyu öncelikle gündemine alması gerekir. Nitekim ikinci ve üçüncü bölümde de bahsedildiği gibi AB, kırsal bölgelerin kalkınmasına yönelik çalışmalara ağırlık verme eğilimindedir. Bunun en somut göstergesi ise AB bütçesi içerisinde kırsal kalkınma alanında gerek nitelik, gerekse nicelik açısından yapılan değişikliklerdir. Örneğin, bütçe içerisinde OTP harcamalarının finansmanı için kullanılan kalem ikiye ayrılarak kırsal kalkınma için Avrupa Kırsal Kalkınma Fonu oluşturulmuştur. Daha önceki bölümlerde de bahsedildiği üzere, kırsal kalkınmaya yönelik bütçeden ayrılan payın artış göstermesi yine kırsal kalkınma politikalarına verilen önemin arttığını göstermektedir.

4.3.3 Ortak Piyasa Düzenlerinin Kurulması ve Tarım Piyasalarının Etkin Biçimde İzlenmesine Yönelik Yasal Dayanak, İdari Yapılar ve Uygulama Mekanizmalarının Oluşturulması

Katılım Ortaklığı Belgesinde, Ortak Piyasa Düzenlerinin kurulmasına ve tarım piyasalarının etkin biçimde izlenmesine yönelik yasal dayanak, idari yapılar ve uygulama mekanizmalarının oluşturulması orta vadeli öncelikler arasında gösterilmiştir. Bu kapsamda, ilk olarak mevzuatların karşılıklı incelenmesi ve bu inceleme sonucunda AB Ortak Tarım Politikası kapsamında tarımsal ürünler ve üreticiler için geliştirilen bütün yardım ve destek mekanizmalarına yönelik yasal dayanağı oluşturmak üzere Ortak Piyasa Düzeni Çerçeve Kanununun benimsenmesi ve idari yapıların bu çerçevede oluşturulması kararlaştırılmıştır.

Yapılacak düzenlemelerin öncelikle Türkiye açısından önem arz eden ürün gruplarına yönelik yapılması ve kurumsal düzenlemelere ağırlık verilmesi Ulusal Program'da yer almıştır. Düzenleme yapılması öngörülen bir başka konu ise üreticilerin örgütlenmesine olanak tanımak amacıyla, bütün üreticileri içine alacak biçimde Tarımsal Üretici Birlikleri oluşturulması konusudur.

Ulusal Program dahilinde ele alınmış diğer başlıklar veterinerlik mevzuatına uyum, bitki sağlığı mevzuatına uyum ve gıda güvenliği konularında yoğunlaşmaktadır. Türkiye'nin üzerine düşen yükümlülükleri yapmasını belli bir programa bağladığı

Ulusal Program’da hangi alanlarda ne gibi değişiklikler yapılacağı öncelik sırasına göre düzenlenmiştir. Bu kapsamda, müzakere sürecinde sıkıntı yaşanmaması adına Ulusal Program’a sadık kalınarak gerekli düzenlemeler bir an önce yapılmalı ve sorunlar giderilmelidir.

4.4 Tarım Alanında Müzakereleri Hızlandırabilmenin Yolları

Türkiye’yi müzakere sürecinde en çok zorlayacak başlık şüphesiz tarım ve kırsal kalkınma faslıdır. Şu ana kadar ne tarımsal istihdam, ne desteklemeler ne de verimlilik konusunda AB standartları sağlanabilmiştir. Bunun yanında arazilerin çok parçalı ve küçük olması ve sektörün rekabet edebilirliğe sahip olmaması AB standartlarını sağlayamadığımız bir başka konudur. Tarım sektörü genel olarak düşünüldüğünde ise sözü geçen sorunların giderilmesi uzun zaman alacaktır. Bu sebeple Türkiye, bu başlık altında var olan problemlerin, mümkün olduğunca kısa süre içerisinde, nasıl giderileceğini iyi düşünmek zorundadır.

Bu konuda yapılacak çalışmaların başında Türkiye’nin tarımsal kapasitesini tam anlamıyla yansıtacak bir veri tabanı oluşturulması gelmektedir. Diğer bir konu ise üyelik müzakereleri boyunca yapılacak çalışmaların fayda - maliyet hesaplarının yapılmasıdır. Bu alana yönelik teknik bilgisi yüksek elemanların süreci yönetmesi ise müzakereleri hızlandırıcı bir başka faktördür.

4.4.1 Tarım Sektörüne Yönelik Kapsamlı Bir Veritabanı Oluşturulması

Kapsamlı bir istatistikî bilgi ağının olmaması, doğru politika uygulanamaması anlamına gelmektedir. Doğru politikaların uygulanamamasının ise Türkiye için vakit kaybindan başka bir anlamı yoktur. Hem sorunlara doğru teşhisler koyup hem de doğru çözüm yöntemleri geliştirerek müzakere sürecinin hızlandırılması ancak, tarım sektörünü kapsayıcı ve doğru bir veri tabanının kurulmasına bağlıdır.

AB’nin, tarımsal istatistikleri Türkiye ile uyumlaştırma kapsamında Türkiye’den birtakım istekleri bulunmaktadır. Örneğin, tarımsal sayımların her on yılda bir, çiftlik yapısı araştırmalarının üç yılda bir, çiftlik hayvanları araştırmasının yılda iki kez, ürün araştırmalarının her yıl ve tarımsal ürünlerin fiyat araştırmalarının yılda dört kez yapılması AB’nin bu alana yönelik yapılmasını istedikleri değişikliklerdir (Selenius, 2006). Bu amaçla TÜİK gerekli uyum çalışmalarını başarı ile yürütüyor olsa da,

çalışmalar sadece verilerin hangi zamanlarda toplanacağı ile sınırlı kalmamakta istatistiksel kavramlar ve veri üretme metodolojilerini de kapsamaktadır.

Tarımsal verilerin toplanması konusunda yetkili kurum sadece TÜİK olmamakta verinin niteliğine göre çeşitli kurumlar da birtakım verileri toplayabilmektedir. Örneğin, tarımsal sigorta konusunda yetkili kurum Hazine Müsteşarlığı, destekleme ödemelerinin miktarı konusunda Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı yetkilidir. Tek bir konuda yetkili kurumun çok fazla olması sorunlar yaratacağından ve bazı verilerin başka bir kurum bünyesinde tutulması rasyonel olmayacağından bu kurumlar arasında eşgüdüm kurularak istatistikî anlamda çıkacak karışıklıklar en aza indirilmelidir. Bu şekilde yapılacak bir çalışma bilgiye kolay erişimi sağlayacağından ve veriler arasında tutarsızlıklar en aza indirileceğinden tarım sektörüne yönelik yapılacak akademik ve idari çalışmalar miktar ve kalite itibari ile artış gösterecektir.

4.4.2 Tarım Sektörüne Yönelik Değerlendirme Çalışmalarının Desteklenmesi

Yapılacak çalışmalar ile Türkiye'nin hangi alanlarda avantaj sahibi olduğunun ve hangi alanların uyum sürecinde dezavantaj yaratabileceğinin belirlenmesi, Türkiye için planlı bir geçiş süreci yaşatarak bu süreç boyunca oluşacak maliyetlerin mümkün olduğunca aşağı çekilmesine yardım edeceği gibi, müzakere sürecini hızlandıracaktır. Bu kapsamda yapılacak çalışmalara destek verilmesi büyük önem taşımaktadır.

Bu çalışmalar mikro düzeyde yapılabileceği gibi, makro düzeyde de yapılabilmektedir. Mikro düzeyde, üyelik sürecinde hangi ürünlerin üretilmesinin Türkiye için bir avantaj yaratmayacağı hangi ürünlerin üretilmesinin Türkiye için ek bir değer yaratacağı konusu önem taşımakla beraber, muhtemel bir üyelik durumunda Türkiye'nin AB ile tarımsal ticaretinin nasıl etkileneceği veya AB bütçesine nasıl bir yük getireceğinin öngörüler dahilinde göz önünde bulundurulması, geleceği önceden görebilmek adına önemlidir. Örneğin, yapılan bir çalışmada Türkiye'nin AB ile tarımsal entegrasyona girmesi durumunda AB bütçesi üzerine çok da büyük bir yük yüklemeyeceği, kısmi bir tarımsal bütünleşmeye gidildiği takdirde bunun önemli bir refah artışı yaratmayacağı fakat tam entegrasyon durumunda ise hem AB-15 hem de Türkiye için büyük bir refah kazancı yaşanacağı gösterilmiştir (Acar, 2008).

Müzakereler sırasında istenecek istisna, derogasyon veya geçiş dönemi talepleri gelişigüzel değerlendirmelerin ötesine geçerek, belli bir sistematiği, şeffaf veri kaynakları ve metodolojileri olan hesap - kitaba dayalı değerlendirmeler olmak zorundadır. Müzakerelerde AB tarafını temsil edecek heyetin karşısına, hangi üründe, neden ve ne kadar süreyle bir geçiş dönemi istendiği, uyum için nasıl bir maliyete katlanmak gerekeceği, AB kaynaklarından bunun ne kadarının finanse edilmesinin isteneceği konusunda, bilimsel inceleme ve analizlere dayalı tutarlı argümanlarla çıkılmalıdır. Bunun için de, hem resmin tamamına bir bütün olarak bakan hesaplanabilir genel denge analizi çalışmalarına, hem de tek tek belirli sektörlerin durumuna bakacak kısmi denge analizlerine ihtiyaç vardır (Acar, 2006b).

4. 4. 3 Müzakerelerde Teknik Olarak Yetkin Personelin Görevlendirilmesi

Müzakerelerin etkin ve sıkıntısız bir şekilde yürütülmesi açısından işinde iyi olan personele büyük ihtiyaç vardır. Bu konuda iyi bir hazırlık yapabilmek için de ürün bazında, sektör bazında konusunun uzmanı, yapısal uyum sorunlarına aşına, uzmanlık bilgisine sahip kişilerden oluşan ekiplerin şimdiden hızlı bir şekilde çalışmaları son derece önemlidir. Bunun için üniversiteler, meslek kuruluşları, yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşlarının yardımıyla kapsamlı bir tarama yapılarak, müzakere sürecinde yapılacak çalışmalara katkıda bulunabilecek kişiler tespit edilmeli, aralarında işbölümü yapılarak koordineli biçimde çalışmaları sağlanmalıdır (Acar, 2006b).

Müzakere sürecinin sorunsuz ve bir an önce sonlandırılması adına yapılabilecek bir diğer çalışma müzakere sürecinin hangi aşamada başlaması gerektiği ile ilgilidir. Zira tarım alanındaki müzakerelere erken başlamak avantaj olabileceği gibi dezavantaj da olabilir. Erken başlamanın avantajı, sorunları zamana yayarak planlı bir şekilde çözmek olabilirken dezavantajı, bu kadar zorlu bir alanın ilerleyen dönemlerde sıkıntı yaratmasına paralel olarak süreci olumsuz etkilemesidir. Erken başlamanın alternatifi olan geç başlamada ise avantaj olarak, müzakereler başlayıncaya kadar, tarım sektöründe mevcut sorunları çözmek için belli bir sürenin var olacak olması görülmelidir. Müzakerelere geç başlamanın dezavantajı, müzakerelere kadar geçecek süre içerisinde gerekli olan dönüşümlerin yapılması adına çaba sarf edilmemesi gösterilebilir (Acar, 2006b). Burada politika yapıcıların görmesi gereken, hangi alternatifi seçeceklerinden çok seçimleri sonucu karşılaştıkları maliyetlerdir. Bu

kapsamda müzakereler boyunca nasıl bir strateji izleneceği enine boyuna düşünölmeli ve bu yönde adımlar atılmalıdır.

Müzakere süresi boyunca kamu kurumları arasındaki koordinasyon ve iletişim önemli olduğu kadar kamu kurumlarının kamuoyu ile yapacağı iletişim de çok önemlidir. Müzakereler boyunca kamuoyunun sürece mümkün olduğunca dahil edilmesi ve süreç hakkında bilgilendirilmesi uyum aşamasının mümkün olduğunca sorunsuz atlatılmasına yardım edecektir. Özellikle tarımsal alanda faaliyet gösteren sivil toplum örgütleri, ziraat odaları ve çiftçilerin görüşleri dikkate alınmalı ve katılımcı bir süreç dahilinde gerekli düzenlemeler yapılmalıdır.

SONUÇ

Türk tarım sektörü Türkiye açısından hayati bir süreçten geçmektedir. Bu süreç zorluklarla dolu olup geleceğin ne yönde şekilleneceği açısından önemlidir. Diğer taraftan da AB ile müzakere süreci devam ettirilmektedir. AB'nin tarım sektörüne yönelik istekleri ise Türkiye'nin uygulamakta geç kaldığı politikalardan ibarettir. DTÖ'nün yürütmekte olduğu yeni tur müzakereler, yakın gelecekte DTÖ'den de Türkiye'yi ilgilendiren birtakım istekler geleceği yönünde beklentiler oluşturmaktadır.

DTÖ, AB ve içsel zorunluluklar sonucu, Türkiye'nin tarım alanında düzenlemeler yapması kaçınılmaz görünmektedir. Nitekim son yıllarda tarım sektöründe olumlu yönde gelişmeler gözlemlenmektedir. Fakat tarım sektörünün ekonomi içerisinde -özellikle AB'ye kıyasla- ağırlıklı bir paya sahip olması, bu alanda yapılacak çalışmaları yavaşlatır niteliktedir. Örneğin tarımsal istihdamın yüksekliği yapılacak reformlar ile bu kesimdeki nüfusun kısa sürede başka alanlara kaydırılmasını engellemektedir.

Dönüşüm çalışmalarının zor olduğu açık iken, sürecin yönetim şekli önem taşımaktadır. Bu kapsamda ilk olarak tarım sektöründeki sorunlar ortaya konmalı ve kapsamlı projeler devreye sokulmalıdır. Çözüm arayışlarının, öncelikle yoğunlaşması gereken alanlar ise şu şeklide sıralanabilir;

Tarımsal Nüfus: Uluslararası karşılaştırmalarda, gelişmişlik ölçütü olarak kabul edilen kriterlerden biri tarımsal nüfusun yoğunluğudur. Türkiye'de ise tarımsal nüfusun çok yüksek olduğu açıktır. Bu yüzden öncelikle bu nüfusu başka sektörlere aktarabilmenin yolları aranmalıdır. Bu alandaki nüfusun başka sektörlere aktarılması ise genel ekonomik gidişata bağlı olmakla birlikte özellikle tarımsal sanayinin geliştirilmesi ve teşvik edilmesi ile kırsal alanda eğitim imkânlarının artırılmasına endekslidir. Uluslararası karşılaştırmalarda, gelişmişlik kriteri olarak kullanılan tarımsal nüfus, bu bakımdan önemlidir.

Verimlilik: Türkiye'de tarımsal verimliliğin çok düşük olduğu açıktır. Tarımsal nüfusun azaltılması sürecinde tarımsal üretimde meydana gelecek düşüşü azaltabilmenin tek yolu, verimlilik düzeyini artırmaktır. Bu kapsamda öncelikli olan faktör sulama olanaklarının artırılmasıdır. Yine çiftçilere yönelik eğitim ve bilinçli tarım

yaptırma faaliyetlerinin düzenlenmesi tarımsal verimliliği artırabilmenin bir başka yoludur.

Tarımsal Arazilerin Parçalanması: Zaten çok parçalı olan tarımsal arazilerin daha da parçalanmasının önüne geçmek için ilgili kanunlarda düzenleme yapılarak bunun engellenmesi gerekmektedir. Bunun yanında mülkiyet haklarının tam anlamıyla korunması, tarım sektöründe karşılaşılan yapısal sorunların giderilmesi için çok önemli başka bir konudur.

Destekleme Politikaları: Kısa vadede destekleme ödemelerinin hızlı bir şekilde düşürülmesi beklenmemektedir. Destekleme ödemelerindeki azalma büyük ölçüde, tarımsal istihdamdaki düşüşe ve katma değeri yüksek ürün yetiştirilmesine bağlıdır. Öncelikli olarak yapılması gereken destekleme ödemelerinin niteliğindeki değişikliklerdir. Desteklerin üretim düzeyinden tamamen bağımsızlaştırılması ve kademeli olarak diğer destekleme biçimlerinin de, çiftçilik yapmayı teşvik etmeyecek şekilde azaltılması gerekmektedir.

Arazi Toplulaştırması: Tarımsal arazilerin genişletilerek ölçek büyüklüğünün artırılması verimliliğin artırılması açısından son derece önemlidir. Bu kapsamda gerekli düzenlemelerin bir an önce yapılarak toplulaştırma faaliyetlerine girişmek gerekmektedir.

Tarımsal işletmelerin teşvik edilmesi, sulama olanaklarının geliştirilmesi, tarımsal sigorta uygulaması gibi tarım sektörüne yönelik finansal piyasaların derinleştirilmesi, tarımsal işletmelerin finansal durumunu gösteren, performans analizine yönelik çalışmaların hızlandırılması AB'ye üyelik sürecinde Türkiye'nin daha hazır bir konuma gelmesine yardımcı olacaktır.

Diğer taraftan, kurumsal altyapı çalışmalarının bir an önce tamamlanması, yukarıda sayılan çözümlerin daha organize ve daha rasyonel bir şekilde çözülmesine olanak verecektir. Bu kapsamda kamudaki çok başlılığın ortadan kaldırılması, yetişmiş eleman ihtiyacının giderilmesi ve sivil toplum örgütleri ile ortak çözüm arayışlarına girilmesi büyük önem taşımaktadır.

Sözü geçen değişikliklerin yapılması, tarım sektöründe var olan diğer sorunların çözümlenmesine de yardımcı olacaktır. Örneğin destekleme ödemelerinin tedrici olarak

azaltılması tarım sektörünün rekabete açılmasına sebebiyet verecektir. Yine tarım kesiminde var olan atıl işgücünün diğer sektörlerde değerlendirilmesi ekonomik anlamda Türkiye için gelişme potansiyelinin artması anlamına gelecektir.

Sonuç olarak, Türkiye'nin tarım alanında yapması gereken birçok çalışma vardır. AB'ye üyelik süreci ile birlikte de dönüşüm çalışmaları zorunluluk haline gelmiştir. Bu kapsamda sürecin hızlandırılması adına, sektörün gündeme alınması ve reformların hızlandırılması Türkiye için büyük bir avantaj oluşturacaktır.

KAYNAKLAR

- Acar, Mustafa** (2008) *Turkey's Agricultural Integration with the EU: Quantifying the Implications*, <https://www.gtap.agecon.purdue.edu/resources/download/3252.pdf>, (03.04.2008).
- Acar, Mustafa** (2007) *AB'ye Üyelik Yolunda Türk Tarımı: Sorunlar, Zorluklar ve Fırsatlar*, 1. Baskı, İstanbul: Türkiye Genç İşadamları Derneği.
- Acar, Mustafa** (2006a) *Avrupa Birliği ve Türkiye Bir Ekonomik ve Siyasi Analiz*, 1. Baskı, Ankara: Orion Yayınevi.
- Acar, Mustafa** (2006b) *DTÖ ve AB Işığında Türk Tarımının Geleceği*, 1. Baskı, Ankara: Orion Yayınevi.
- Acar, Mustafa** (2005a) *Piyasa, Devlet ve Müdahale*, 1. Baskı, Ankara: Orion Yayınevi.
- Acar, Mustafa** (2005b) "Müzakere Sürecinde Türk Tarımı: Sorunlar Öneriler," *Demokrasi Platformu*, Yaz 2005, Sayı 3, ss. 25–40.
- Acar, Mustafa** (2003) "Tarımsal İşletmelerde Performans Analizi," *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı 20, (Ocak-Haziran 2003): ss. 21–37.
- Acar, Mustafa ve Demir, Ömer** (2002) *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, 3. Baskı, Ankara: Vadi Yayınları.
- Acar, Mustafa** (2001a) "Sihirli Anahtar Terminatöre Karşı: Avrupa Birliği Nedir, Ne Değildir?" *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, (Nisan 2001): ss. 109–124.
- Acar, Mustafa** (2001b) "Avrupa Birliği Üyeliği'ne Tepkiler: Türkiye'nin Daha İyi Bir Alternatifi Var mı?" *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2, (Ekim 2001): ss. 75–91.

- Akder, Halis** (2006) “Doha Gelişme Gündemi ve Türkiye,” *İktisat Dergisi*, (Eylül 2006): ss. 15–19.
- Akder, Halis** (2005) “Doha Gelişme Gündemi’nin Olası Etkileri ve Türkiye’nin Tutumu,” *Asomedy*, (Ekim 2005): ss. 28–32.
- Akder, Halis ve Çakmak, Erol H.** (1999) “Tarım Politikalarında Yeni Denge Arayışları ve Türkiye,” TÜSİAD, Yayın No. TÜSİAD-T/99–12/275.
- Altınalev, Deniz** (2004) “Dünyada Tarım Sektörüne Rekabet Avantajı Sağlayan Unsurlar ve Türkiye Karşılaştırması,” *Dış Ticaret*, DTM İhracatı Geliştirme Etüt Merkezi, ss. 1–8.
- Atamtürk, Burak** (2001) “Merkantilizm ve Fizyokrasi,” İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti (der.) *İktisat’ın Dama Taşları: Ekoller, Kavramlar, İz Birakanlar 1*, İstanbul: İÜ İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti, ss. 7–17.
- Avrupa Komisyonu Türkiye Delegasyonu** (2006) “Ortak Tarım ve Kırsal Kalkınma Politikaları Fark Yaratıyor” *AB Türkiye Görünüm*, Sayı 3, (Haziran 2006): ss. 6–7.
- Aydoğuş, Osman** (2002) “Kriz ve Tarım Politikasında Reform Girişimi,” Ömer Faruk Çolak (ed.) *Kriz ve IMF Politikaları*, Ankara: Alkım Yayınevi, ss. 177–206.
- Aysu, Abdullah** (2006) *Avrupa Birliği ve Tarım*, 1. Baskı, İstanbul: Kalkedon Yayıncılık.
- Babacan, Aziz** (1999) *Genel Tarım Politikaları Çerçevesinde Doğrudan Gelir Ödemeleri Sistemi*, 1. Baskı, Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.
- Babagiray, Zafer** (2006) “Tarımsal Yapı Bozuklukları ve İşletmelerin Analizi,” *Türktarım*, Sayı 171, (Eylül –Ekim 2006): ss. 19–24.
- Baldwin, Richard ve Wyplosz, Charles** (2004) *The Economics of European Integration*, 1. Edition, London: Mc Graw Hill.

- Bayraç, Naci H. ve Yenilmez, Füsun** (2005) “Türk ve AB Tarım Sektörlerinin Karşılaştırılması,” *Finans, Politik ve Ekonomik Yorumlar*, Sayı 498, (Eylül 2005): ss. 37–47.
- Berksoy, Turgay ve Işık, Kadir** (2006) “Avrupa Birliği Fikrinin Doğuşu, Gelişim Süreci ve Türkiye’nin Bu Süreçteki Yeri,” Turgay Berksoy (der.) *Avrupa Birliği Üzerine Yazılar*, Ankara: SPK, ss. 15–70.
- Bozkurt, Enver ve Özcan, Mehmet** (2004) *Avrupa Birliği Hukuku*, 2. Baskı, Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Bruinsma, Jelle** (2003) *World Agriculture: Towards 2015/2030 an FAO Perspective*, 1. Edition, London: Earthscan Publications Ltd., <http://www.fao.org/docrep/005/y4252e/y4252e00.htm>, (11.03.2008).
- Buchholz, Todd G.** (2005) *Ölü İktisatçılardan Yeni Fikirler*, 1. Baskı, (Çev. İsmail Aktar,) Ankara: Adres Yayınları.
- CAP** (2008), *The Common Agricultural Policy – A Policy Evolving with the Times*, http://ec.europa.eu/agriculture/publi/capleaflet/cap_en.pdf, (03.04.2008).
- Cem, İsmail** (2004) *Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi*, 16. Baskı, İstanbul: Can Yayınları.
- Çakmak, Haydar** (2007) *Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri*, 2. Baskı, Ankara: Platin Yayınları.
- De Soto, Hernando** (2005) *Sermayenin Sırrı*, 1. Baskı, (Çev. Murat Aygen,) Ankara: Liman Yayınları.
- DiE** (2004) *2001 Genel Tarım Sayımı Tarımsal İşletmeler (Hanehalkı)*, Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü.
- DiE** (1994) *1991 Genel Tarım Sayımı Tarımsal İşletmeler (Hanehalkı) Araştırma Sonuçları*, Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü.
- Dinler, Zeynel** (2000) *Tarım Ekonomisi*, 5. Baskı, Bursa: Ekin Kitabevi.

DPT (2008) *2008 Yılı Programı*, http://ekutup.dpt.gov.tr/program/2008_programi.pdf
(28.06.2008).

DPT (2007) *2007 Yılı Programı*, <http://ekutup.dpt.gov.tr/program/2007.pdf>
(28.06.2008).

Eraktan, Gülcan ve Abay, Canan (2004) *Türkiye’de Tarımın Teşvikinde Doğrudan Gelir Desteği Sistemi ve Sonuçları*, 1. Baskı, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.

Eröcal, Servet (2004) “2004 Türkiye İktisat Kongresi, İktisadi Sektörlerde Gelişme Stratejileri, Tebliğ Metinleri 1,” *Küreselleşme, AB ve İhracatta Karşılaşılan Sorunlar Perspektifinde Türkiye’de Tarım Politikalarının Yeniden Yapılanması*, DPT, ss. 193–223.

European Commission (2008) *General Budget of the European Union for the Financial Year 2008*, Brussels, Luxembourg,
http://ec.europa.eu/budget/publications/budget_in_fig_en.htm, (03.04.2008).

European Commission (2007) *Managing the Agriculture Budget Wisely*, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities,
http://bookshop.europa.eu/eubookshop/FileCache/PUBPDF/K37007028ENC/K37007028ENC_002.pdf, (11.02.2008).

European Commission (2006a) *Agriculture in the European Union, Statistical and Economic Information 2005*, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.

European Commission (2006b) *European Union Integration Seen Through Statistics, Key Facts of 18 Policy Areas*, Office for Official Publications of the European Communities, http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-71-05-691/EN/KS-71-05-691-EN.PDF, (27.03.2008).

European Commission (2003) *Agricultural Situation in the Candidate Countries, Country Report; Turkey*, European Commission Directorate-General for Agriculture, November 2003,
<http://ec.europa.eu/agriculture/external/enlarge/publi/countryrep/turkey.pdf>,
(27.03.2008).

European Environment Agency (2005) *Agriculture and Environment in EU-15, the IRENA Indicator Report*, No: 6/2005.

Eurostat (2008) *Key Figures on Europe 2007/08*, European Commission, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities,
http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-EI-07-001/EN/KS-EI-07-001-EN.PDF, (27.03.2008).

Eurostat (2007) *Agriculture, Main Statistics 2005–2006*, European Commission, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities,
http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page?_pageid=2693,61100649,2693_62309131&_dad=portal&_schema=PORTAL, (27.03.2008).

Eurostat (2006) *Eurostat Yearbook 2006–2007*, European Commission, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities,
http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page?_pageid=2693,61100649,2693_62309131&_dad=portal&_schema=PORTAL (27.03.2008).

FAO (2008), *Impact of the Uruguay Round Agreements of Relevance to the Agricultural Sector: Winners and Losers*,
http://www.fao.org/trade/docs/TradeBrief_en.htm, (13.02.2008).

FAO (2006) *Agricultural Statistics*,
<http://faostat.fao.org/faostat/collections?subset=agriculture> ve
http://www.fao.org/statistics/yearbook/vol_1_1/index.asp, (15.02.2008).

Güran, Tevfik (1999) *İktisat Tarihi*, 3. Baskı, İstanbul: Acar Matbaacılık.

Hamar, Balazs (2006) “Tarımsal Yapı ve Verimlilik,” Türkiye AB Entegrasyonunda Tarım Konulu Uluslararası Konferansa Sunulan Tebliğ, TZOB, İstanbul: 2006.

- İşık, Nihat ve Uçtu, Ramazan** (2005) “Avrupa Birliği’ne Giriş Sürecinde Türk Tarımı ile AB Tarımının Karşılaştırmalı Analizi,” *Demokrasi Platformu*, Sayı 3, (Yaz 2005): ss. 131–145.
- İKV** (2006) *Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası Reformları*, İKV Yayınları, No. 193, Nisan 2006.
- İKV** (2005) *Avrupa Birliği’nin Ortak Tarım Politikası 15 Soruda 15 AB Politikası*, 3. Baskı, İKV Yayınları, No.2, Ağustos 2005.
- İKV** (2003) *AB ve Türkiye AB İlişkileri Temel Kavramlar Rehberi*, İKV Yayınları, No. 172, Mayıs 2003.
- Jensen, Clarence W. ve Cramer, Gail L.** (1982) *Agricultural Economics and Agribusiness*, 1. Edition, New York: John Wiley & Sons.
- Karlık, Rıdvan** (2007) *Avrupa Birliği ve Türkiye*, 9. Baskı, İstanbul: Beta Basım Yayım.
- Karlık, Rıdvan** (2005) *Cumhuriyet’in İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisi’nde Yapısal Dönüşüm*, 10. Baskı, İstanbul: Beta Basım Yayım.
- Karlık, Rıdvan** (2002) *Uluslararası Ekonomi*, 6. Baskı, İstanbul: Beta Basım Yayım.
- Kazgan, Gülten** (2003) *Tarım ve Gelişme*, 5. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kohls, Richard L. ve Uhl, Joseph N.** (2002) *Marketing of Agricultural Products*, 9. Edition, New Jersey: Prentice Hall.
- Kubilay, Huriye** (2004) “2004 Türkiye İktisat Kongresi, İktisadi Sektörlerde Gelişme Stratejileri, Tebliğ Metinleri 1,” *Tarımsal Sigortalar*, DPT, ss. 225–246.
- Mermer, Selahattin** (2007) “AB Tarımı Nereye Gidiyor, Türkiye’yi Bekleyen Riskler Nelerdir?” *Türktarım*, Sayı 173, (Ocak-Şubat 2007): ss. 44–47.

Mitra, Sabyasach (2002) *US Farm Bill 2002: Its Implications for World Agricultural Markets*,

http://www.networkideas.org/themes/agriculture/may2002/ag17_US_Farm_Bill_2002.htm, (08.05.2008).

Narin, Müslüme ve Öztürk Fahriye (2004) “2004 Türkiye İktisat Kongresi, İktisadi Sektörlerde Gelişme Stratejileri, Tebliğ Metinleri 1” *Türk Tarım Politikaları ve Doğrudan Gelir Desteği*, DPT, ss. 9–35.

O’Driscoll, Gerald P. ve Hoskins Lee (2004) “Ekonomik Kalkınmanın Anahtarı: Mülkiyet Hakları,” *Piyasa*, Sayı 9, (Kış 2004): ss. 49–72.

OECD (2008) *Producer and Consumer Support Estimates, OECD Database 1986–2007*, Directorate for Food, Agriculture and Fisheries,
http://www.oecd.org/document/59/0,3343,fr_2649_33727_39551355_1_1_1_1,00.html, (28.06.2008).

OECD – FAO (2007) *Agricultural Outlook: 2007–2016* (Summary in English)
<http://www.oecd.org/dataoecd/55/12/39097479.pdf>, (11.03.2008).

OECD (2002) *Agricultural Policies in OECD Countries Monitoring and Evaluation 2002*, http://www.agradepolicy.org/output/resource/OECD_Ag%20policies.pdf, (11.03.2008).

Oğuz, Binhan (2005) *AB ile Müzakere Sürecinde Tarım ve Gıda Sanayinin Rekabetliliği*, 1. Baskı, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası.

Oktay, Nüvit (1999) *Uluslararası İktisat*, 2. Baskı, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Olgun, F. Akın (2005) “AB’de Ortak Tarım Politikasının Geçmişi, Reformlar, Mevcut Durum, Geleceği ve Türkiye’nin Uyumunu Açısından Değerlendirilmesi,” Erdoğan Oktay (der.) *Türk Tarım Politikasının AB Ortak Tarım Politikasına Uyumunu*, Ankara: Tarımsal Ekonomik Araştırma Enstitüsü, ss. 17–24.

- Özgiiven, Ali** (1997) *Tarım Ekonomisi ve Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası*, 3. Baskı, İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Öztan, Bilge** (2005) *Medeni Hukuk Temel Kavramları*, 18. Baskı, Ankara: Turhan Kitabevi.
- Penson, John B. ve Capps, Oral** (2002) *Introduction to Agricultural Economics*, 3. Edition, New Jersey: Prentice Hall.
- Rehber, Erkan ve Çetin, Bahattin** (1998) *Tarım Ekonomisi*, 1. Baskı, Bursa: Vİtaş Yayıncılık.
- Saraçoğlu, Metin ve Bulut, Erol** (2004) “Tarımın Kalkınmadaki Rolü ve Türkiye’de Tarımsal Teşvikler,” *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 6, Sayı 1, (Bahar 2004): ss.47–62.
- Savaş, Vural F.** (2002) *İktisadi Kalkınma*, 2. Baskı, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Sayan, Serdar ve Abay, Canan** (2002) “Türkiye’de Tarımsal Destek Harcamalarının Enflasyonist Etkileri: Ekonometrik Bir İnceleme,” *İktisat, İşletme ve Finans*, Sayı 199, (Ekim 2002): ss. 48–60.
- Selenius, Johan** (2006) *Screening of Croatia and Turkey – Chapter 18 Agricultural Statistics Explanatory Meeting*, Brussels, 19–20 June 2006, http://www.abgs.gov.tr/files/tarama/tarama_files/18/SC18EXP_05-61%20Agriculture.pdf, (13.02.2008).
- Skousen, Mark** (2003) *Modern İktisadın İnşası*, 1. Baskı, (Çev. Mustafa Acar,) Ankara: Liberte Yayınları.
- Smith, Adam** (2004) *Ulusların Zenginliği*, 4. Baskı, (Çev. M. Tanju Akad,) İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Spiegel, Henry William** (1971) *The Growth of Economic Thought*, 1. Edition, New Jersey: Prentice Hall.

Sumaytaoğlu, Celal E. (2006) “Türkiye’de Toprak Mülkiyeti,” *Türktarım*, Sayı 172, (Kasım-Aralık 2006): ss. 69–75.

Tan, Sibel ve Dellal, İlkay (2003) “Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası,” *Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü-Bakış*, Sayı 2, (Mart 2003): ss. 1–4.

Tangermann, Stefan (2003) *Agricultural Policies in OECD Countries 10 Years After the Uruguay Round: How Much Progress?*, Paris: OECD,
<http://www.nestle.com/Resource.axd?Id=890313DE-71AB-4194-84CD-B640527E8A6B> (13.02.2008).

TCMB (2006) www.tcmb.gov.tr (28.02.2006).

TEAE (2008) *Ekonomik Göstergelerle Türkiye’de Tarım 2007*, 1. Baskı, Ankara: Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü.

TEAE (2006) *AB ve Türkiye’de Tarımda Sektörel Analizler*, 1. Baskı, Ankara: Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü.

Telatar, Erdinç (2002) *Fiyat İstikrarı Ne Nasıl Kim İçin*, 1. Baskı, Ankara: İmaj Yayıncılık.

Tunç, Havva (2006) “The Structure and Problems of Turkish Agriculture,” *Marmara University, European Community Institute*, Volume 14, No 1: p. 175–189.

TÜİK (2008) *Türkiye İstatistik Yıllığı 2007*, Ankara: Tük Matbaası.

TÜİK (2007) *İstatistik Göstergeler 1923–2006*, Ankara: Tük Matbaası.

TÜSİAD (2007) *Dünya Ticaret Örgütü Gelişmeler, Ocak-Şubat 2007 Dönemi*,
[http://www.tusiad.org/tusiad cms.nsf/DKdto/09/\\$File/DTOOcakSubat.pdf](http://www.tusiad.org/tusiad cms.nsf/DKdto/09/$File/DTOOcakSubat.pdf)
(13.02.2008).

TZOB (2006) *Zirai ve İktisadi Rapor 2003–2006*, Ankara: Türkiye Ziraat Odaları Birliği, Yayın No:265.

Ünsal, Erdal (2005) *Mikro İktisat*, 6. Baskı, Ankara: İmaj Yayıncılık.

Weil, David N. (2005) *Economic Growth*, 1. Edition, Boston: Addison- Wesley.

World Bank (2007) *World Development Report 2008, Agriculture for Development*, Washington,
http://siteresources.worldbank.org/INTWDR2008/Resources/WDR_00_book.pdf,
(18.02.2008).

WTO (2007a) *International Trade Statistics 2007*,
http://www.wto.org/english/res_e/statis_e/its2007_e/its2007_e.pdf, (13.02.2008).

WTO (2007b) *World Trade Report 2007, Six Decades of Multilateral Trade Cooperation: What Have We Learnt?* Lausanne,
http://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/anrep_e/world_trade_report07_e.pdf,
(13.02.2008).

Yeldan, Erinç (2003) *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi*, 7. Baskı, Ankara: İletişim Yayınları.

Yararlanılan Web Siteleri

Avrupa Birliği	http://europa.eu
Avrupa Birliği Genel Sekreterliği	http://www.abgs.gov.tr
Avrupa Komisyonu	http://ec.europa.eu
Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü	http://www.fao.org
Devlet Planlama Teşkilatı	http://www.dpt.gov.tr
Dış Ticaret Müsteşarlığı	http://www.dtm.gov.tr
Dünya Bankası	http://www.worldbank.org
Dünya Ticaret Örgütü	http://www.wto.org
Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı	http://www.oecd.org
Eurostat, The Statistical Office of the European Communities	http://epp.eurostat.ec.europa.eu
Global Trade Analysis Project	https://www.gtap.agecon.purdue.edu
Nestle Company	http://www.nestle.com
Networkideas	http://www.networkideas.org
Resmi Gazete	http://rega.basbakanlik.gov.tr
Tarım ve Köyişleri Bakanlığı	http://www.tarim.gov.tr
Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü	http://www.aeri.org.tr
Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası	http://www.tcmb.gov.tr
Türkiye İstatistik Kurumu	http://www.tuik.gov.tr

Türk Sanayici ve İşadamları Derneği

<http://www.tusiad.org>

Uluslararası Para Fonu

<http://www.imf.org>

United States Department of Agriculture

<http://www.usda.gov>

Wikipedia

<http://www.wikipedia.org>

ÖZGEÇMİŞ

1984 yılı Ankara doğumludur. İlk ve orta öğrenimini Ankara'da tamamladıktan sonra 2001 yılında Kırıkkale Üniversitesi İktisat Bölümünde lisans eğitimine başladı. 2005 yılında Merkez Bankası ve Hazine Müsteşarlığı gibi çeşitli kamu kurumlarında stajyer ve bilgilendirme programlarına katıldı. 2006-2008 yılları arasında özel sektörde ve Maliye Bakanlığında Uzman Yardımcısı olarak çalıştı. Halen Gelir İdaresi Başkanlığında Denetmen Yardımcısı olarak görevine devam etmekte olup, iyi derecede İngilizce bilmektedir.